

DRUGI DIO

*Na putu do Prve krajiške
NOU brigade*

NA PUTU DO PRVE KRAJIŠKE NOU BRIGADE

Polovinom maha 1942. godine iz Kozare je u Podgrmeč stiglo direktivno pismo Đure Pucara Starog. U pismu nas obaveštava da Drugi odred formira kozarački Udarni bataljon, a da su Prvi, Treći i Peti odred dužni da od svojih boraca, hitno i neodložno, formiraju još jedan udarni bataljon. Zadatak ova dva udarna bataljona je da brзом akcijom razbiju Drenoviceve četnike na mrkonjičkom sektoru i Marčetićeve na području Manjače. Plan je bio da naš Udarni bataljon krene od Ribnika, a kozarački od Maričke i Piskavice. Na taj način bismo, kako se to Stari slikovito izrazio, četničke bataljone »Manjača« i »Petar Kočić« saterali u »sendvič« i razbili ih.

Sličan zadatak smo imali u februaru, kada je trebalo formirati proleteriški bataljon. Za taj bataljon odabirali smo i borce i kadrove, svesni da on napušta svoj teren, odlazi u Istočnu Bosnu i ulazi u sastav proleteriške brigade. Toga su bili svesni i borci i kadrovi, a i narod koji ih je svečano ispratio na njihov borbeni put. U pismu Starog, ovog puta, nije rečeno kakav će biti zadatak Udarноg bataljona nakon razbijanja Drenoviccvih i Marčetićevih četnika. I. mada je direktiva bila da se i za tu jedinicu odaberu najpouzdaniji borci, mi smo bataljon sastavili od postojećih četa. Iz Prvog odreda uzeli smo dve čete - Novsku i Bihačku, ojačanu jednim krupnim vodom; Iz Petog - Petrovačku, a iz Trećeg - jednu četu iz bataljona »Pelagić«. Ne znam. ali verovatno po istoj odluci sa nama su na isti zadatak, krenule Prekajska i Mokronoška četa, na čelu sa Duškom Jovićem, komandantom bataljona »Budućnost«. Sve su to bile jake i pokretne čete, spremne da krenu na drugi teren i na novi zadatak, ali o tome da definitivno napuštaju svoje matične odrede tada nije bilo reči.

Ni štab Udarноg bataljona nije bio formiran na uobičajeni način. Osim komandanta Voje Todorovića Lerera, koji je došao sa dužnosti komandanta Bihačko-Novskog bataljona, ostali člano\ i štaba su privremeno obavljali svoje dužnosti u bataljonu. Politički komesar bataljona doktor Vaso Butozan ostao je politički komesar Trećeg krajiškog odreda, a ja sam kao politički komesar Prvog krajiškog odreda, vršio dužnost zamenika političkog komesara bataljona. Ni Hasan Kikić kao operativni oficir nije bio stalni član štaba. On je sa nama, zapravo, krenuo sa ciljem da se bezbedno prebaci u Srednju Bosnu, u sedište Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. Hteo je da raspra\ i svoje predratno držanje u vezi sa sukobom na književnoj levisi.

Sve to je, kod boraca i njihovih neposrednih starešina, doprinelo opštem utisku da će se njihove jedinice po izvršenju zadatka vratiti u svoje matične odrede, mada potreba za tim, naročito u Prvom, Drugom i Petom odredu, uopšte nije postojala. Tamo se NOP nalazio i u političkom i u vojnim usponu. Tamo su priticale nove snage, a i inače je bio uzet odlučan kurs da krajiški odredi stvaraju što veći broj udarnih jedinica čela i bataljona - koje se neće držati određene teritorije.

Prvog aprila, li i ćeu* Udarnog bataljona—Novska, Bihacka, Petrovaćka-na-šle- su se na uknpu u Ribniku. Stab je prenoćio u školi. Tu smo na samom startu do/iveli vatreno krštenje. U ranu zoru naleteo je ilalijanski avion. Nisam stigao da i/.adem i/, škole, a u prostoru oko nje inaće nije bilo pogodnog zaklona, pa sam se sa Stojanom Kovaćevićem, ćlanom biroa Okružnoog komiteta, sklonio u nodrum. Bomba koja je pogodila školu nije eksplodirala, ali je zato prošla od krova do prizemlja. Mahinalno sam iz duhanske kutije potegao za cigaretom. Strašno mi se pušilo, ali baš, kao što se lo dešava obićno u snu, nikako nisam uspevaio da naćem šibicu. Kada smo izašli iz podruma, imali smo sta \ idoli. Ćitav jedan boćni zid zgrade bio je odvaljen, gornja prostorija se naherila.a naši se kre- veti, kao posle zemljotresa, povukli nasred nje. Bombardovanie Ribnika nas je iznenadilo, ali i upozorilo. Drenović je. verovatno, preko svojih najpouzdanijih ljudi, pratio naše kretanje.

Sastav ljen i/ tri krajiška odreda, za razliku od Kozaraćkog, naš bataljon je, u stvari, bio kombinovani Udarni bataljon. U svakom pogledu, Oll je bio elitna vojska NOP Bosanske krajine. Imao je šest dobro naoružanih ćeta 710 pušaka i 34 puškomitraljeza. Borci su bili dobro odeveni i obuveni. Kao svaka regularna v ojna jedinica, bataljon je imao sopstvenu komoru. Mada veoma mladi, borci su bili iskusni ratnici. U svojim matićnim odredima oni su se od poćetka ustanka bez prekida borili protiv ustaško-domobrinskih snaga, a od kraja 1941. l protiv italijanskih snaga. Po svojoj politićkoj zrelosti borci ovog bataljuna su bili nepo- kolebljivi nosioci ideje bratstva i jedinstva. Srpski sastav bataljona ovde je dobro došao. Ćetnićke vode Uroš Drenović, komandant bataljona »Petar Koćić«, i 'Io- dica Mitrović, njegov glavni ideolog, trgovac iz Barava, uporno su pronosili gla- sine daje naš bataljon došao na mrkonjićki teren sa zadatkom da razoruća srpski narod. Pokušali su tako da unesu strah u ovdašnje ustanićke mase, kako bi ili podstakli da se bore protiv partizana, i u narod, da bi ih podržao u borbi. Mi lad nismo imali pravu predstavu o uticaju Drenovića na ovdašnje ustanićke mase. Bili smo ubedeni tla je njegov uticaj i lla vojsku i u selima **dominantan** i da crno naići na žestok otpor.

•Ű

Pojava kombinovanog Udarnog bataljona na podrućju Trećeg odreda uzne- mirila je i ćetnićke eksponente u Solajinom bataljonu »Iskra«. To su bili Solaiin zamjenik - Mitar Trivunćić i komandir Nikola Vještica. Tog Vješticu pamtim još od septembra 1941. iz jednog izveštaja Nemanje Vlatkovića, kojeg mi je uputio kao politićkom komesaru Prve brigade za osloboćenje Zapadne Bosne i Like. Ja sam tada upravo bio angažovan na ujednaćavanju naziva ustanićkih jedinica. Trebalo se je, na bazi opšte direktive, koju nam je preneo Đuro Pucar Stari, iz- boriti za naziv »partizan- kao zajednićki, umcslo naziva koji su se spontano jav- ljali kao: »gerilac«, »ustanik« i si. U Nemanjinom izveštaju bilo je reći i o jedinici u bataljonu Iskra«, pod nazivom »Crna ruka«, ćiji je komandir Nikola Vještica. Postoje taj naziv po tadašnjim mojim shvatanjima imao osvetnićku konotaciju, napisao sam Nemanji da bi naroćito trebalo insistirati na ukidanju tog naziva. Sada su Mitar Trivunćić i taj Nikola Vještica uzeli Nemanju za taoca, vezali ga i zatvorili u gerzovaćku školu, pod pretnjom da ce ga streljati, ako Udarni ba- taljon prede lla njihov teren, u Pljevu. U stvari, oni su na taj naćin stavili do zna- nja da su protiv svakog povezivanja Udarnog bataljona sa bataljonom »Iskra«. Pošto je dolazak našeg bataljona predstavljao podršku svim snagama u Trećem odredu, koje od poćetka vode beskompromisnu borbu protiv italijanskog oku- patora, Solaja se odmah povezaio sa nama i gotovo svakodnevno dolazio u naš

štab. Mi sinu mu predložili da kao komandant »Iskre ude i u sastav našeg štaba, a Vojo Todorović mu je čak predložio da preuzme komandu i nad našim bataljonom, s tim što bi mu 011 biozamenik. Solaja nije mogao prihvatiti takve predloge. U tom trenutku njegov bataljon se nalazio u krizi. Šolaja je, međutim, bio svestan svog ličnog uticaja u ustaničkim masama. Taj uticaj je bio trajniji od svih kriza. On se, odista, bojava cepanja srpskih ustaničkih masa na celom tom području, osobito u svom bataljonu. i činio je sve da očuva njihovo jedinstvo. Dobro je poznao mentalitet ljudi. Ni on nije odmah prišao petokraku zvezdu. Pokazivao je maksimalnu strpljivost prema svojim direktnim protivnicima u bataljonu i kada je bio u većini i kada se nalazio u manjini. Ne bi se moglo reći da je to činio zato što je imao iluzija. On se na svoj tribunski način borio za očuvanje jedinstva srpskih ustaničkih masa, nepokolebljivo ostajući na poziciji borbe protiv okupatora. Taj svoj stav je najsazetije izrazio na gerzovačkom \ojno-političkom savetovanju 10. decembra 1941. godine u prepirci sa Drenovićem. kada je ovaj tražio da izdvoji svoj bataljon kao četnički. Dušan Lisica, koji je tu bio prisutan, seća se daje Šolaja rekao: »Ako je i bog lašista, moja će puška pucati i u njega.«

Pred ulazak u Baraće neočekivano nam se ukazala prilika da zarobimo Uroša Drenovića. Slučajno smo saznali da je on lično u školi. Bio je maglovit dan ranog proleća u planini. Sipila je kiša sa susnežicom. Oprezno smo se privlačili školi, čak smo dospeli do ograde njenog dvorišta. Spazili su nas u poslednjem trenutku. Drenović i njegova žena izleteli su iz škole, iskoristili maglu i izgubili se u gustišu niskog raslinja. Tamo su se, izgleda, dočepali konja i tako naočigled svih nas umakli. Upali smo u praznu školsku zgradu. U njihovom stanu, na gornjem spratu, vladala je domaća atmosfera. U kuhinji našporetu krčkao se pasulj, a na seciji u njegovoj sobi bile su razasu te nekakve fotografije. Bilo ih je veoma mnogo. Seo sam na seciju i sve mi je odmah bilo jasno. Dok smo se mi privlačili školi, on je zbog nečeg prebiraio po fotografijama i/ svog dačkog doba. Najviše je bilo skupnih fotografija - ispred Banjalučke učiteljske škole, sa dačkih izleta, iz školskog interneta. Mnogstvo mladića i devojaka, a sve sam ih poimenično znao. Tu smo. dakle, svi, iz jednog kolektiva, mladi kao rosa, vedri, nasmejani. Već tada smo se počeli politički razilaziti, a rat je poništio i to vreme. Prebrajam žrtve mladih učitelja iz prošlogodišnjih ustaških pokolja. Stravično ih je mnogo. Ni nas preživlele niko više ne bi sastavio. Ne zbog toga što smo u iri različite vojske - domobranima, četnicima, partizanima. Svi mi preživeli, i/ tog dačkog kolektiva, igramo vodeće uloge u međusobnom sukobu do istrebljenja. A Nemanja mi još prošle godine piše Ja je naš profesor crtanja Aleksandar Bojko zapovednik ustaško-domobranske bojne kod Jajca i kaže »žestoko se bje. A tog Bojka niko od nas đaka nije se bojava, bez obzira na naše političko opredeljenje. On je bio banjalučki boem i po mentalitetu su mu bili bliži daci nego njegove kolege. Razgledam fotografiju podmlatka banjalučkog akademskog nogometnog kluba »BaTkan«. Prepoznajem Uroša Drenovića, mog brata Radenka. Zvonka Komariću. U ruci mi je fotografija učitelja Mile Gaćica iz dačkih dana. On je Urošev razredni drug, a njegova žena Radana Kudraje moja razredna drugarica. Dskora je Mile bio u Podgrmeču. U početku ustanka se borio, a onda se povukao u Lušci-Palanku, sedi u zapečku i intrigira. Upao je u četničko društvo - Jelača. Đilas, Guteša, koje se preko bivšeg žandara iz Dabra Jove Vokića povezuje sa lialjanima u Sanskom Mostu. Pokušavam da ga ubedim da se prihvati neke dužnosti u nekoj borbenoj jedinici. Kažem mu da je nedostojno jednog narodnog učitelja da sedi kod kuće dok se čitav narod bori. Ne mogu ga ubediti. Tvrdi da je bolestan. I ja sam znam da je osetljiv na pluća. Razgovaram sa Radanom. Kažem

joj da imamo pouzdane podatke u kakvom se društvu Mile nalazi, pa ako ostane u Lušci-Palanei i sâm će ogreznuti u neprijateljstvo. Rađana me uplašeno pila šta da radi. Savetujem joj daje za Milu najbolje da ode u neku borbenu jedinicu, šio dalje od Lušci-Palanke. Poslao bili ga u Radičku četvu sa s\im preporukama. Tamo je politički komesar Stojan Makić, naš zajednički školski drug. On bi ga lepo prihvatio. Rađana plače. Plaši se daće poginuti. Imaju malo dete, a Mile nije hrabar čovek. Obećavam Rađani da ćemo o Mili voditi posebno računa. Neka ga pošalje do mene u Majkić-Japru, u štab Prvog odreda. Rađana je uputila Milu. Prihvatio je da ode u Radičku četvu. Pitao me je jedino da li može dobiti neko neborbeno zaduženje. Rekao sam mu da ga sami Radićani onda ne bi dobro primili. Oni su žestoki borci. Ne vole ljude po kancelarijama, osobito sa strane. Izdao sam mu propusnicu i napisao preporuku. Večerali smo zajedno kao stari školski drugovi. Prenocio je u štabu. A onda. umesto da ode u Radičku čelu, okrenuo je preko Grmeča i zgodio na Manjaču, u četnički štab Vukašina Marčetića. Rađana je nekoliko puta dolazila do mene. preklinjala me da joj kažem istinu. Pobjerala se da smo ga ubili. Ja joj ništa nisam mogao reći. osim da Mile nije stigao u Radičku četvu. Smirila se tek kada je meni nekim nepoznatim putem dobila prve vesti neposredno od Mile. Meni o tome ništa nije govorila. Bila je u \ clikom strahu i neizvesnosti. Mile je, odista, našao zavetrinu kod Vukašina Marčetića. ali je četnička propaganda iskoristila njegovo prebegavanje, a kod nas. u Podgrmcu i u celoj Krajini, navukao je na sebe odijum zloglasnog četničkog vođe.

Na području Dragnić Podova, Podgorja, Gerzova i Baraća dejstvuje tzv. bataljon Perice Vasića. Perica je bivši lugar sa Čardaka. On je član Drenovićevog štaba, a njegov bataljon pod Drenovićevom komandom. Čudna je to vojnička smeša. U tom bataljonu su svi domaći ljudi bez obzira na ideološku opredeljenost: zeleni kadar, četnici, komunisti. Dvoje Peritine dece su skojevci. Rosa je bivši đak trgovačke akademije, a Vojin bivši gimnazijalac. Oni sa Čedom Miletićem i Milanom Racom čine skojevsku grupu na čardaku. Rosa i Vojin nisu mogli da pridobiju oca za NOP. On je čvrsto bio povezan sa Urošem Drenovićem. Prilikom napada na Mrkonjić-Grad, u noci između 25. i 26. februara, Drenović i Vasić su napustili svoje položaje, prepustivši ih Italijanima i tako ostavili Šolaju u samom gradu na cedilu. Kao kroz san, vidim Rosu sa francuskom kapicom u našoj koloni. Mi mladi kao zelena trava, a ona jedini cvetić među nama. Provodi nas kroz nepoznate predele, u kojima caruje njen otac. Ona nas je i povezala sa ljudima iz ovog bataljona. Ta mlada i gotovo izolirana skojevska grupa nije bila bez uticaja na ovdašnje ustaničke mase. Četa Stevana Prole prvaje zatražila pregovore. Bila je to izgleda najjača četa u Pet ićinom bataljonu. Okupljala je preko sto boraca iz Dragnić Podova i Podgorja. Za Prolu smo čuli da je hrabar čovek, ali je izgleda povukao svoju četvu iz Mrkonjić-Grada kada je saznao da su položaje napustili Drenović i Perica Vasić. Prihvatili smo pregovore, ali smo od Solaje tražili da i on bude prisutan. On nam je bio garancija da će se sa Prolom odista razgovarati. Šolaja je obećao doći na sastanak. Ugovoreno je da se sastanak održi u Dragnić Podovima, u Prolinom selu. Na sastanak smo krenuli Vojo i ja sa pratnjom. U selo smo stigli predveče. Tuje valjalo i prenočiti. U Prolinom dvorištu je vi vila njegova vojska. Spremala se večera. U planini je bilo prohladno, pa nam je Prole ponudio da uđemo u kuću. Očekivali smoda crno zateci Šolaju. Njega, međutim, nije bilo. U očekivanju njega rade smo posedali po nekim balvanima u dvorištu. Najviše su me iznenadile oznake ove vojske. Na kapama - srpske i jugoslovenske u obojke, poneka petokraka, a na reverima dosta crvenih traka. Ne sećam se da sam v ideo ijednu kokardu. Čovek se. odista, intimno pitao šta na okupu divi ovu vojsku koja se prestala boriti i uglavnom se izležava.

Odjedared je odjeknuo pucanj. Podjednako smo se irgli i mi i Prolini ljudi. Sa kraja sela, Solaja je najavljivao svoj dolazak.

Razgovori su protekli uspešno. Komanda ćete je upotpunjena sa Draganom Prolom iz Pljeve kao političkim komesarom ćete i Čedom Miletićem kao zamenikom političkog komesara, a za zamenika komandira je određen Tojin Vasić. Zaključeno je da se četa u nedelju spusti u Gerzovo, gde će biti postrojen i Udarni bataljon, i da položi zakletvu kao dobrovoljačka vojska. Odlučeno je tla se polaganje zakletve izvrši pred narodom.

Osvanuo je sunčan i vedar dan. Gerzovo je prepuno naroda. Na čistom prostoru ispred hana Riste Roljića, postrojene su jedna naspram druge dve uslaničke vojske. Domaća - neujednačeno odevena i kojekako naoružana. Udarni bataljon - u savršenom stroju. Borei dobio odeveni i obuveni, i do zuba naoružani. Po njihovom spolnjem izgledu same od sebe padaju u vodu četničke priče da je borba protiv okupatora nemoguća i da srpski narod vodi u propast. Govori doktor Vaso Butozan, potom Vojo Todorović, pa ja. Ljudi prate svaku našu reč. Hoće da se uvere ko smo, odakle smo, protiv koga se boi imo. zbog čega smo došli među njih, sta je to dobrovoljačka vojska. Potom govori Solaja. On pogada njihove nedoumice i pravo na njih odgovara. Oni inu veruju. Znaju da ili on ne laže i da sve kreše pravo u brk. On kaže da niko ovde neće biti razoružan zato što je Srbin. Pokazuje na Udarni bataljon govoreći da tako izgleda u ojska koja se bori protiv fašista, da protiv takve vojske on ne bi hteo ni smeo da se bori. Ovde nema takve vojske. Ljudi su prestali da se bore. Izležavaju se. Poziva ih u zajedničku borbu. Sve što je imao da kaže. on je rekao u nekoliko rečenica. Bio je burno pozdravljen. Zakletva je položena u najvećoj lisini. Potoni je nastalo narodno veselje. Cela je vraćena u sastav Trećeg odreda i. bez. posebnog borbenog zaduženja, upućena na Čardak sa ciljem da se organizaciono i politički sredi.

Naš Udarni bataljon Formiran je u v reme kada četničke vode Drenović i Todic Mitrović nisu više mogli računati na podršku Italijana. (talijanske trupe su se nalazile pred definitivnim povlačenjem iz Bosanske krajine i uglavnom su se držale gradova. Jedini ozbiljniji sukob sa udruženim snagama Italijana, ustaša i domobrana imali smo na Štrbini, prevoju između Mrkonjić-Grada i Mliništa. 1/ gleda da je već tada 31. bataljon 4. puka Bersaljera« u jačini od 7(X) vojnika imao nameru da se iz Mrkonjić-Grada probije do Mliništa i Glamoča, potpomognut Prvom bojnom Devetog domobranskog puka i dve ustaške satnije. Mi smo pak računali da su njihove namore olanzivnog karaktera protiv Udarne bataljona, a smo ih sačekali na Štrbini i Podrašnici. Raspored naših jedinica na jednom rilu Vojo Todorović je poverio Hasanu Kikicu. Tu sam bitku više upamtio po

Esnikovom komandovanju nego po njenom značajnom ishodu. Hasan se pred bitku posve uživao u svoj posao Išao je od desetara do desetara, od vodnika do vodnika, od komandira du komandira, i svakom određivao pola/ni položaj i pravac. Bio je veoma zadovoljan rasporedom koji je izvršio. Ali, čim je počela borba, od Hasanovog rasporeda gotovo ništa nije ostalo. I borci i njihove neposredne starešine kretali su se po svome instinktu, onako kako su ispred sebe osećali neprijatelja, tako da se Hasanu učinilo da je zavladala situacija u kojoj se ne zna ni ko pije ni ko plaća i da u takvom opštem metežu nećemo ništa postići Po kušao je da utiče na kretanje jedinica onako kako je on to zamislio, ali je ubrzo shvatio da je ispustio komandu iz ruku. a meni je u očajanju rekao da je bitka izgubljena. Udarni bataljon je. međutim, uspeo da potisne neprijatelja nazad u

Mrkonjić-Grad. Hasan je bio ushićen ishodom bitke, ali mu nikako nije išlo u glavu kako se s'e to odigralo mimo njega. Prsnuo je u smeh i rekao da su bitku i/.neli iskusni borci, desetari, vodnici i komandiri, ada bismo je po njegovom načinu komandovanja »bezbeli« izgubili. Tako je Hasan ratovao. U slobodno vreme je pisao. I vezi sa prepadom na Drenovića u Baračima napisao je skeč »Gospodin i gospoda Drenović« koji sam ja čitao u nekoj kolibri na Lisini. Pošlo je lo oila prigodna forma pisanja, a i sâm sam bio više literarno nego vojnički nastroj en učinilo mi se da se i ja mogu baviti takvim poslom. Nakon Hasanovog odlaska napisao sam skeč »Dobrobran Francišek dobija odsustvo« i uputio ga u Podgrmeč. Tamo ga je režirao Jure Marek i prikazivao na slobodnoj teritoriji.

U vreme boravka našeg Udarnog bataljona na mrkonjičkom sektoru četnici su za sobom imali mnoge zločine Nakon izdaje Uroša Drenovića i Pet ice Vasića, u februaru, prilikom napada na Mrkonjić-Grad, četničke vode - Vukašin Marčelić, Lazo Tešanović i Rade Radić nizom pučeva u ustaničkim jedinicama na Manjaći i u srednjoj Bosni počinili su masakar nad najistaknutijim narodnim borcima iz Bosanske krajine i srednje Bosne, pa čak i nad doktorom Mladenom Stojanovićem. Na taj način, srpske ustaničke mase, koje su bile odustale od borbe protiv italijanskog okupatora, do kraja njegovog boravka u Bosanskoj krajini, upale su pod komandom četničkih voda u bratoubilački rat koji svakako nisu /.eiele. Upravo, u vreme tih dramatičnih događaja mi smo počeli našu akciju na mrkonjičkom sektoru, sa zadatkom da razbijemo Drenovićev bataljon »Petar Kočić«, jedini koji se u 1941. iz ustaničkih jedinica u Bosanskoj krajini izdvojio kao četnički. Pre njega, to su samo učinile četničke vode na Tromedi - pop Momčilo Đurić sa bataljonom »Petar Mrkonjić« i Brane Bogunović sa bataljonom »Gav rilo Princip«. U takvim okolnostima i sa takvim zadatkom, mi smo na mrkonjički sektor došli sa krajnim podozrenjem i punim nepoverenjem. Računali smo, dakle, da ćemo ovde naići na četnički osinjak. Sa nama u štabu su se gotovo stalno nalazili Kasim Hadžić i Stojan Kovačević. članovi biroa Okružnog komiteta KPJ za Zajce, i Rade Marjanac i Vaso Butozan, komandant i politički komesar Trećeg krajiškog odreda. Ali ni oni nisu imali uvid u stvarno stanje na ovom sektoru. U vreme oružanog ustanka ovde, izgleda, nije stvorena partijska organizacija, a nakon razlaza sa Drenovićem nisu sačuvane veze ni sa pojedincima - komunistima i skojevcima, a ni sa pojedinim komandirima koji su u vreme oružanog ustanka bili čvrst oslonac NO pokreta. Do našeg dolaska, članovi Okružnog komiteta i članovi štaba Trećeg odreda više su se kretali po područjima Janja. Pljeve, Ribnika i Glamoča, na kojima su delovali bataljoni »Pelagic«, Iskra«, »Soko . i »Budućnost, i mnoge partijske organizacije sa srpskim komitetima.

Naši izveštaji o razbijanju Drenovićevih četnika i/ log vremena bili su optimistički. U prvom izveslaju, čini mi se, javljali smo kako smo bili u situaciji da zarobimo Drenovića, a u drugom da smo razbili četničku grupaciju kod Jasevinih potoka. Bio je to odista pravi četnički osinjak kome je na čelu stajao Tode Nokias. Još jednom pokušali smo da zarobimo Drenovića. Imali smo obaveštenje da se krije u Mednoj. On je, inače, često boravio u tom selu. Ugledna kuća Milana Lisice, trgovca stokom, bila je stjecište vodećih ličnosti iz ustaničkih dana. U njoj su odsedali i održavali sastanke Duro Pucar Stari, Danko Mitrov, Miljenko Cvitković, Rade Marjanac, Vaso Butozan, Kasim Hadžić, Muhamed Kazaz i dr. U to vreme, kao zameriik komandanta Trećeg krajiškog odreda, na te

sastanke je dola/iu i Uroš Drenović, U toj kuci je formiran Treći krajiški odred. Sin Milanov, Slobodan, koji je završio građansku školu u Mrkonjić-Gradu i do rata bio beležnik u opširni na Štrbini, vodio je zapisnike na tim sastancima. Bio je to mlad i u političkom smislu zrela i potpuno opredeljena ličnost. U oktobru 1941, prilikom osnivanja narodnooslobodilačkih odbora u Ozovljanima i Mednoj, on je govorio na političkim zborovima, objašnjavajući karakter nove narodne vlasti i ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Tada su Slobodan Lisica, Milan Tegeltija i još neki borci u Mednoj nosili petokrake zvezde na svojim kapama. Nije ovde bilo partijske organizacije, ali su u ovom selu živeli šumski industrijski radnici, do rata organizovani u lirsove sindikate i tesno povezani sa radničkom klasom Drvara i njenom borbom. Učestvovali su u tim akcijama i štrajkovima. U prvim mesecima ustanka za njih je centar oslobodilačke borbe bio slobodni Drvar. Smilja Lukić i Marica Kovačević su delegati za Prvu konferenciju žena u Drvaru, avgusta 1941. godine. Dok su drvarski ustanici, danima na Pločama, zadržavali italijanske snage od prodora u slobodni Drvar, oni ovde sačekuju jednu italijansku kolonu koja je pre pada Drvara prodirala iz Glamoča u Mrkonjić-Grad. Bilo je to vreme kada je Drenović od četiri zaplijenjena italijanska motocikla tri poslao drvarskom stabu, a satno jedan zadržao za sebe. Na jednom vojno-političkom savetovanju, ovde u Lisicama, prvi put se pojavio Vukašin Marčetić. On se otvoreno založio za saradnju sa italijanima. Tvrdio je da je to jedini spas za srpski narod. Nije mu bilo leško naći zagovornike za tu tezu, pošto su i drvarski ustanici, nakon pada slobodnog Drvara, odustali od borbe protiv italijanskog okupatora. Nakon izdvajanja svog bataljona kao četničkog. Drenović je i dalje nastavio da se vraća u kuću Milana Lisice. Tada još nisu bili na pomolu četnički zločini.

Kada smo prolazili kroz Mednu u potrazi za Drenovićem, o borbenim tradicijama ovog sela do rata i u prvim ustaničkim danima mi gotovo ništa nismo znali. Za nas je to bilo Drenovićevo selo u kome on odseda i krije se. Samo tako se moglo dogoditi da podlegnemo lažnim optužbama i neprijateljskim glasinama o najboljim ljudima u ovom selu. Milanu Tegeltiji i Slobodanu Lisici i da oni lo plate svojim životima. Dogadaji, koji će uslediti dolaskom proletera i osnivanjem Trinaeste krajiške NO udarne brigade pokazaće da Drenović, osim pojedinaca, nikakvog uticaja nije imao u ovom selu. Medna će za Treću sandžačku proletersku brigadu dati 96, a za Trinaestu krajišku oko 200 boraca.

Koliko se secam, osim sukoba sa četnicima Tode Noktaša, mi se u više nismo oružano sukobljavali sa jedinicama koje su se nalazile pod Drenovićevom komandom. Bilo je kontakata sa pojedinim komandirima, ali zbog uzajamnog nepoverenja oni nisu dali rezultate. Nismo samo mi mislili da smo se našli u četničkom osinjaku, nego su i oni znali da mi tako mislimo. Do otvaranja vatre, međutim, nije dolazilo. Računali smo da Drenovićeve čete izbegavaju borbu zbog naše vojničke premoći. Najzad je došlo do pregovora sa njegovim komandirima. Cini mi se da ih je bilo pet. Među njima su se nalazili Uroš Kopanja iz Trnova, Ilija Savić iz Strbine ili Medne, Ilija Civčić iz Podrašnice i neki Došlov iz Pecke. Bile su to ugledne ličnosti iz vremena oružanog ustanka. Ako ne svi, u većini su bili šumsko-industrijski radnici i do rata organizovani u Ursovim sindikatima. Pod njihovom komandom nalazila se većina boraca, 315 od 350, koliko ih je Drenović tada okupljao. Razgovori sa njima bacili su više svetlosti na stanje u mrkonjičkom sektoru, nego partijski i vojni i veštaji i drugi naši dokumenti, koji su bili šturi i krajnje nepotpuni. Mi nismo znali da se Drenovićev bataljon našao u krizi od trenutka kada ga je on nazvao, a na gerzovačkoj konferenciji, 10. decembra 1941. legalizirao kao četnički. To prvi put čujemo od ovih komandira.

Upravo, /bug četničkog naziva bataljona »Pelai Kočić« većina komandira se je prvi put distancirala od svog komandanta. Od tada su oni, gotovu samo formalno, pod njegovom komandom. Smatrali su ga komandantom bez vojske. Uveravali su nas da su Drenovićeve zagržene pristalice malobrojne i po svom ulieaju beznačajne. Po njima, Drenović je uspeo samo u jednom: da pasivizira ustaničke mase. One su sasvim odustale od borbe protiv italijanskog okupatora. Ovi komandiri su bili proiv naše potere za Drenovićem. Rekli su da je to njihova stvar. Svoju nezavisnu poziciju, u odnosu na Drenovića, potvrdili su time što su prihvatili da dovedu svoje čete k nama, u Baraće. gde će položiti zakletvu kao dobrovoljačka vojska i nastaviti borbu zajedno sa nama. Na tome su se razgovori završili. Svima nam je laknulo. Lice Voje Todorovića je bilo ozareno. Taj prekaljeni ratnik najbolje je umeo da na suprotnoj strani oseti prave ratnike i da sa njima nađe zajedničku reč. Po postignutom dogovoru, komandiri su krenuli po svoje jedinice. Postoje bilo kasno, zanoćili su na kraju sela, između Barača i Geizova. Ovde se nit moga sećanja prekida. Izvesno je samo jedno - ovi komandiri su pobijeni. Okolnosti pod kojima se to dogodilo nisu razjašnjene. Verzije očevidaca su od početka bile protivrećne. U svakom slučaju, bio je to jedan kobni nesporazum, kome je kumovalo podozrenje u trenutku kada je ono, verovatno, moglo biti sasvim prevaziđeno. Vojo se lično sa pravom najviše osetio prevarenim. Njegova komandantska besa je bila pogažena. Ali, najviše je izgubio NOP. Četničke vode su taj slučaj obilatno iskoristile. Vest se proncla i kroz sela Zmijanjanja i Manjaće. Nagomilano nepoverenje prema nama prerašće i u podozrenje.

Tok dugađaja skratio je nas boravak na mrkonjićkom sektoru preko svakog očekivanja. Dobili snio naređenje da se prebacimo na Manjaču. Kozarački bataljon je samo protutnjao kroz Manjaču i, nakon nedelju dana, neočekivano prešao na desnu obalu Vrbasa, u Srednju Bosnu. Teško je pretpostaviti kakav bi bio ishod da smo koordinirali naše akcije kako je bilo predviđeno. Ipak je izvesno: mi bismo se kao dominantna vojnička snaga zadržali na mrkonjićkom sektoru sve dok Treći odred ne bi obezbedio svoje bataljone od četničkog previranja i osposobio ih za svestranu akciju, a Marčćtic bi se našao u bezizglednom položaju pred naletom Kozaračkog udarnog bataljona, koji je brojao 330 dobro naružanih boraca. Io bi pomoglo da Treći odred na svom području i. Četvrti na Manjači. na vreme reorganiziraju svoje jedinice i obezbede ih od ponovnih četničkih pućeva. Ovako je kombinovani Udarni bataljon prerano napustio mrkonjićki sektor, a kasno stigao na Manjaču. I/a nas su se ponovo aktivirali Drenović, Noktaš i Perica Vasić i nastavili svoje vršljanje po bataljunima Trećeg odreda. U takv tñj situaciji, jedan deo ćardaćke dobrovoljaćke čete na ćelu sa Tojinom Vasićem i Ćedom Mitetićem krenuo je za Udarnim bataljonom i stigao do Šljivna, dok je glav nina sa Draganom Prolom ostala na Ćardaku sve dok je ove četnićke vode nisu razbile, nakon ćega su se borci te ćete 1/ Sljivna vratili svojim kućama. Dragan je prebegao u Pljevu, gde gaje sa «Gvozdenim bataljonom» saćekao Nikola Vještica i, 18. maja, na zverski naćin ubio.

Polovinom aprila, u Surjanu sam se sreo sa Ćurom Pucarom Starim. Došao je i/ Boćca sa Milanom Brankovićem, komandantom razbijenog bataljona "Manjaća" i još nekim drugovima. Stari se iznenadio kada me je ugledao u štabu Udarnog bataljona. I pismu i/ Kozare Oll mi je samo stavio u zadatak da lićno ispratim ćete i/ Prvog i Pćug odreda, koliko se secam do Bravska, a sada me odjedared zatiće u Surjanu. Oll nije znao da srno Sefket, Milorad i ja njegov »isp-

račaj« preinačili u moj odlazak sa Udarним bataljunom. Smatrali smo, naime, da je iz moralno-političkih razloga, radi samih boraca, koji odlaze na nov i nepoznat teren, pored Vojo Todorovića, neophodno da krene neko iz štaba odreda. Zbog toga me je odmah upitao: »A šta ćeš ti ovde?« Teško je prihvatio moje objašnjenje. Samo je rekao: »To nisi smeo učiniti. Uostalom, o tome ćemo razgovarati drugom prilikom!« U stvari. Stari je tada još smatrao da prilike u Podgrmeču nisu takve da biga politički komesar odreda smeo napustiti na tako dugo vreme. a i inače nije voleo da se takva ključna pomeranja vrše bez njegovog znanja. I da je kojim slučajem situacija na Manjači bila povoljnija, on bi me sa lica mesta vratio u Podgrmeč. Dan-dva kasnije iz Bočca su u Surjan stigli Košta Nad i Lepa Perović. Tada je za područje Trećeg odreda održano partijsko i vojno-političko savetovanje kome su prisustvovali komandni, politički i partijski kadrovi i i/ našeg bataljona i sa područja Manjače Potom se Stari vratio u Bočac, a Lepa i Košta su ostali na Manjači. Sa Starim je u Bočac krenuo i Hasan Kikić.

Borci našeg Udarноg bataljona, u svojim matičnim odredima, uspešno su se borili proti\ ustaško-domobranskim i italijanskim snagama. Tako su se i naoružavali, i odevali, i obuvali. Za sobom oni su imali borbenu pozadinu koja ih je bodrila, popunjavala njihove redove novim, svesnim mladini borcima, a ranjene negovala. Svega toga na mrkonjičkom sektoru i ovde, na Manjači, nije bilo. Nikakav opipljivi vojnički rezultat nije postignut. Puške se prazne, a do municije se ne dolazi. Iz političkih razloga rekvizicija je zabranjena, a narod ništa dobrovoljno ne daje. Ta inače siromašna sela morala su hraniti i četničke i italijanski garnizon u Mrkonjić-Gradu. Rezerve u našoj balaljonskoj komori su presušile. Morali smo i mi pribeći rekviziciji, ali samo onoliko koliko je bilo potrebno da se održi goli život. Najteže je bilo sa presvlakom. Bili smo daleko od svoga kraja, od svoje borbene pozadine. Tamo se laj problem nikada nije postavljao. Ovde, u ovim bezvodnim krajevima, bili smo se krajnje zapustili. Po nama su milele uši. Pregoneći se svakodnevno sa četnicima, zanemarili smo redovno pranje rublja, o čemu smo u svojim matičnim odredima strogo vodili računa. Tako je naš Udarни bataljon počeo da menja, najpre, svoj spoljni izgled, a onda su se javili i prvi znaci unutarnje krize. Ona se najviše ispoljavala u težnji za povratkom u svoje matične odrede. Borbena sposobnost bataljona nije oslabila. Pred njegovim naletom, Marčetićevi četnici su se rasuli kao i Drenovićeви. Potpuno predani lom osnovnom zadatku, mi u štabu potiskivali smo sve te našesopstvene probleme, pokušavajući da ih rešavamo u hodu. Prilikom boravka Koste i Lepe na Manjači. u drugoj polovini aprila i početkom maja, o stanju u našem Udarном bataljonu se malo govorilo. Polazilo se od toga da je u njemu sve u redu. Više je bilo reći

O našem nedovoljnom političkom radu u narodu. Pale su i kritičke pri medbe na naš izgled. Lepa se prosto začudila koliko smo se, mi u štabu bili zapustili. Smatrala je da se i pored loših uslova mogu održavati red i čistoća. Cilj dolaska Koste i Lepe, dakle, nije bio obilazak Udarноg bataljona, već da u njegovom prisustvu izvrše reorganizaciju Brankovićevog bataljona »Manjača«, da se pruži veća pomoć surjanskoj četi Alekse i Stevana Penića i da se stvori, odnosno, proširi partijska organizacija, prvenstveno domaćim ljudima. Tada je pala i ideja o stvaranju Šestog krajiškog odreda, na području Manjače, odnosno, Zmijanja sa Draom Mažarom na čelu. Za vreme boravka Koste i Lepe na Manjači, Marčetićevi omandiri tražili su sa nama pregovore. Oni su to i ranije činili, kada nije bilo druge alternative. Ali, u prvoj pogodnoj prilici, kršili su sporazum. Nikakvog, dakle, nije bilo izgleda da putem sličnih pregovora obnovimo narodnooslobodilačku borbu. Zbog toga se od njih tražilo da polože oružje. Prvi se predao Mičo Azarić, Marčetićev zamenik i komandir Četvrtе čete. uz garanciju da će biti os-

lodođcn odgovornosti. Dobio je garanciju i napustio čelu. Bili smo uvereni da ćemo samo tako brže obnoviti Brankov ičev partizanski bataljon, stvorili dobrovoljačke jedinice, i ostvariti jedinstvo boraca i naroda, u cilju nastavljanja oslobodilačke borbe na ovom području.

O svim pitanjima trebalo je otvoreno razgovarati sa narodom. Dogovoreno je da po svim selima, u kojima borave naše jedinice, organizujemo političke konferencije. Ovde nema seoskih narodnooslobodilačkih odbora, partijskih i skojevskih organizacija, antifašističkih organizacija žena i omladine. Ovde je organizovanje političkog rada padalo na nás same, u vojsci. S tim u vezi doktor Vaso i ja držimo sastanke sa političkim komesarima četa. Tražimo da se u taj masovni politički rad uključe svi - vodni delegati, komunisti, skojevci, borci. Odziv naroda je, međutim, slab. gotovo nikakav. Pretpostavljamo da naši ne umeju prići narodu. Kritikuemo njihov način rada. Insistiramo da za svaku konferenciju, u svakom selu obaveste svaku kuću i tom prilikom da kažu o čemu će biti reći. Naročito računamo da će se ljudi početi odazivati na skupove nakon sklapanja sporazuma između Uroša Drenovića i ustaških vojnih i civilnih vlasti NDH u Mrkonjić-Gradu. Verujemo da srpske mase zbog počinjenih ustaških zločina ne mogu odobriti takav sporazum. Ništa se nabolje, međutim, nije promenilo. U duše ovih ljudi teško ulazimo. Reklo bi seda im se više ne ratuje. Pomirili su se sa svim, bez obzira, šta je bilo. Izgleda da im još jedino mi ne damo mira. U traženju puta do tog sveta upadamo u krajnosti.

U Lokvarima se krije četnički ideolog Branislav Lazičić. Izvršili smo pretres svake kuće. Nismo ga našli. Domaćini ništa ne znaju. Neće da znaju. To nas izbacuje iz koloseka. Zatvaramo u neku pojatu nekolicinu domaćina za koje znamo da su izrazito njegovi ljudi, pod pretnjom da cerno zapaliti pojatu ako ne progovore gde je Lazičić. Niko ništa nije htio reći. Nismo zapalili pojatu. Bila je to pretnja rećima. Puštamo ih. Pitam VOju »:«a ni liš, kako na nas gledaju ovi ljudi?» »Kao na okupatora«, odgovara Vojo. A ja pi pitam, jer isto mislim. Vraćamo se u štab poraženi. Ne vojnički, ne politički, već moralno. Sredstvo kojim smo se poslužili odvratno je nama samima.

Nakon nekoliko dana Lazičić nam je sasvim slučajno dopao šaka. Obavestili smo o tome Kostu i Lepu i oni su došli. Nas troje smo ga saslušali. U međuvremenu, u naš štab su se zaputili seljaci, među njima i oni koje smo nekoliko dana ranije zatvorili u pojatu. Traže da Lazičiću ništa nažao ne učinimo. On im je, kažu, jedini, domaći »učeni čovjek«. Objašnjavamo im zločine koje su četnici počinili nad narodnim borcima. Seljaci, međutim, uporno tvrde da Lazičić ni na koga nije podigao svoju ruku. Možda i nije, ali mi. iako sve o njemu ne znamo, osećamo da je on siva eminencija svih zločina, a to ovi ljudi ne razumeju, ili neće da razumeju. I Lazičić se kune pred tim svetom da su njegove ruke čiste. U njegovu zakletvu mi ne verujemo, ali su nas ljudi koji su spremni da za njega dadnu svoj život prisilili da dobro promislimo šta da radimo sa Lazičićem. I mada teška srca. pustili smo ga na slobodu.

Nije moguće da sav nesporazum dolazi od ovih ljudi. Mora da nešto nije u redu sa nama. Vojnički, mi smo u olanzivi, a politički u defanzivi. Mi pozivamo ljude na konferencije, oni se ne odazivaju. Oni tvrde da smo stranci, mi se bra-

nimo da nismo. U našoj političkoj akciji nema odlučnosti. Treba počeli naredivati. Treba glasno i jasno reći: stranci su samo okupatori, a svi mi smo domaći ljudi. Mi smo narounooslobodilačka vojska - parti/ani - i kada ih zovemo na konferenciju, ima da dođu. Tako sam razmišljao jednog predvečerja podno sela Stričića, najednom proplanku, slušajući izveštaje političkih komesara čela o političkom radu u narodu. Ujednom trenutku sevnu mi misao: »Da li je Lujo Kočić živ?« Do rata je bio na nogama. Svake godine, pred zimu, on i ostali ovčari, odavde, sa Zmijanja. spuštali su se preko Banja Luke, u Lijeve polje. Njihova stada satima bi držala zakrčenu glavnu ulicu od Gornjeg Sehera do Bojica hana. Nikada Lujo nije propustio da se zaustavi kod banjalučke preparandije. Znao je da mladi učitelji vole da vide junaka iz Kočićevog »Jablana«. Redovno je svraćao i u kuću moga oca. Dobro su se poznavali. Pelai Kočić i moj otac su bili lični prijatelji. Često su zajedno iz Prijedora dolazili u selo Kmećane. u manastir Gomjenicu. Tamo je do 1915. godine iguman manastira bio Gavrilo. On je stric moga oca. U isto vreme otac Petra Kočića- Gerasimje bio jeromonah. I Lepa Perovic je, po završetku učiteljske škole, u Kmećanima bila učiteljica. Učila je njihovu decu. Moram se raspitati za Luju. Ako je živ, onda smo mi ovde više domaci ljudi, nego sve ovdašnje četničke vode.

Mimo nas čutke minu urupa seljaka u gunjevima. Teraju stoku sa paše. Kažem im da stanu. Oni. kao ila ne čuše. Onda im podviknuh po vojnički. Zaustavišese. Pitam ih ko im je namro toliki strah da se sa nama ne zdrave. Čute. Vidim, iz Stričića su. »A da li je Lujo Kučić živ?« Seljaci se zagledaše. »Živ je«. kažu. Neko pripita odakle znam Luju. Ja im sve ispričah. Oni se malo raskraviše. Nudim ih cigaretama. Stojimo. Čulimo. Pušimo. Na rastanku im rekoh da pozdrave Luju i da mu poruče da ga zovem da dođe u naš štab na viđenje. Nekoliko puta su pitali za moje ime i prezime, ime moga oca i nekadašnjeg igumana manastira Gomjenice. Nije to lako »utvrditi«. Obećaše tla će Luji isporučiti pozdrave.

U štabu Udarnog bataljona pojavio se Lujo Kočić. Od prvog trenutka stvorila se dobra atmosfera. Članovi štaba želeli su da vide Kočićevog junaka. Upustili smo se, najpre, u razgovor oko »Jablana«; šta je stvarno bilo, a šta je Kočić dodao. I Lujo se raspričao. Potom se prešlo na domaće teme. Lujo kaže da su došla zla vremena, kad niko nikom ne veruje. Ne tuđi se svet. nego gaje strah. A voleo bi on nas čuti. Svet voli razgovor. Kad god hoćemo, on će ga upriličiti. »A jedan zbor u Stričićima?« Narod najviše voli zborove. Od »ajkada«, kaže Lujo. I lako, reč po reč, dogovorismo se da Lujo za nedelju sazove zbor u Stričićima, čini mi se pred Kočićevim hanom. Neka obavesti svet da će na zboru govoriti komandant partizanske vojske u Bosanskoj krajini, njihova bivša učiteljica u Kmećanima i potomak igumana manastira Gomjenice, Gavrila. I svet je došao na zbor. Došlo je sve što je moglo doći. Nismo podilazili tom narodu. Govorili smo otvoreno. Rekli smo zbog čega ne možemo pregovarati sa njihovim komandantom Marčetićem i sa njegovim komandirima-Jovom Mišićem i drugima. Moraju položiti oružje da bismo ostvarili borbu protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača, koji su toliko zla naneli, u prvom redu, srpskom narodu. Ljudi su pratili svaku našu izgovorenu reč, i u lom trenutku činilo mi se da veruju u ono što mi govorimo. Na zboru su bile postrojene neke čete Udarnog bataljona. Narod se zagledao u njih. Nikada, do tada, ovi ljudi nisu videli vojsku, čija je snaga baš u tome što nije odustala od borbe protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača. Iako taj zbor nije mogao preokrenuti svest ovih ljudi na licu mesta, mnogi su ga kasnije, u izmenjenim okolnostima, pominjali kao događaj koji im je pomogao da se uključe u redove narodnooslobodilačke vojske.

Čete Vukašina Marčetića su se predale i položile zakletvu kao dobrovoljačka vojska. U štabu Drage Mažara i Voje Mitrova, u Gornjem Šljivnu, u urbano se radi na formiranju Šestog krajiškog odreda »Zmijanje«, - Milan Branković i Dmtar Smiljanić reorganizuju partizanski bataljun »Manjača«. Njega je Vukašin Marčetić razbio u martu mesecu i, preuzevši komandu, stvorio svoj istoimeni bataljon, ali četnički. Sada se Marčetić krije negde u šumi, a Branković se vraća na svoju raniju dužnost i gotovo od istih ljudi i istog komandnog kadra obnavlja svoj bataljon. Čete su jedino očišćene od najzagriženijih četnika i sada se u njih raspoređuju komunisti i skojevci, pretežno Banjalučani izrasli na dužnosti političkih komesara četa i /amenika političkih komesara, a ostali u čete radi formiranja partijskih i skojevskih organizacija i oživljavanja političkog rada. Posmatram taj prizor i nikako ne mogu da se otmem utisku kuji je nekako protivrečan. Sve je na početku, a opet kao daje sve odlučeno i definitivno. Osećam živost, ali kao posle neke teske preležane bolesti. Izuzev Drage, koji je po prirodi dobra duha, i pridrošlih kadrova, ostali mi liče na rekonvalescente koji su samo živnuli na prolećnom suncu. Sve se to odvija rila nekoj padini, u nekom šoru. u dvorištu neke seoske kuće, pokraj puta što vodi u Dobrnjsko polje. Odavde se lepo vidi Donje Šljivno i njegova škola, malo isturena u polje, kao daje pošla u susret Gornjem Šljivnu, pa zastala. Tako reci, do juče je u toj školi bilo sedište štaba Vukašina Marčetića. U njoj je, po našem dolasku u Šljivno, nekoliko dana bio pritvoren njegov komandir Jovo Mišić. Vodila se istraga nad njim. Znali smo /a njegove veze sa Urošem Drcnovićem i, posebno, sa Lazom Tešanovićem i Radom Radićem. Po svemu što se već tada o njemu znalo, očekivala se najstrožija kazna. I štab Udarnog bataljona, međutim, stalno su stizale delegacije seljaka i tražile da ga oslobodimo. Učinili smo što je narod zahtevao i vratili Mišića na čelo iste čete kojom je komandovao, ali tek pošto se pred narodom zakleo da će se boriti protiv okupatora i da nikada neće podignuti svoju ruku na partizane i Narodnooslobodilaču vojsku. Mi, naravno, nismo poverovali ni u jednu reč njegove zakletve, ali je na nas ohrabrujuće delovao nepredviđeni govornik iz mase, koji se Mišiću obratio rečima: »Ako pogaziš zakletvu, mi crno ti suditi«. Ipak smo tražili najveću budnost u četi u koju se Mišić vratio.

Sada u toj školi Košta i Vojo reorganizuju Udarni bataljon. Od njegovih šest četa stvaraju dva bataljona i formiraju polubrigadu. Vrš se nov kadrovski raspored. Na čelo Prvog bataljona, koji sačinjavaju čete Petrovačka, Mokronoška i Prekajska, dolaze Duško Jovic i Svetko Kačar, a na čelo Drugog, koji takođe sačinjavaju tri čete Novska, Bihačka i Janjska- Dušan Metlić i Dušan Karan. Formiran je i štab polubrigade. Vojo preuzima dužnost komandanta, a ja dužnost političkog komesara. O formiranju polubrigade, izgleda, nije izdato pisano naređenje. Otuda se ona u našim dokumentima iz tog vremena nekada naziva Udarni bataljon, a nekad brigada. Ne znam da li se tada uopšte mislilo na stvaranje brigade u Bosanskoj krajini, ali je ova polubrigada, sama po sebi, prvi korak ka njoj. Ona je u suštini prethodnica Prve krajiške NOU brigade.

Znali smo da Manjača oskudeva u domaćim partijskim kadrovima. Oni su malobrojni, neiskusni i nedovoljno uticajni. U tom pogledu domaći ljudi koji su bili četnički opredeljeni bolje su se snalazili i ostvarili su veći uticaj na ustaničke mase. U vreme formiranja Šestog odreda, u ustaničke jedinice i na teren upućeni su iskusni komunisti, ali opšta situacija na Manjači neće im pružiti mogućnost da ih vojska i narod bolje upoznaju i da ih prihvate kao svoje domaće ljude.

Tek što je Košta, 6. maja, napustio Šljivnu i krenuo n Kozarac. u vezi sa pripremom napada na neprijateljski garnizon u Prijedoru, na Manjači su ponovo izbili četnički pučevi. Gotovo preko noći, Marčetić i njegovi komandiri imali su pod svojom komandom ljudi, skoro koliko i polubrigada. Između nas i četnika ponovo su počele borbe u kojima su četnici u svakom pogledu imali prevagu. Nalazili su se na svom terenu. Njihova obaveštajna služba je besprekorno funkcionisala. Ipak se nisu usuđivali da se upuštaju u veće borbe sa polubrigadom. Više su ih izbegavali. Ali su zato partijski kadrovi, tek raspoređeni po četama Brankovićevog bataljona, jedva spasili glave. Neki su izginuli. Šandor Blekić je na spavanju ubijen. Sa svin strana stizale su slične poražavajuće vesti. Poginuli su Kasim Hadžić i Drago Lang, a iz Bočca nam javljaju da su četnici ubili i Hasana Kikića. Sve se to zbilo munjevitom, u jednome trenu. Tada smo mislili da takvom negativnom loku kretanja nećemo moći stati na put našim postojećim snagama. Zbog toga Vojo i ja 10. maja iz Šljivna pišemo Kosti: »Naši borci su heroji i to se videlo poslednji put prilikom borbe, ali prilike slabe moral, jer borci uviđaju da sa ovim snagama ne mogu uništiti bandite. Tako misle i štab brigade i štabovi bataljona«. U pismu mi tražimo pomoć od najmanje sto dobrih boraca bez oružja, pošto ili mi možemo naoružati. A mi smo, u stvari, bili izgubili političku bitku. Zbog predstojeće akcije na Prijedor, koja je u sveukupnim zbivanjima u Bosanskoj krajini i vojno i politički imala centralno meato, Uli, naravno, traženu pomoć nismo ni mogli dobiti, a i sami smo, izgleda, iz Šljivna krenuli pre nego što je naše pismo do Koste moglo stići. Ali, ovde se nit moga sećanja potpuno prekida.

a

U kom trenutku i kojim je povodom pala odluka da se povučemo sa Manjače? Izvesno je da se o tom sa Koslom nismo mogli dogovorili. Neposredno iza njegovog odlaska, mi tražimo pojačanje zbog iskršlih četničkih pučeva. Nešto više svella unosi Trinkijevo pismo upućeno Kosti. Trinki se sa nama na Manjači sreo prilikom prebacivanja sekretarijata Operativnog štaba iz Bočca u Kozarac. Trinki piše: »Kod dolaska u štab Udarne brigade doznao sam da Udarne brigada napušta ovaj teren ...« Bice, dakle, da smo sami odlučili. Odlučile su, zapravo, novonastale prilike. Drugog izlaza nije bilo. Četnici su bili u političkoj ofanzivi. Ona je psihološki iscrpljivala naše jedinice. Borci su to osećali i to im je najteže padalo. Kog smo datuma krenuli iz Šljivna? Ne secam se. U mojoj svesti ostala je samo jedna duga, mračna noć i kolone naših bataljona koje se kroz nju probijaju. idemo prema cesti Banja Luka - Sanski Most. Ispred mene je Rato Dugonjić. On batrga, jer spava u hodu. Kada se zatetura, ja ga budim, a on se izvinjava. Dve noći, kaže, nije spavao. Ovo je treća. Gde nam se Rato pridružio? Biće u Šljivnu, ali mora daje to bilo u trenutku našega pokreta. Želeo bih da se Rato naspava. ali zato. izgleda, nema nade. U loku noći, mi nikako ne možemo stici na novo odredište. Pre ovoga, sa njim sam se samo jednom sreo. Bilo je to u oktobru 1940. godine u Sarajevu, na Pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a. Ja sam tamo predstavljao drvarsku skojevsku organizaciju. Izveštaj koji sam lad podneo pri vukao ie Ratinu pažnju svojim optimizmom, Njega je iznenadila brojnost mlade drvarske skojevske organizacije. U pauzi me pitao: »Dokle, onda. mislite još širili SKOJ?« »Nema granice«, odgovorio sam. Bilo mu je drago sto to čuje. Video sam da se slaže sa mnom, čak i u mom, možda, naivnom preterivanju. Sad mi je krivo što je Rato stigao u Krajinu u ove kritične dane. Najpre je prošao kroz Srednju Bosnu. Tamo se morao razočarati, a evo sada nās zatiče u povlačenju. Začudo, Rato smatra da je kod nas dobra situacija. Taj utisak je vćrovalno stekao na sa-Vetovanju partijske i skojevske organizacije u polubrigadi. Gde je održano to sa-vetovanje? Možda u Šljivnu pred povlačenje, a možda u Jošikovim Vodama, u

koje srno one mračne noći stigli u zoru. Njegove ocene su bile ohrabrujuće, ali mi nismo mogli biti zadovoljni stanjem u pojedinim našim jedinicama. Cini mi se da je težnja boraca za povratkom u svoje matične odrede izbila kao neka erupcija, baš ovde u Jošikovim Vodama. Oslobođenje Prijedora privremeno je stišalo tu težnju koja je u našim jedinicama, zbog izgubljene političke bitke protiv četnika, tinjala kao neka Kronična bolest.

Oslobođeni su Prijedor i rudnik Ljubija. Dobio sam poziv od Koste da dođem u Kozarac, gde je u to vreme bilo njegovo sedište sa sekretarijatom Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Košta me obaveštava da su odlučili da formiraju Udarnu brigadu. U sastav brigade ulaze oba udarna bataljona naše polubrigade i dva kozaračka - Petra Mečave i Steve Rauša. On smatra da je to sretna kombinacija. Kozarački bataljoni imaju veliko iskustvo **stečeno** u borbama protiv ustaško-domobranskih snaga i Nemaca, a naša dva udarna bataljona - pored iskustva protiv ustaško-domobranskih snaga - imaju dragoceno iskustvo stečeno u borbama protiv Italijana i posebno protiv četnika, koji se nakon sklapanja sporazuma sa ustašama, već otvoreno oslanjaju na Nemce i postaju glavna **smetnja** na putu daljeg razvitka narodnooslobodilačkog pokreta. A njegovo je mišljenje da će se Udarna brigada upravo najviše morati orijentisati na borbu protiv četnika, na Manjači, oko Mrkonjić-Grada i u srednjoj Bosni. Sada je najvažnije da se izvrše potrebne pripreme u vezi sa formiranjem Udarne brigade. Oni su već doneli odluku o sastavu štaba, a u oslobođenom Prijedoru, kaže. punom parom za vojsku rade dve radionice - krojačka i obučarska - u kojima imaju prioritet jedinice koje ulaze u sastav brigade, posebno naša dva udarna bataljona, jer je njima, nakon iscrpljujućih borbi protiv četnika, tu nasušna potreba, osobito u presvlaci. Zbog toga smatra daje neophodno da se oko opreme naših bataljona Vojo i ja direktno angažujemo. Inače, može se desiti da »izvisimo«, pošto radionice rade i za ostale jedinice, pa svi jedva čekaju da se što pre snabdeju. Košta mi je rekao tla cu preuzeti dužnost političkog komesara brigade. Smatrao je potrebnim da me detaljno obavesti o njenom budućem komandantu. Sve što sam tada od Koste čuo o Ivici Marušiću Ratku u vezi s njegovim predratnim revolucionarnim radom za mene je bilo novo. O tome gotov o ništa nisam znao. Ali, ono što mi je o Ratku rekao kao »Kozarčaninu« potvrdio je utisak koji sam o njemu stekao u okupiranom Prijedoru u julu 1941. prilikom našeg prvog susreta. Ratko je bio snažan diverzantski duh. Zajedno sa Bracom Nemetom. on je doputovao u Prijedor sa zadatkom da izvrši jednu krupnu diverziju. Trebalo je potpuno onesposobiti rudnik Ljubiju. (U rudniku, njegov brat Miljenko radi kao inženjer). Bio se potpuno predao tom riskantnom zadatku. Iz njega su podjednako izbijali: odlučnost, samouverenost, nestrpljivost, a ja sam pomislio: »On neće dugo živeti«. Bilo je to pre početka ustanka. Vreme. međutim, nije radilo za jednu, već za sveopštu diverziju. U Kozari je buknuo onštenarodni ustanak. Rudnik Ljubija se tad nije našao u tom regionu, paje zadatak morao biti odložen. Ali ono po čemu se Ratko kao komandant bataljona u Kozari najviše proćuo bile su upravo njegove diverzantske akcije - miniranje železničkog volinjskog mosta i uskakanje u neprijateljski blindirani voz kod Brezićana. A i u napadu na Prijedor. Taj napad sa svojim klinovima morao je odgovarati Ratkovoj prirodi, pošto je više ličio na dobro smišljenu diverziju nego na išta drugo.

I dok me je Košta upoznavao sa Ratkovom ličnošću, ja sam se intimno pitao koliko će mi vremena trebati da se srodim sa jednom takvom snažnom ratničkom individualnošću.

Nakon smotre Prve krajiške brigade u Lamovitoj Ratko i ja smo se popeli u stan učiteljice Nele Bojanić i izašli na balkon. Prebacio je ruku preko mog ra-

mena, rekavši da mu je drago što sam došao na du/nost komesara. On se nada da ćemo se dobro slagati. A u meni je jednako tinjalo kobno predosećanje iz našeg prvog susreta u okupiranom Prijedoru: on neće dugo živeti i, mnogo godina kasnije, ja sam zapisao: »Odavno se udlučio na dug put i kratak život«.

Čini mi se da je Krajina najpre usnula Udarnu brigadu. O njoj se na sve strane govori kao da postoji, čak i u zvaničnim dokumentima, a njejoš nema. Krajina je bila bremenita partizanskom i uslaničkom vojskom. Uputstvo Vrhovnog štaba da se stvaraju pokretne - udarne jedinice - čete i bataljoni razbuktalo je njenu maštu. Najpre je stvoren Proleterski bataljon i tad je narod prvi puta nazreo izgled svoje prave vojske. Zbog toga su krajiške žene kitile njegove borce čistim belim peškirimima na kojima su izvezlo proleterski znak - srp i čekić. Onda su formirana tri udarna bataljona - jedan Kozarački i dva izostalog dola Bosansko krajine. Mi sa Kostom u Šljivnu formiramo polubrigadu, a u ratnim dokumentima ona se od početka naziva Udarom brigadom. U planu napada na neprijateljski garnizon u Prijedoru stoji da učestvuju u dve čete Udarne brigade, a brigade još nema. Trebalo je nešto krupno da se dogodi pa da brigada izroni iz sna u javu. I dogodilo se. Bilo je to oslobođenje Prijedora. Ono što je narod sa Partijom, Skopjem i svojim prekaljenim borcima počeo da mašta od pojave proleterskog bataljona, osmislili su najodgovorniji vojni i partijski rukovodioci Bosanske krajine, koji su se u trenutku oslobođenja Prijedora našli na licu mesta. Bili su to Košta Nad, Josip Mažar Šoša, Lepa Perović, Boško Šiljegović i drugi. Pet dana, nakon oslobođenja Prijedora, Prva krajiška NOU brigada je u Lamovitoj bila postrojena u svečanom i savršenom vojničkom stroju: 1.186 boraca, među njima 284 člana Partije i 307 skojevaca. Odatle je krenula na svoj trnoviti, ali slavni borbeni put.

Velimir Slojnić

PRVA KRAJIŠKA BRIGADA

Bosanska krajina dala je u loku narodnooslobodilačkog rata dvadeset brigada. Svaka od njih imala je svoje izuzetno i zanimljivo obilježje, svoje određene specifičnosti krajeva i karakteristične crte naroda odakle je i iz kojih je potekla. Svaka od krajiških brigada s pravom se ponosila svojom borbom, svojim boricima - mitraljescima i bombašima, svojim dječacima-ratnicima, kao i svojim istaknutim komandantima, komandirima i komesarima. Borei krajiških brigada veoma su ponosni što su bili učesnici velikih bitaka koje su vodili, gordi su na pobjede koje su postigli, oni se diče svojim drugovima - junacima koji su pali na mnogim poprištima naše revolucije širom zemlje i s pijetetom čuvaju uspomene na njih.

Po sastavu svoga ljudstva, po načinu ratovanja, po nekoj neshvatljivoj, magičnoj snazi kojom je plijenila i privlačila omladinu u svoje redove, među svim krajiškim brigadama ipak se najviše isticala Prva krajiška. Ona je osnovana u toku prve godine narodnooslobodilačkog rata, među prvim brigadama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Prva krajiška brigada bila je prvenac Bosanske krajine i njena prvajača udarna snaga. Brigadu su sačinjavali odabrani borci sa Kozare, od Drvara, Bosanskog Petrovca, Podgrmeča, Glamoča i Janja. Sinovi i kćeri naroda iz ovih ustaničkih žarišta Bosanske krajine donijeli su sobom u brigadu obilježja svoga kraja, svoja dotadašnja ratna iskustva, svoje načine borbe i navike življenja. Tako su se u Prvoj krajiškoj brigadi stekla obilježja naroda iz gotovo cijele ustaničke Bosanske krajine. Brigada je u sebe ugradila do tada stečena iskustva oblasnog rukovodstva Partije u vođenju oružane narodnooslobodilačke borbe, u brigadi su se stekle revolucionarne tradicije, slobodarski duh i borbenost naroda Bosanske krajine ispoljena u bunama protiv ugnjetavačkih i eksploatatorskih režima, iskustva iz predratne revolucionarne borbe radnika Drvara, Banja Luke. Bosanskog Petrovca i drugih mjesta.

Od 21. maja 1942. godine, kada je formirana, pa sve do kraja rata. Prva krajiškaje, snagom i uspjesima svoje borbe protiv fašističkog okupatora i njegovih domaćih slugu, heroizmom svojih boraca i njihovim blistavim moralopolitičkim odlikama, svojim široko razvijenim borbenim zastavama bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti, svojom čvrstinom i u najtežim ratnim situacijama, bila i ostala pravi predstavnik naroda iz kojega je potekla.

I samo naoružanje je potvrđivalo borbenu snagu, udarnost i vrijednost Prve krajiške brigade. Kao i druge naše brigade i ona je uvijek imala zaplijenjenih lopova i minobacača, čuvenih njemačkih mitraljeza - »šaraca«, bezbroj brzih strojnica i drugog automatskog oružja.

Zbog svega toga, a, naravno, i zbog drugih kvaliteta ove proslavljene jedinice Narodnooslobodilačke vojske, ime Prve krajiške brigade ostalo je u srcu svakog Krajišnika kao nešto izuzetno značajno i veliko, višestruko doživljeno, nešto kao sasvim blisko i drago.

Imao sam sreću da dugo vremena u loku narodnooslobodilačkog rata budem u najneposrednijoj blizini Prve krajiške brigade - prvo kao komandant Četvrte krajiške brigade, a zatim kao komandant Pete krajiške divizije, u čijem je sastavu Prva krajiška brigada bila u toku cijelog rata. Sa njom sam prošao dugačak borbeni put: od Krajine i cijele Bosne, pa do Crne Gore, dijela Kosova i velikog dijela Srbije. Sa njom sam bio i u istorijskim borbama za oslobođenje Beograda, zatim na Sremskom frontu i sve do 15. maja 1945. godine, posljednjeg dana drugog svjetskog rata u našoj zemlji.

Na tom, veoma dugom i po mnogo čemu specifičnom i ponekad izuzetno teškom borbenom putu Prva krajiška brigada se, poput mnogih jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske, uspješno borila protiv njemačkih i bugarskih okupatorskih jedinica, zločinačkih formacija ustaša i četnika, protiv nedićevskih i ljotićevskih vojnih pukova, albanskih balista i drugih neprijateljskih jedinica sastavljenih od vjernih slugu fašističkog okupatora. Bezbroj ratnih zadataka, bez obzira koliko su bili teški i komplikovani, brigada je uspješno izvršila. Stab brigade, štabovi bataljona i ostalih njenih jedinica uvijek su se za predstojeće zadatke pripremali krajnje odgovorno i savjesno, tako da uspjesi nisu mogli izostati.

Bilo je pravo zadovoljstvo ratovati u blizini Prve krajiške. U borbenost i odlučnost ove brigade bile su sigurne sve jedinice koje su se, zajedno s njom, nalazile u borbi. Bila je među čuvenim brigadama po svom majstorstvu u osvajanju gradova, u ubacivanju bez borbe svojih jedinica u neprijateljski borbeni raspored, u uklinjavanju na uskom frontu napada, poznata po smjelosti i domišljatosti svojih bombaša i mitraljezaca u likvidiranju neprijateljskih bunkera kao i u miniranju saobraćajnica i drugih važnih objekata. Isto to može se reći i za njene nezadržive juriše prilikom direktnih napada na otvorenom prostoru. A u neravnopravnim borbama, kada su neprijateljske snage bile znatno jače, brigada je znala da blagovremeno odstupi kako se ne bi podnosile nepotrebne žrtve, da bi već u prvom povoljnom momentu, preuzela inicijativu i uspješno napadala.

Kao i druge naše brigade, i Prvu krajišku su krasile mladost i raspjevanost njenih boraca - djevojaka i momaka, međusobno osjećanje drugarstva, blizak odnos starješina i boraca, a nadasve - neotuđivo osjećanje ljubavi i poštovanja prema narodu kud god je prolazila.

Takva svoja obilježja Prva krajiška brigada nosila je u sebi sve do kraja rata, pa i onda kada su se u njenim jedinicama, zbog gubitaka i odlaska na druge ratne dužnosti, sasvim prorijedili redovi starih boraca - Krajišnika, kada su umjesto njih u redove brigade stizali novi, mladi borci iz drugih naših krajeva - od Zlatibora, Fojnice i Visokog, od Dobruna, Višegrada i Foče, iz sela sa sjevernih padina Jastrepa, iz Sumačije i Beograda, i iz drugih krajeva Srbije i iz Vojvodine. Borbene tradicije, moralno-politička čvrstina, ratno drugarstvo i druga najljepša obilježja koja su krasila prve borce Prve krajiške brigade brzo su postajala odlike i svih njenih novih boraca. Svaki njen novi borac ponosio se što je postao borac proslavljene Prve krajiške brigade.

I ja sam ponosan što sam bio njen saborac, njen komandant i učesnik u mnogim njenim junačkim bitkama.

Milutin Moratti

PARTIJSKO-POLITIČKI RAD U BRIGADI

Polazeći od toga da moralna snaga jedinica NOV i POJ treba da se zasniva: najjedinstvenom shvatanju i usvajanju ciljeva naše borbe, na uvjerenju u sigurnu pobjedu nad moćnim okupatorskim i drugim naoružanim i nenaoružanim neprijateljskim snagama, na riješenosti da se istraje u borbi, bez obzira na teškoće i žrtve, na unutrašnjem jedinstvu svake jedinice i NOV u cjelini, na neraskidivoj vezi naroda i vojske, uz stalno i uporno jačanje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, Partija je poklanjala izuzetnu pažnju moralnom faktoru i razvila intenzivan politički rad na svim onim zadacima od kojih je zavisila moralna čvrstina i udarna snaga svake naše čete, bataljona, odreda, brigade i svih snaga koje su učestvovala u veličanstvenoj NOV-i i socijalističkoj revoluciji.

Osnova na kojoj se zasnivao svakodnevni rad na razvijanju političke svijesti boraca i visok moral naših jedinica, bio je oslobodilački karakter naše borbe, a u isto vrijeme i naša borba da se više nikad ne povрати staro. To su uglavnom bila suštinska pitanja politike KPJ i njene strategije u borbi za slobodu.

Za uspješan političko-partijski rad u brigadi, za razvijanje i jačanje njezine moralne i borbene snage, bitne uslove predstavljali su još i veliki vojno-politički uspjesi postignuti u prethodnom periodu narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini. U partizanskim odredima sa oko 11.000 naoružanih boraca i na oslobođenoj teritoriji prekrivenoj NOO i drugim antifašističkim organizacijama, do maja 1942. godine, odvijao se intenzivan i organizovan politički rad, čiji su nosioci bili komunisti, skojevci i njihova rukovodstva.

Naredbom Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od 21. maja 1942. godine, za formiranje Prve krajiške NOU brigade, pored ostalog komandnog kadra, izvršeno je postavljenje političkih komesara i njihovih zamjenika u štabu brigade i štabovima bataljona u slijedećem sastavu: za političkog komesara brigade postavljenje Veljo Stojnić, a za zamjenika Savo Kesat, za političkog komesara Prvog bataljona Svetko Kačar, za njegovog zamjenika Rade Blanuša, za političkog komesara Drugog bataljona Dušan Karan, za političkog komesara Trećeg bataljona Pero Đurić, za njegovog zamjenika Mladen Marin, za političkog komesara Četvrtog bataljona Jusul Imamović, za njegovog zamjenika Borko Arsenić, za političkog komesara Čete pratećih oruđa Gojko Zec, za njegovog zamjenika Mitar Dakić i za političkog delegata voda za vezu Mirko Stanić.

Zatim je štab Prve krajiške NOU brigade svojom Naredbom od 1. juna 1942. godine izvršio postavljenje cjelokupnog Komandnog kadra u brigadi, iz koje navodimo samo razlike na prethodnu Naredbu Operativnog štaba i sastav političkih komesara četa i njihovih zamjenika: dužnost zamjenika političkog komesara Prvog bataljona primio je DMITAR Smiljanić (nije bio postavljen ovom Naredbom) i za zamjenika političkog komesara Drugog bataljona postavljen je Jovo Kecman.

Za političke komesare četa i njihove zamjenike postavljeni su: Prvi bataljon: u Prvoj četi politički komesar Drago Đukić, zamjenik Petar Lazarević, u Drugoj

četi politički komesar Luka Polic, zamjenik Petar Siniurdić i u Trećoj četi politički komesar Dmitar Kralj, zamjenik Lazar Mekterović.

Drugi bataljon: u Prvoj četi politički komesar Dmitar Ličina, zamjenik Duro Erceg, u Drugoj četi politički komesar Rade Blanuša, zamjenik Milovan Pilipović i u Trećoj četi politički komesar Milan Ilić, zamjenik Jovo Pečo.

Treći bataljon: u Prvoj četi politički komesar Pavao Marin, zamjenik Petar Bašić, u Drugoj četi politički komesar Živko Rodić, zamjenik Ilija Sadžak i u Trećoj četi politički komesar Mile Mutić i zamjenik Mihajlo Stanić.

Četvrti bataljon: u Prvoj četi politički komesar Momir Kapor, u Drugoj četi politički komesar Gojko Kusonjić, zamjenik Dušan Kopanja i u Trećoj četi politički komesar Joco Stefanović.

U sastav brigade su, prilikom njezinog formiranja, ušli prekaljeni i hrabri borci i odabrane jedinice iz čitave Bosanske krajine. Već na dan formiranja u brigadi je bilo oko 600 članova KPJ, kandidata i skojevaca, paje tako svaki drugi borac bio komunist.

Poštoje završeno formiranje brigade, partijsku i skojevsku organizaciju formirali su Boško Siljegović. član Okružnog komiteta KPJ za Kozaru, i Lepa Petrović iz Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, zajedno sa brigadnim partijsko-političkim kadrovima. U selu Lamovitoj i okolnim selima, tih di\ nih sunčanih majskih dana. po voćnjacima i šumarcima, održavani su sastanci i formirane partijske ćelije i skojevski aktivni po četama. U bataljonima su obrazovani bataljonski partijski biro, a u njihovim štabovima ćelije. U prištapskim jedinicama brigade osnovane su partijske ćelije i skojevski aktivni, a članovi štaba brigade sačinjavali su posebnu ćeliju.

Ovakva organizaciona struktura partijske organizacije u brigadi proistekla je iz Odluke CK KPJ od 29. januara 1942. godine i Instrukcije CK KPJ »O radu Partije u vojsci« od maja 1942. godine.

U drugoj polovini jula 1942. godine, nakon odlaska nekih jedinica iz sastava brigade kao i pretrpljenih gubitaka u prethodnim borbama, došlo je do reorganizacije brigade u selu Rujiškoj kod Bosanskog Novog. Od postojećih jedinica formirana su dva bataljona i četa pratećih oruđa.

Za političkog komesara Prvog bataljona postavljen je Pero Đurić, raniji politički komesar Trećeg bataljona, za zamjenika Mladen Marin, raniji zamjenik političkog komesara istog bataljona. U Prvoj četi ovog bataljona politički komesar je bio Živko Rodić, a zamjenik Slavko Stojnić, u Drugoj četi politički komesar Drago Đukić, a zamjenik Pelai" Simurdić, u Trećoj četi politički komesar Mile Mutić, a zamjenik Stanoje Nikolić.

Za političkog komesara Drugog bataljona postavljen je Svetko Kačar, raniji politički komesar Prvog bataljona, a zamjenik Jusuf Imamović, raniji politički komesar Četvrtog bataljona. U Prvoj četi ovog bataljona politički komesar je bio Joco Stefanović, a zamjenik Živko Dojčinović, u Drugoj četi politički komesar Gojko Kusonjić. a zamjenik Zdravko Šanićanin, u Trećoj četi politički komesar Petar Lazarević, a zamjenik Dmitar Ličina.

U Četi pratećih oruđa politički komesar je bio Gojko Zec, a zamjenik Dušan Kopanja.

Uskoro, 3. avgusta 1942. godine, formiran je naš Treći bataljon, u čiji sastav je ušlo najviše boraca iz šire okoline Bosanskog Petrovca i Drvara. Za političkog komesara ovog bataljona postavljen je Jusuf Imamović, a za zamjenika Drago Đukić. U Prvoj četi politički komesar je bio Tode Kecman Tošo, zamjenik Mirko Kesić Kešo. U Drugoj četi politički komesar je Ante Beretin, a zamjenik Branko Dragaš, i u Trećoj četi politički komesar je Pero Macura, a zamjenik Pero Stanišljević. Ova četa je ušla u sastav Trećeg bataljona početkom oktobra 1942. godine u selu Ramićima kod Ključa.

Nešto kasnije (19. februara 1943. godine) formiran je i Četvrti bataljon u Skender Vakulu. Za njegovog političkog komesara postavljen je Gojko Kusonjić, a za zamjenika Vlado Petrović. Politički komesari četa bili su: u Prvoj Milan Stojisavljević, Drugoj Stevo Filipović. Za treću četvu i za zamjenike političkih komesara ostalih četa nisu pronađeni podaci.

Poslije oslobođenja Beograda formiranje i Peti bataljon (slovenački), čiji je politički komesar bio Dušan Kecman, a zamjenik Obrad Trninić.

U sastavu političkog kadra u bataljonima i četama nastajale su česte promjene i veliki broj drugova je vršio dužnosti političkih komesara i zamjenika.

O tome nisu pronađeni potpuni podaci, ali po sjećanjima to su bili: Petar Simurdić. Ivo Oroz. (poginuo). Drago Dukić (narodni heroj). Bozo Dimitrijević, Košta Bojanić, Vojo Radišić, Boško Vašalić, Jovo Despot i Jovo Raković - politički komesari bataljona. Mirko Kesić (narodni heroj, poginuo). Mića Knežević (poginuo). Miloš Vuković (poginuo), Dobrosav Sobot, Đuro Vikobrat i Veljko Kostadinović - zamjenici političkih komesara bataljona, Boško Stojanović, Milan Šobot, Mihajlo Jasnić, Boško Borojević (poginuo), Duda Jovanić, Velimir Kukolj, Dušan Radić, Vidoje Koprivica (poginuo). Sava Sobot (poginuo) i Trivo Veselinović - politički komesari četa, itd.

Ovi i mnogi drugi politički radnici, primjerni komunisti i hrabri borci, bili su nosioci političko-partijskog rada, kulturno-prosvjetne i druge aktivnosti usmjerene na jačanje moralne i borbene snage naše brigade.

U drugoj polovini juna 1942. godine za političkog komesara brigade, umjesto Velje Stojnića, došao je Ilija Materić, a zamjenik je ostao Savo Kesar. Potom, nakon ranjavanja Materica i Kesara, početkom septembra 1942. godine, za političkog komesara brigade postavljen je Mladen Marin, a nešto kasnije za zamjenika je došao Milosav Milosavijević.

U avgustu mjesecu postavljen je i prvi politodjel brigade u sastavu: Milinko Kušić. Boško Baškot i Jelisavela Čvetić Beška, a uskoro nakon što je Kušić postavljen za komandanta brigade, Baškot ranjen, a Beška poginula, politodjel su sačinjavali Mihajlo Svabić, Radovan Grković i Zvonko Granek.

Pišući ove redove posjetio sam se na svoje lično osjećanje koje sam doživio kada mi je saopšteno da sam postavljen za političkog komesara brigade. Nisam se tome nadao, ni obradovao. Naprotiv, bio sam uzbuden, pa i uplašen. Tako nešto, kao mladić sa nepune 22 godine, i mlad i neiskusnik kao komunist, nisam mogao očekivati. Veliki broj boraca i starješina bio je po godinama stariji od mene. Među njima je bilo podosta već poznatih junaka, čije se ime pročulo širom Kozare i Bosanske krajine. Pomisao da sada, gotovo golobrad, treba da istupam pred brigadom takvog sastava, da držim govore, objašnjavam političku situaciju i liniju naše Partije, izazvala je kod mene veliku zabrinutost. Jest da sam dotad ponešto (id svega toga činio u bataljonu, ali brigada je imala više od 1.000 boraca.

Bilo je (to sam kasnije saznao) opravdanih dilema oko mog postavljenja, odnosno bilo je predloga da na tu dužnost dode neko od starijih i iskusnijih komunisti. O svemu tome bio je upoznat i drug Tito, koji u svome pismu od 23. septembra 1942. godine upućenom Milinku Kušiću kaže: »Drug Mladenu Marinu treba pomoći u vršenju dužnosti političkog komesara, jer je vrlo zgodno što je on kao čovjek iz ovog Kraja politički komesar. On poznaje borce i oni njega, uvijek će se prije zblžiti s njim nego što će to uspjeti neki novi drug, bez obzira na njegove sposobnosti. Razumije se da to ne može biti neko pravilo, ali i o lome se mora voditi računa. Uz pomoć njegovog zamjenika, Politodjela i čitavog štaba, ne samo da će on uspješno obavljati tu dužnost, nego će se još u tome radu i razvijati.«

Pi vi govor (ne znam ni kako je ispaio, vjerovatno došla smušeno) održao sam pred brigadom uoči napada na Jajce 24. septembra predveče, a nakon oslobođenja grada, 28. septembra, u brigadu je došao drug Tito. Izvršio je smotru

brigade i održao govor u Sokolskom domu. Veoma pohvalno je govorio o hrabrosti i držanju boraca, o disciplini i vojničkom izgledu i, naročito, o velikoj borbenosti brigade. To je bio moj prvi susret sa drugom Titom i najradosniji dan u životu.

Poslije održanog govora pred brigadom drug Tito se zadržao u razgovoru sa nama u štabu, interesujući se za stanje u brigadi, za vojni i politički rad sa boricima. Najednom se okrenuo prema meni i otprilike rekao: »Ti si taj Marin, čuo sam da nisi rado prihvatio dužnost. Stvarno si dosta mlad. mislim da si najmlađi politički komesar brigade u našoj vojsci.« »Da, druže Tito, ja sam Marin« - kazao sam zbunjeno. A onda najednom učinilo mi se da moram drugu Titu reci da sam se uplašio tako visoke dužnosti. I rekao sam. kao da se isповјedam. Pogledao me je blago, toplo svojim divnim plavim očima, a onda se slatko nasmijao: »Sve će to biti dobro, Marine, ja imam puno povjerenje u mlade ljude.« Tim riječima bio sam ohrabren, a u sebi sam pomislio da po svaku cijenu moram opravdati to veliko povjerenje svog Vrhovnog komandanta.

Nakon formiranja brigade i konstituisanja njezine partijske i skojevske organizacije, najvažniji zadatak je bio učvršćenje jedinica, partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a. To nije bio lak zadatak. Partijsko članstvo je bilo mlado (većina sa stažom 5-6 mjeseci) i neiskusno. Po socijalnom sastavu, većinu partijske i skojevske organizacije činili su seljaci. Radnika nije bilo mnogo, a daka i intelektualaca neznatan broj. To samo po sebi ukazuje koliko je težak i složen zadatak stajao pred organizacijom Partije i SKOJ-a u brigadi na izgrađivanju svijesti i ukupne moralne i borbene sposobnosti boračkog i starješinskog sastava.

Nalazili smo se i pred zadacima koji su se umnogome razlikovali od ranijih. Za većinu naših jedinica slijedilo je prvo odvajanje od »svojih« teritorija, ili su se neke tek na to počele navikavati. Borce nije trebalo politički ubijediti da treba da se bore protiv neprijatelja, bez obzira koliko bio jak i nadmoćan u naoružanju i opremi, svejedno da li su to domobrani, ustaše, četnici ili Nijemci, .ledino, tin dana, s obzirom da znatan broj jedinica brigade nije učestvovao u borbi sa četnicima (čija izdaja nije bila još svuda dovoljno otvorena), bilo je razmišljanja kako će se nedovoljno prekaljeni borci ponijeti u tim prvim borbama sa njima. Međutim, zahvaljujući političkom radu i visokoj svijesti, pokazalo se da gotovo ni kod jednog borca nije bilo nikakvog kolebanja. Tukli su četnike isto kao i ustaše i Nijemce.

Mnogo više napora i političkog rada trebalo je uložiti da borci shvate potrebu odvajanja od svojih sela i krajeva i da budu spremni boriti se na svakoj teritoriji, u svakom kraju Jugoslavije. Zato je uostalom i formirana ta naša prva pokretna borbena i udarna brigada, ali je bilo i prirodno što niko nije mogao lako (rebroditi lična osjećanja za porodicu i nostalgiju za rodnim krajem. Pripremu boraca da prevaziđu te teškoće, preuzela je na sebe partijska organizacija kao jedan od najvažnijih zadataka. Teškoće i izvjesne krize kod pojedinih jedinica, nastale poslije teških borbi kod sela Piskavice, relativno brzo su savladane, i kasnije (sve do kraja rata), nikad u tom pogledu u brigadi nije bilo nikakvih problema. Na cijelom borbenom putu brigade, od Lamovite do albanske granice, od Srbije do Austrije, na prsije se mogu izbrojati borci koji su napustili brigadu i to uglavnom ne kao dezerteri, već zbog odlaska u svoj kraj da se tamo bore protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Značajan zadatak partijske organizacije i političkih organa u tim prvim danima bio je: objašnjavanje uloge i značaja brigade kao prve veće pokretne borbene jedinice u Bosanskoj krajini i u Bosni i Hercegovini.

U političkom djelovanju značajno mjesto zauzimalo je i objašnjavanje stavova skendervakufske Oblasne partijske konferencije o izdaji četnika, iako je to većini boraca bilo poznato. Borci iz Udat nog bataljona su, prije dolaska u sastav brigade, vodili više borbi protiv četnika na Manjači, pa su neposredno u praksi

vidjeli njihovu izdaju. Razobličavanje i ostalih neprijatelja i njihove propagande tada i kasnije bilo je značajan dio sadržaja političkog i partijskog rada.

Posebno je objašnjavana situacija na Kozari, stvorena velikom ofanzivom neprijatelja na okruženi Drugi krajiški odred i kozarski narod. U tim borbama borci brigade su, ne znajući za predah, ispoljavali izvanredno herojstvo i izdržljivost i učinili najviše što je bilo moguće da pomognu jedinicama i narodu Kozare.

Partijskim radom u brigadi rukovodio je zamjenik političkog komesara brigade preko bataljonskih partijskih biroa, čiji su sekretari bili zamjenici političkih komesara bataljona, koji su rukovodili radom partijskih ćelija preko njihovih sekretara-zamjenika političkih komesara četa. Članovi bataljonskog partijskog biroa (u koji su pored drugova iz štaba bataljona, ulazili sekretari ćelija iz četa), imali su stalna zaduženja i na sastancima biroa podnosili izvještaje o stanju, radu i rezultatima po zadacima za koje su bili zaduženi. Tako je, na primjer, komandant bio zadužen za vojna pitanja, politički komesar za politički rad sa borcima, starješinama i sa narodom, sekretar biroa (zamjenik političkog komesara) za partijski rad, jedan član biroa za kulturno-prosvjetnu djelatnost, jedan za rad SKOJ-a, jedan za obavještajni rad, jedan za snabdevanje i ishranu.

U partijskim ćelijama su takođe postojala slična zaduženja, ali na znatno širem planu, odnosno po konkretnijim zadacima i obuhvatala su gotovo sve članove partije. Aktivnost, rezultati i odgovornost po zaduženjima, svakog pojedinačno, redovno su razmatrani na sastancima biroa i ćelija, i konkretno je utvrđivano šta je ko i kako uradio, šta nije i zašto, i potom šta treba da se radi u narednom periodu. Sjećam se veoma otvorenih kritika i izvanredno razvijene samokritike na partijskim sastancima, u čemu nije bilo razlike između boraca i starješina. U isto vrijeme, u ladali su izvanredno topli, drugarski odnosi i najveće povjerenje među komunistima. Bilo je primjera oštrem kritike grešaka i ponašanja nekog komandira, a odmah poslije sastanka, ti isti borci koji su izricali kritiku, povelili bi Kozaračko kolo sa pjesmom »Naš komandir jaše konja bijela, za njim ide naša čela cijela.« Ili istu noć jurišaju na bunkere, pa i ginu, pod neposrednim rukovodenjem toga svog komandira. Takvi drugarski odnosi i povjerenje prenosili su se na skoejce i kandidate Partije i na cjelokupni borački sastav.

Partijske ćelije, pored sastanaka posvećenih partijskoj izgradnji i učvršćenju partijskih organizacija kao i aktuelnim tekućim zadacima, održavale su i teoretske sastanke, na kojima su prorađivane razne teme od kojih bi pomenuo samo neke: »Uloga KPJ u NOB«, »Stav KPJ po nacionalnom pitanju«, »Šta i kakva treba da bude KPJ«. »Odnos KPJ prema buržoaskim partijama«, »Osnovi lenjinizma«, itd.

Pored svih teškoća, slabog predznanja, stalnih pokreta, velikog zamora i često slabe ishrane, za teoretski rad je vladalo veliko interesovanje kod članova Partije, a naročito kod kandidata i skoejevaca.

Posebno i veoma značajno mjesto u partijskom radu zauzimalo je odabiranje i priprema kandidata i skoejevaca za prijem u KPJ. Pored kolektivnih formi rada sa ovim drugovima, članovi Partije su bili pojedinačno zaduživani da rade na osposobljavanju i pripremi za prijem u Partiju najmanje po jednog kandidata i skoejevca. Oni su bili dužni da im objašnjavaju šta znači biti član KPJ, kakve su njegove dužnosti u borbi i odnosima prema drugim borcima i narodu, i da prate kako se oni u tom pogledu ponašaju, pružajući im stalnu praktičnu i neposrednu pomoć. Kandidatima je ukazivano da budu primjer hrabrosti, poštivosti, ne-sebičnosti, iskrenosti, dobri drugovi, nosioci discipline, snalažljivi i uvijek spremni za izvršenje i najtežih zadataka, upravo onako kako se ponašaju članovi KPJ.

Partijske ćelije su se neprekidno obnavljale (jer je mnogo članova KPJ ginulo), ali i pored velikih gubitaka brojno su stalno jačale. Na primjer, partijska

organizacija u brigadi 1943. godine imala je 341 člana. U isto vrijeme, i skojevaska organizacija je brojno rasla i u to vrijeme imala je 343 člana.

Partijska organizacija (sa skojevskom) bila je i nezamjenljiva snaga koja je imala odlučujuću ulogu u političkom radu i učvršćenju moralno-političkog jedinstva i udarne moći brigade, utoliko više što su članovi KPJ. kandidati i skojevci bili prvi i najhrabriji u svakom jurišu i primjerni u ukupnom ponašanju. To može da ilustruje, pored ostalog, i Izvještaj politodjela pri štabu Prve NOI.¹ brigade CK KPJ od 17. 12. 1942. godine u kome se kaže: »Akcijom na Bosanski Novi, pokazalo se je. da je ljudstvo, obuhvaćeno organizacijom, svjesno svoje funkcije i da je spremno i živote dati za interese Partije. Kao primjer požrtvovanja. navodimo daje izjednog našeg bataljona u ovoj akciji izbačeno iz stroja 14 članova, 4 kandidata i 6 skojevaca i svega 3 obična borca.«

Treba dodati da se skojevaska organizacija, koja se razvijala pod rukovodstvom Partije, po aktivnosti i organizovanosti nije bitno razlikovala od partijske organizacije, i njezin doprinos izgradnji svijesti i jačanju borbenog morala bio je veoma velik. Po četama su postojali skojevski aktivni kao i pri štabovima bataljona i brigade, a u bataljonima i brigadi, omladinski rukovodioci i komiteti. O SKOJ-u se u istom izvještaju politodjela brigade kaže: »Organizacija SKOJ-a u našoj brigadi je pravilno organizovana i postavljena i prilično učvršćena. SKOJ je krenuo naprijed ... Rad po sektorima u samom SKOJ-u živo se osjeća, osjeća se osamostaljenje SKOJ-a, što je doprinijelo omasovljenju organizacije. Broj skojevaca u našoj brigadi je 317 ... broj ranjenih i poginulih iznosi u ovim akcijama 90« (misli se na Bihać i Bosanski Novi).

Bez neposrednog učešća i uticaja partijske organizacije nije se moglo rješavati ništa značajnije, bilo da se radilo o vojnim ili političkim akcijama ili drugim pitanjima života i rada jedinica. Pored ostalog, pred svaku akciju, održavani su partijski sastanci i sastanci skojevskih aktiva, radi pripreme za uspješno izvršenje borbenih zadataka, a zatim, po izvršenju akcija, opet su održavani sastanci na kojima je kritički analizirana akcija, s težištem na ocjenama držanja, prije svega, članova Partije, kandidata i skojevaca.

Značajno mjesto zauzimao je i tad na teorijskom osposobljavanju partijskih sekretara i drugih partijsko-političkih radnika. Sa ovim drugovima su, pri štabu brigade, a i po bataljonima, održavani posebni teorijski sastanci. Pored mnogih kraćih kurseva i seminara, treba istaći partijsko-politički kurs. održan 1944. godine u Foči, dobro pripremljen i organizovan (sa sekretarima ćelija, političkim komesarima četa i jednim brojem drugih članova Partije), koji je trajao 15-20 dana. Zaslužuje pažnju i kurs u brigadi koji je održan u novembru 1943. godine u Dobrunu kod Višegrada. Izvjestan broj drugova je pohađao slične kurseve koji su organizovani pri štabu naše Pete krajiške NOU divizije, a neki su završili partijski kurs pri štabu Drugog korpusa u Savniku 1944. godine. Na kursu pri štabu naše divizije, koji je održan septembra 1943. godine kod Bugojna, prema nekim sjećanjima bili su: Borko Arsenić, Nikola Garaća, Mikan Marjanović, Dragoje Macura, Dušan Kecman, Mile Budimir i drugi.

Posebno treba istaci kurs koji je održan pri CK KPJ u oslobođenom Bihaću, koji su pohađali i završili: Petar Šimurdić, Drago Dukić, Svetko Kačar i Mladen Marin. Nešto kasnije, drugi kurs pri CK KPJ u Bihaću pohađali su Petar Mećava, Mirko Turić, Dušan Karan i drugi, a u Jajcu, Pero Đurić.

Politički rad sa borcima organizovali su i izvodili politički komesari, njihovi zamjenici, politički delegati vodova i sve stariješine, naravno oslanjajući se najneposrednije na članove KPJ i SKOJ-a koji su, stalno se nalazeći sa ostalim borcima luvijek u prvim borbenim redovima, bili svakodnevnim agitatori i tumači karaktera i ciljeva NOB-e protiv okupatora i njegovih slugu ustaša, četnika i drugih izdajnika i kolaboracionista.

Po sadržaju težište je bilo nei izgrađivanju političke svijesti na osnovama politike KPJ, na učvršćivanju i borbenom jačanju jedinica i komandi, pri čemu je i/uzetna pažnja poklanjana disciplini, razvijanju bratstva i jedinstva, međusobnog povjerenja i dobrih međuljudskih odnosa. Dio političkog rada bio je usmjeren na takozvanu unutrašnju problematiku, u kome su učestvovali gotovo svi borei, naročito prilikom održavanja četnih radnih konferencija, na kojima su svi otvoreno i kritički iznosili svoja zapažanja, primjedbe i predloge o cjelokupnom radu i životu u četi. Poseban značaj su imale one četne radne konferencije koje su održavane uoči i poslije izvršenja borbenih akcija, na kojima je objašnjavan vojni i politički značaj akcije, a potom analizirano kako su desetine, vodovi, čete i pojedinci izvršili svoj zadatak. To je bio izuzetno značajan i nezamjenjiv oblik političkog rada, koji je neizmjereno mnogo doprinosio jačanju moralne i borbene snage naših jedinica i uspješnom izvršenju borbenih zadataka.

Znatan dio sadržaja političkog rada bio je posvećen političkom vaspitanju i obrazovanju boračkog i starješinskog sastava. Taj rad je bio planski i organizovan. U sačuvanoj ratnoj svesci, iz 1942. godine, našao sam zapisane sljedeće teme koje treba obraditi sa partizanima i u narodu: «Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini». »27. mart«, »Stvaranje stare Jugoslavije: Versajski mir, Velikosrpska politika. Porobljeni narodi Jugoslavije, stav KPJ po nacionalnom pitanju«, »Izdajstvočetnika i njihova saradnja sa okupatorom i ustašama«. »Karakter drugog svjetskog rata«, »SSSR i imperijalistički rat, pretvaranje imperijalističkog rata u pravedni-oslobodilački«, »Ustav SSSR-a«, »Letak o ubistvu dr Mladena Stojanovića od strane četničkih zločinaca. »Govor Đure Salaja na Sveslovenskom kongresu u Moskvi«, »Sedamnaestogodišnjica Lenjinove smrti«, itd.

Krajem 1942. i u 1943. godini u središtu tematskih planova, i u praktičnom političkom radu, bilo je Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihacu. Teže teme su obrađivali izrasliji drugovi iz politodjela i štaba brigade, kao i neki politički komesari bataljona. Za ostale teme vršena je priprema političkih komesara bataljona i četa, na taj način što bi pred njima sadržaj teme izložio politički komesar, odnosno zamjenik političkog komesara brigade ili drugovi iz politodjela. Zatim bi se vodila rasprava, davali odgovori na postavljena pitanja, a onda su prisutni drugovi odlazili u svoje jedinice i obrađivali planirane teme sa borcima.

U pomenutoj ratnoj svesci zapisano je i sljedeće: »Po četama su čitane Krajiške partizanske novine' broj 19, 20, 21 i 22. Čitan je letak Vrhovnog štaba Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri'. Čitan je po četama Krajiški partizan' broj 2, kao i brošura Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini'. Prorađivani su po četama članci koji se nalaze u partizanskim novinama i gdje se govori o četnicima. Na te članke najviše je obraćana pažnja. Stalno se partizanima govori o izdajničkoj četničkoj raboti, što partizani osuđuju. Govorilo se o ciljevima naše borbe, le o našim pokretima, da se mi krećemo tamo gdje možemo najviše zadati neprijatelju udaraca po našoj partizanskoj taktici. Političko raspoloženje partizana je dosta dobro. Ne može se primjetiti u četama kakovih ispada, harangera i slično.

Politički rad u pozadini: održana je konferencija sa narodnooslobodilačkim odborima. Civilno stanovništvo je dosta dobro raspoloženo prema nama i našoj narodnooslobodilačkoj borbi. Seljacima se na svakom mjestu, gde god se dođe, objašnjavaju ciljevi naše borbe i izdajnička rabota četnika. Civilno stanovništvo je zadovoljno postupkom partizana.«

Izuzetan značaj za naš politički rad imale su Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Ove odluke zauzimale su najznačajniji dio sadržaja političkog rada u brigadi sve do kraja rata, a unijeli su i nov kvažitet u političku svijest boračkog i starješinskog sastava, što se izražavalo u saznanju da je naš NOP, pod rukovodstvom partije i Tita. izvojevao odlučnu bitku protiv povratka starog, a za stvaranje nove socijalističke bratske zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Politički radnici brigade su održavali zborove, mitinge, konferencije u oslobođenim selima i gradovima, formirali NOO, omladinske organizacije i organizacije AFŽ-a. Borci su posebno pripremani za pravilan odnos prema stanovništvu i za tumačenje karaktera i ciljeva naše NOB-e, naročito u krajevima gdje ranije nije bila, ili nije duže boravila naša vojska. U tome su borci masovno i veoma savjesno učestvovali i primjerno se ponašali. Pa i u toku gladovanja nije se dešavalo, osim rijetkih izuzetaka, da borci samovoljno uzimaju hranu od seljaka, pa ni šljivu da uberu, ležeći gladni u v oćnjacima prilikom predaha. Tako je dakle naš politički rad bio u središtu ukupnih aktivnosti, bio veoma konkretan i organizovano se razvijao u jedinicama i u narodu.

Najneposrednije i veoma snažno smo osjetili značaj ovakvog rada i odnosa prema narodu prilikom našeg prodora u Srbiju u proljeće 1944. godine. O nama su četnici širili svakakve laži: da ubijamo, pljačkamo, silujemo, palimo sela. I kada smo nailazili, dešavalo se da su iz nekih sela ljudi, žene i djeca bježali ispred nas. Takav strah je vladao samo nekoliko prv ili dana, a onda ne samo da ispred nas više niko nije bježao, već su se i oni što su bili pobjegli vraćali svojim kućama, dočekivali nas radošno, kao svoju vojsku, nudeći nam hranu, odjeću i sve što nam je bilo potrebno.

U pojedinim dijelovima (pretežno nekim selima) Zapadne Srbije četnici su, prije našeg dolaska, uspjevali da kod jednog dijela neobavještenog stanovništva prikriju saradnju sa njemačkim i bugarskim okupatorima. Međutim, kada su se razvile oštre borbe naših jedinica sa Nijemcima i Bugarima, onda su im četnici pritali u pomoć, često napadajući nas iza leđa. I obrnuto: kada smo imali jače sudare sa četnicima, onda su nas zajedno sa njima, napadali Nijemci i Bugari i To je narod vidio već u prvim danima našeg dolaska u Zapadne dijelove Srbije i četnička izdaja se nije mogla više prikrivati.

Na narod je snažan utisak ostavljala velika borbena aktivnost i hrabrost naših boraca i jedinica, naročito u borbi protiv Nijemaca i Bugara. Stalno smo bili u pokretu. Borbe su bile svakodnevne. Napori ogromni, i besane noći veoma česte. To je mogla izdržati samo Titova vojska sa izuzetno visokim moralnim i borbenim kvalitetima. U izvještaju štaba brigade, upućenom štabu Pete krajiške NOU divizije, pod brojem Strogo pov. 14—14 od 31.5. 1944. godine daje se pregled borbi i rezultata u vremenu provedenom u Srbiji, od 15. marta do 20. maja. Navodim samo neke najvažnije izvodne podatke:

- 14/15 marta pod borbom sa četnicima, brigada je forsirala Lim;
- 16. marta vodila je borbu sa četnicima »Rogatičke brigade« u Ravancima;
- 17. marta borba sa Nijemcima u Dobrunu;
- 17/18. marta napali Nijemce i Bugare u Dobrunu i Vardištu;
- 23. marta borba sa četničkom Užičkom brigadom u Sirogojnu;
- 24. marta borba u susretu sa četničkom Moravičkom brigadom;
- 25. marta borba sa nedićevcima iznad sela Prilika;
- 26. marta kod sela Prilika i Dobrača borba sa Bugarima i nedićevcima;
- 31. marta borba sa Nijemcima iznad željezničke stanice Biljanovac kod Ibra i rudnika »Jarando«;
- 8. aprila borba sa nedićevcima i Bugarima iznad zaseoka Leskovic i sela Koritnika;
- 9. aprila borba sa četnicima u selu Koritniku;
- 11/12. aprila borba sa Bugarima u selu Rudno;
- 15. aprila borba sa Bugarima iznad Riljin Dola;
- 19. aprila bombardovali nas neprijateljski avioni u zaseoku Ljeskoviei, 23. aprila kod sela Trudova;
- 24. aprila borba sa četnicima kod Gostilja i sa Nijemcima kod Sirogojna;
- 28. aprila borba sa Bugarima kod Bioske i Krcmana;
- 1. maja borba sa četnicima kod Jagodica;

- 2. maja borba sa četnicima kod zaseoka Vodice, Prokici, Mitici i sa netli čevcima i Nijemcima na padinama Povlena;
- 1. maja borba sa četnicima kod Varde;
- 6. maja borba sa Bugarima na Đakovom kamenu kod Kadinjače;
- 8. maja borba sa netličevskom poljskom stražom kod Čajetine i na Palisadu, a sa Bugarima kod Šljivovice;
- 10. maja borba sa četnicima u Rudincima i Rožanstvu, a sa Bugarima kod Kneževića;
- 11. maja borba sa četnicima kod Sirogojna;
- 12. maja borba sa četnicima i Nijemcima kod Sirogojna;
- 13. maja borba sa četnicima na rijeci Rzavi;
- 14. maja borba sa četnicima kod Katica;
- 15. maja borba sa četnicima na planini Čemernici;
- 16. maja borba sa četnicima kod Amzića, a sa Nijemcima u Komoranima;
- 19. maja borba sa Nijemcima i četnicima kod zaseoka Pesclja i sela Koševina i na planini Jadovnik. To je bio proboj brigade iz Srbije kod Prijepolja za Sandžak.

Za vrijeme boravka u Srbiji, brigada je imala 40 mrtvih 75 ranjenih i 20 nestalih, ubila i ranila 1.167 i zarobila 179 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjene su znatne količine oružja i municije. U maju brigada je proslavila dvogodišnjicu svog postojanja kod sela Orahovca u bilizini Prijepolja.

Pod čestim borbama i velikim naporima, to je bio jedan od najtežih perioda na borbenom putu brigade. I u tim uslovima, korišćen je svaki trenutak za politički rad u jedinicama i u narodu. Treba dodati da je i kasnije, u periodu završnih operacija za oslobođenje Srbije, naša brigada, zajedno sa srbijanskim i drugim jedinicama NOVJ-e uspješno rješavajući borbene zadatke, razvijala veliku političku i kulturno-prosvjetnu aktivnost u jedinicama i u narodu. Održavane su konferencije, zborovi i sastanci, stvarani narodnooslobodilački odbori, antifašističke organizacije omladine i žena itd. U tom periodu u brigadu je stupilo nekoliko stotina novih boraca iz okoline Kruševca, Aleksinca, Varvarina, Brusa, Arandelovca, Smederovske Palanke, Smedereva i drugih krajeva Srbije.

Tako uspješno djelovanje naših jedinica u borbi, i u radu sa masama, mogla je ostvariti samo vojska visoke borbene spremnosti, koja je i sama bila na visokom stupnju političke svijesti i zrelosti, čiji su borci bili spremni da i riječima i djelom stalno dokazuju njen narodni i revolucionarni karakter.

Politička svijest boraca stalno se ispoljavala kao nezamjenljiva snaga koja je predstavljala osnovni uslov i sigurnu garanciju da će se savladati nebrojene teškoće: glad, zima, slaba odjevenost, izuzetni fizički i psihički naponi, da će se otimajući oružje i ratnu opremu, uspješno tuci brojno i tehnički daleko nadmoćniji neprijatelj.

Kad bi se mogli nabrojati i opisati svi oni sastanci, pojedinačni razgovori, govori, predavanja i drugi oblici političkog djelovanja, na kojima je objašnjavana politička situacija, zadaci i ciljevi naše borbe, razvijana unutrašnja kohezija, jedinstvo i drugarstvo u našim jedinicama, lek onda bi se moglo duboko i svestrano sagledati kakav je ogroman napor Partija uložila da bi izgradila vojnu i političku snagu koja je bila neophodna i sposobna da izvojuje pobjedu.

U borbi za visoku političku svijest i snažan moral jedinica, pored političkog rada, veliku ulogu je imala stalna briga za što bolju ishranu i odijevanje. Održavani su česti sastanci i dogovori sa našim intendantima i zajednički sastanci političkih komesara i intendantata, na kojima je utvrđeno na koji način obezbjediti jedinice hranom i odjećom u raznim prilikama: u oslobođenim gradovima, u selima gdje je stanovništvo organizovano i masovno privrženo NOB-i, u selima i krajevima gdje prvi put dolazimo i u selima gdje je uticaj neprijatelja izražen. Uporno smo težili da se jedinice snabdijevaju raznim potrebama dobrovoljnim

davanjem stanovništva. Na pojedine slučajeve samovoljnog uzimanja hrane i drugih predmeta (što smo tada nazivali pljačkom), slijedilo je oštro reagovanje partijske organizacije i štabova, U pismu političkog komesara Prva krajiške brigade političkim komesarima bataljona od 19. maja 1943. godine kaže se: »Moramo povesti najozbiljnije računa o odnosu naše vojske i pozadine. Ne smije se dešavati... da borci zalaze u kuće i pljačkaju civilne stvari ...« U istom pismu daje se uputstvo da se snabdijevanje vrši na sljedeći način:

»a) dobrovoljnim prilozima od naroda ...;

b) otkupom od onih ljudi koji imaju napretek /ita, stoke i ostalog, a za isto im se u gotovom novcu isplaćuje ili u bonovima;

c) rekvizicijom koja se primjenjuje u slučaju nužnosti, gdje se vojska mora snabdjeti, a nema toliko sredstava /a otkup ... daju se priznanice sa potpisom i štambiljem štaba, a ima se objasniti da se uzima u korist NOV i da će se isplatiti kasnije ... Rekvirirati od onih ljudi koji imaju više da daju ostavljajući i njima za život;

d) konfiskacijom koja se vrši od narodnih neprijatelja. Ukazuje se da se o tome uvijek treba posavjetovati sa političkim radnicima na terenu.«

Kakva je pažnja poklanjana snabdjevanju jedinica vidi se i i/ pisma političkog komesara brigade od 27. jula 1943. godine u kome se politički komesari bataljona obavještavaju u sljedećem: »Prema naredenju Vrhovnog štaba i ekonomskog odsjeka, formiraju se brigadne komisije za prikupljanje tirane iz kojih će uvijek dolaziti po jedan član na teren i formirati privremene bataljonske komisije, te će se tako organizovano prikupljati hrana.«

Izuzetan značaj za moralnu čvrstinu i hrabrost boraca imala je posebna brigada za ranjenike i bolesnike. Vladalo je nepisano pravilo da se ranjeni drug ne smije ostaviti u borbi. Gotovo u svakoj borbi ginuli su i ranjavani borci samo zbog izvlačenja ranjenih drugova. Dešavalo se da život polože trojica-četvorica zajednog ranjenog. U tome su se naročito isticala naše požrtvovane i hrabre bolničarke, a posebno u njezi i liječenju ranjenih drugova. Za ranjenike u bolnici moralo je biti hrane i kad se inače gladovalo, a uvijek su dobijali najbolja jela do kojih se moglo doći. Za obezbjeđenje bolnice angažovane su sigurne jedinice, konji za jahanje i borci za nosila.

U vezi s tim, pomenuo bih da je najteža situacija bila u protječe 1943. godine u Centralnoj Bosni, kada snio pored 20 do 30 ranjenika, imali i oko 500 boraca oboljelih od pjegavog lifusa. Tako je polovina brigade bila u bolnici, dok se druga polovina morala svakodnevno boriti protiv četnika, ustaša i Nijemaca koji su, znajući za takvo stanje kod nas, bjesomučno nasrtali da nas unište. Čak je i čitav štab brigade, jedno vrijeme, bio zahvaćen pjegavccin i van stroja. U to vrijeme preostali dio brigade nije mogao izvoditi nikakve značajnije ofanzivne akcije, već je branio bolesne i ranjene drugove i vršio »ekonomske akcije« za nabavku hrane. prije svega za bolnicu. Tako. naši drugovi u bolnici nisu bili gladni i uvijek su bili sigurno zaštićeni. To, i odnos prilikom ranjavanja u borbi, bilo je od izuzetnog značaja za snažno jedinstvo, drugarstvo, međusobno povjerenje, sigurnost svakog borca i za sveukupni visoki moral jedinica brigade.

Političko-partijski rad i sva ostala aktivnost na izgrađivanju svijesti i visokog borbenog morala bili su usmjereni na borbeno jačanje brigade u cjelini. Oposobiti brigadu da uspješno izvodi borbene akcije protiv svakog neprijatelja, u svim uslovima i u svim krajevima Jugoslavije, bio je u suštini jedini zadatak partijske organizacije i komandovanja. Istovremeno sa političkim radom, pored korišćenja iskustava i pouka stečenih analizama borbenih akcija, korišćeno je svaako slobodno vrijeme za vojnu obuku sa jedinicama i starješinskim kadrom, naročito sa desetarima, sa kojima su, pored ostalog, povremeno održavani i posebni kursevi. Praksa je nedvosmisleno potvrdila da je jedinica sa visokim moralom, obučena i sa dobrim borbenim iskustvom, po pravilu uvijek uspješno i/-

vodila borbene akcije, a u obrnutom smjeru - obučenost i uspješna akcija, neposredno i snažno su uticali na postizanje visokog morala jedinica.

Pri svemu tome treba istaci da je u jačanju moralno-političke snage i borbene spremnosti neprocjenjiv doprinos bilo, pored međusobnog povjerenja bojata, povjerenje boraca u starješine i u komandovanje. a naročito odnosi koji su do najveće moguće mjere razvijali inicijativu i samostalnost, ne samo starješina već gotovo svakog borca. Sem izuzetaka (kada se vremenski nije stiglo), štab brigade je redovno konsultovao štabove bataljona pa i komande četa za izvođenje akcija, insistirao na njihovim predlozima, kojih je uvijek bilo napretek i koji su u većini usvajani. To je najčešće ostvarivano zajedničkim izlaskom na izviđanje planiranih neprijateljskih objekata. Tako se postupalo u četama i bataljonima. I to je bio jedan od značajnih činilaca u jačanju borbenog morala, političke svijesti i osposobljavanja za uspješnu borbu.

Kao jedna od najstarijih brigada NOV Jugoslavije (treća je po redu i vremenu formiranja u Jugoslaviji, odmah iza Prve i Druge proleterske brigade), Prva krajiška NOU je, boreći se. počevši od Lamovite do albansko-jugoslovenske granice, preko Beograda ilo austrijsko-jugoslovenske granice, dala veliki doprinos razvijanju bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Ta tema je bila neprekidno i u središtu sadržaja partijsko-političkog rada u jedinicama brigade i u narodu, a borački sastav sačinjavali su Srbi, Muslimani, Hrvati. Crnogorci. Slovenci i drugi. U svom sastavu brigada je imala, pored pojedinaca stranih državljana, i čitave jedinice sastavljene od pripadnika drugih država i naroda: četu Uzbekistanaca, četu Bugara, a izvjesno vrijeme bila nam je pridodala i brigada Italijana (Mokra Gora. Šargan).

Informisanje je zauzimalo veoma značajno mjesto u ukupnom političkom radu u brigadi. Borački i starješinski kadar svakodnevno je obavještavan o svim značajnim akcijama i drugim događajima koil ostalih naših jedinica, o razvoju NOB-e širom Jugoslavije kao i zbivanjima na svim svjetskim frontovima.

U tome su nam od velike koristi bile informacije koje smo dobijali od štaba divizije, Operativnog štaba i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, štaba Drugog korpusa, Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, štaba Operativne grupe, a dospjevala su do nas i obavještenja i informacije Vrhovnog štaba.

Krajem 1942. godine iz divizije smo dobijali i radio-vijesti. Kasnije smo organizovali izdavanje radio-vijesti u brigadi. Mislim da smo u oslobođenom Bihacu zaplijenili radio-aparat i šapirograf. ali nekoliko mjeseci nismo se dobro snalazili oko izdavanja radio-vijesti, pa su objavljivane dosta neredovno i ne baš sasvim uspješno. Konačno je taj posao, po dolasku u brigadu 1943. godine, preuzeo Ante Baljak, i uspješno ga obavljao. Slušao je radio, zapisivao vijesti, a zatim ih prekucavao, umnožavao i slao jedinicama. Ante je dobio tovarnog konja da prenosi radio aparat, pisaću mašinu, šapirograf, papir i jednog konjovodca koji mu je pomagao u svim lim poslovima. Tako smo, uz povremene prekide (zbog dužine pokreta ili nestanka baterija) imali svježje radio-vijesti koje su borci sa velikim interesovanjem pratili.

Kasnije, kada je Baljak otišao na drugu dužnost i kada smo došli u Srbiju, izdavanje radio-vijesti preuzeo je Golub Nešković. i isto tako uspješno obavljao taj posao.

Organizacija kulturno-prosvjetnog i zabavnog rada bila je važan zadatak političkih organa, u čemu se ponajviše isticala skojevska organizacija.

U jedinicama su stalno održavana predavanja iz oblasti prirodnih nauka, istorije, geografije i kulture kao šio su: O postanku Zemlje i života na njoj. religiji i sujevjerju, o braku i porodici, o ratovima i ustancima naših naroda protiv tuđina, o geografiji naše zemlje, svijeta i posebno savezničkih zemalja i dr. Ta predavanja su izazivala veliko inleresovanje, jer je bilo mnogo boraca koji su prvi put čuli prava objašnjenja o najosnovnijim pitanjima i pojavama iz tin oblasti.

Zatim poseban značaj pridavan je organizovanju opismenjavanja, jer u sastavu naših jedinica jedan broj boraca je bio nepismen. I¹ svim četama, odnosno bataljonima, radili su na analfabetski tečajevi i stotine boraca je tako opismenjeno. Bilo je pravo zadovoljstvo gledati sa kakvim oduševljenjem su opismenjeni borci pisali prva pisma svojoj rodbini i djevojkama. Ti uspjesi bili su i od velikog značaja za rezultate u političkom radu, vojnoj obuci i ukupnom osposobljavanju jedinica za život i borbu. Bilo je dosta boraca koji su, nakon opismenjavanja izrastali u desetare, vodnike pa i komandire i političke komesare jedinica.

Istovremeno je razvijena velika aktivnost na organizovanju društveno-zabavnog i kulturnog života u raznovrsnim oblicima: vojnički horovi, diletantske grupe (sekcije), recitatori, pjevači, vojnička veselja, usmene, džepne i zidne novine, priredbe za vojsku i narod, itd. Ovim radom su neposredno rukovodili kulturno-prosvjetni odbori u bataljonima koji su bili u mogućnosti (svaki bataljon samostalno) da organizuju priredbe u jedinicama, u selima i gradovima. To je bio lijep i zahvalan posao i imao je velikog uticaja na jačanje moralne snage naših jedinica i u narodu. Međutim, treba reći daje u tome bilo i dosta teškoća jer se sastav horova i učesnika u drugim oblicima kulturno-zabavnog rada često mijenjao, zbog toga što su ljudi ginuli i odlazili u druge jedinice, pa je trebalo pronalaziti i osposobljavati nove, a i česte borbe i dugi marševi uticali su na povremeno jenjavanje ove aktivnosti.

Pri štabu brigade, u početku, imali smo i kulturnu ekipu, koja je bila sastavljena od mladića i djevojaka koji su imali smisla za takav posao. Ako se ne varam, prvu priredbu ova ekipa je dala jula 1942. godine u selu Crkvenom, nedaleko od Ključa, upravo nekoliko dana prije našeg napada i oslobođenja ovog grada. Kasnije je ova ekipa, popunjena drugovima i drugaricama iz drugih jedinica, prešla kod štaba divizije, ali je često obilazila našu i ostale brigade i mnogo pomogla u razvijanju kulturno-zabavnog rada.

Ekipa je bila osposobljena za uspješne priredbe ne samo u jedinicama i selima, već i u gradovima. U njezinom radu isticali su se Nata Todorović-Hadžić (rukovodilac), Uroš Krajinović, Drago Kurbalija, Vuka Tubin, Štaka i Dara Rodić, Esad Hrustić, Milan Kljajić i mnogi drugi.

U velikoj, gotovo svakodnevnoj borbenoj aktivnosti, starješinski kadar je izrastao, stičući dragocjena iskustva, a istovremeno organizovano je osposobljavanje kroz vojne i političke kurseve, savjetovanja, predavanja i druge oblike. Otuda, ne samo da brigadi nikad nije nedostajalo kadrova, već je veliki broj naših starješina odlazio u druge jedinice. U svim ostalim krajiškim brigadama (a i nekim drugim) bilo je komandanata, komandira, političkih komesara i drugih starješina koji su izrasli u Prvoj krajiškoj NOU brigadi. Posebno treba pomenuti odlazak jedne grupe naših starješina 1943. godine na razne dužnosti u dalmatinske jedinice, a zatim odlazak oko 30 starješina iz brigade avgusta 1944. godine u srpske jedinice.

Veliku pomoć u partijsko-političkom radu imali smo od političkih komesara Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Pete krajiške NOU divizije. Dragocjenu pomoć imali snio od drugova Ive Lole Ribara, Rate Dugonjića i Vlade Popovića, koji su, nalazeći se kod štaba naše divizije (više od mjesec dana 1943. godine) dosta često boravili i u našoj brigadi. Oni su obilazili naše jedinice i partijske ćelije, prisustvovali sastancima, držali predavanja i govore, objašnjavali političku situaciju i liniju naše Partije, učestvovali sa nama u rješavanju tekućih problema, a naročito mnogo nam pomagali poučavajući nas kako da organizujemo i razvijamo partijsko-politički rad.

I politodjelu pripada značajna zasluga za uspješan partijsko-politički rad u brigadi, jer su njegovi članovi u većini bili iskusni i vrlo aktivni drugovi. Posebno treba istaći njihovo aktivno učešće u političkom i teorijskom uzdizanju kadrova koje je ostvarivano kroz kurseve, razna predavanja, teorijske sastanke partijskih

čelija, rad sa političkim komesarima i njihovim zamjenicima, a naravno i u jačanju i učvršćenju partijske i skojevske organizacije, kao i u ukupnom političkom radu sa ljudima. Pored pomenutih drugova u prvom sastavu politodjela to su bili: Blažo Lompar, Branko Pcrović, Zivko Zivkuvić, Mirko Kalezić, Dušan Ristic, Vojo Poček i Sulejman Mehmedpašić.

Na dužnosti zamjenika političkog komesara brigade Milosava Milosavljevića je zamjenio Petar Radović, zatim su tu dužnost vršili redom: Raja Nedeljković, Mirko Turic, Košta Zrilić i Đuro Vukobrat. Politički komesar brigade poslije Mladena Marina, bio je Petar Simurdić. Doprinos tih drugova u razvijanju političko-vaspitnog i naročito partijskog rada bio je značajan.

U političko-partijskom radu, pored partijskih radnika partijske i skojevske organizacije, aktivno je učestvovao cjelokupni starješinski kadar, počev od desetara do komandanta brigade. Treba posebno istaci aktivnost i podršku ovom radu drugova komandanata brigade: Ivice Marušića Ratka, Milinka Kušića, Voje Todorovića (starih predratnih komunista, obrazovanih i iskusnih revolucionara), Steve Rauša. Cvije Mazalice i Savana Kesića.

Takav sastav partijsko-političkog i vojnog kadra, uz sve postojeće uslove, u prvom redu uz veliku i nezamjenljivu ulogu i aktivnost partijske i skojevske organizacije, bio je u stanju, da sa uspjehom organizuje i izvodi partijsko-politički rad i da obezbjedi da brigada, u loku cijelog NOR-a, bude moralno-politički snažna, homogena, uvijek borbeno spremna za izvršenje i najtežih zadataka koje su pred nju postavljali Tito i Partija.

Mladen Mlado Marin

SKOJ I OMLADINA BRIGADE

Dok je cijela Evropa drhtala pod fašističkim terorom, a Hitlerove trupe bile pred Staljingradom i Moskvom, 21. maja 1942. u malom selu Lamovitoj, ispod Kozare, formirana je Prva krajiška brigada. (Prva brigada u Bill, a treća u Jugoslaviji). Uspjesi desetomjesečne natčovječanske borbe: Kozarčana, Podgrmečlija, Petrovčana, Drvarčana i Janjana bili su vidno izraženi ovim istorijskim strojem od 1186 boraca, u kome su, pod istom idejom, istom zastavom i zvijezdom petokrakom, stajali bratski i partizanski jedan do drugoga Srbi, Hrvati i Muslimani. S pravom se može reći da je tu bila smotra slobodarske, prkosne, krajiške mladosti, jer je brigadu sačinjavala 75 posto omladina. To nije bila slučajnost, već rezultat napornog i sistematskog rada Partije prije rata, a naročito u vrijeme ustanka i daljeg razvoja NOP u Bosanskoj krajini.

Posebno treba istaći aktivnost i rezultate omladinske i skojevske organizacije na oslobođenoj teritoriji. Već krajem februara 1942. godine u Bosanskoj krajini djelovalo je što u vojsci, što u pozadini, 146 skojevskih aktiva sa 712 članova i 90 vaspitnih grupa sa 899 članova. Do tada je održano 286 omladinskih konferencija i zborova sa preko 12.000 prisutnih. Raznih kulturnih večeri, omladinskih zabava i priredbi, samo u podgrmečkom okrugu, održano je 49 sa preko 7.000 prisutnih, i 78 omladinskih konferencija sa preko 35.000 prisutnih. Samo u kozarskom okrugu 2.500 omladinaca bilo je obuhvaćeno skojevskim radom. Do formiranja brigade u podgrmečkom i kozarskom okrugu održano je 12 omladinskih, vojno-političkih kursova, kroz koje je prošlo preko 800 polaznika. Izvjestan broj njih našao se u prvom stroju Prve Krajiške u Lamovitoj. Znatno broj omladinaca i skojevaca je, prije stupanja u jedinice od kojih je formirana brigada, prošao svojevrstnu političku školu u aktivima SKOJ-a u pozadini, u odborima omladine sela, kroz vojno-političke kurseve, vaspitne grupe, itd. Među njima je bilo sekretara aktiva SKOJ-a i članova opštinskih komiteta.

Razvoj omladinskog pokreta, iz koga je izrasla i mladost Prve krajiške, vidi se iz činjenice da su do 21. maja 1942. u četiri okruga Krajine održane okružne konferencije SKOJ-a i izabrani okružni komiteti, a zatim sreski i opštinski.

Vrhunac borbenih uspjeha naroda. SKOJ-a i omladino Krajine bilo je zauzimanje Prijedora. U toj akciji učestvovala je većina boraca koji su nakon nekoliko dana ušli u sastav brigade i mnogo skojevaca i skojevskih rukovodilaca i omladinaca koji nisu ušli u njen sastav. (Oni su ostali na terenu ili u već postojećim odredima). Karakterističan je primjer da je u napadu rta Prijedor učestvovao i kompletan Sreski komitet SKOJ-a za Bosanski Novi (Kozarski) na čelu sa sekretarom komiteta, junakom, Andom Knežević. Među njima bili su Mirko Marjanović, Mirko Medić i 15-godišnji Mladen Oljača. »Skojevci su, sjeća se Košta Nad, prvi pošli na juriš - bez pušaka, čak i najmlađi među njima Oljača Mladen, kojeg mi je Ratko (Marušić) pohvalio: 'Mislio sam da zna samo pisati pjesme, a ono, tamo, junačina i noćas je u jurišu oteo karabin'. U pripremi napada na Prijedor Košta Nad je - kako kaže »naletio na jedan skojevski sastanak: čini

mi se - piše on - da ga je vodio Trivo Bogunović. Momci mladi, neki još, kako bi se reklo, golobradi, slabo odjeveni, a govore, što mi se zauvijek usjeklo u pamćenje: »Treba da pokažemo svoju snagu takmičeći se sa divovskim silama anti-hitlerovske koalicije.«

Krajiška omladina je dosljedno ostvarila Titove poruke iz 1937. objavljene u »Proleteru«: »Omladina treba da odigra krupnu ulogu u borbi protiv šovinizma i u međusobnom povezivanju naroda Jugoslavije.« O tome je pisao i Ivo Lola Ribar, marta 1942, komesarima i partijskim rukovodiocima odreda: »Ovaj zadatak - postavlja se svuda, asa naročito oštrinom baš na teritoriji BiH, gde mlada generacija predstavlja ne samo najborbeniji elemenat naroda već i onaj elemenat koji je najotporniji protiv manevara četnika i drugih slugu okupatora, te prema tome najpouzdanije naše uporište u oslobodilačkoj borbi.« Dakle, trebalo je kroz politički rad na terenu, te ličnim primjerima junaštva i samoprijedora omladinaca i omladinki i žrtava na frontu i u pozadini, lomiti i konzervativna shvaćanja, po kojima za omladinu i žene nije politika, da je puška samo za one koji su služili vojsku - za starije. Omladina je bila politički obespravljena i većina nas nije imala ni pravo glasa. Zbog svega toga je dan formiranja Prve krajiške jedan od islorijskih datuma omladinskog pokreta Bosanske krajine, pa i šire.

U stroju u Lamovitoj svima je bilo jasno, pogotovo poslije govora koji je održao prvi politički komesar brigade Veljo Stojnić, da borci brigade moraju da se »odlijepe« od svog sela, svog kraja i zavičaja, da brani svoj kraj znači boriti se po cijeloj zemlji, tamo gdje zahtijeva potreba borbe. A to nije bilo lako. Ogroman broj mladih do tada nije bio ni makao iz svog sela. Za njih je odlazak u najbliži grad značio veliku promjenu. A sada, u stroju brigade, to se postavilo kao prevashodan zadatak. Trebalo je postati proleter.

Od 1186 boraca Prve krajiške brigade, njih 307 bili su članovi SKOJ-a, a 284 članovi KP i kandidati za Partiju - znači 50 posto bilo je komunista i skojevaca. Omladina nije sačinjavala samo većinu boračkog sastava, već je iz njenih redova regrutovana i većina rukovodećeg kadra brigade. Mnogi, koji su svoju partizansku »karijeru« počeli prvih dana ustanka, kao obični borci, brzo su se afirmisali kao neustrašivi ratnici i sposobni rukovodioci. Osim njih jedan broj drugova koji nisu ubrajani u omladinu, iako su bili mladi, imali su i određeno vojno znanje, i revolucionarno iskustvo, stečeno u borbi protiv nenarodnih režima i na frontovima Spanije.

Kad se ima u vidu da je većina od 109 puškomitraljeza bila u rukama skojevaca i mladih komunista, koji su dobro znali da se bore skupa sa prvom zemljom socijalizma i drugim snagama antihitlerovske koalicije protiv zajedničkog neprijatelja, da je bratstvo i jedinstvo preduslov pobjede, u koju su tvrdo vjerovali, onda se može zamisliti kakva je bila ubojita moć tog stroja - Prve krajiške.

ORGANIZACIONI OBLICI I METOD RADA

Na osnovu direktiva CK SKOJ-a i PK SKOJ-a BiH (od avgusta 1941. januara, marta i aprila 1942.) formirani su skojevski aktivni u svim odredskim četama, dakle i u onima koje su ušle u sastav brigade.

Odmah po formiranju, Oblasni komitet KP za Bosansku krajinu upućuje u brigadu partijske instruktore - Boška Baškota i Zvonka Graheka. Baškot se više bavio radom Partije, a Grahek SKOJ-em u brigadi. Kratak predah do napada na Brankovac iskorišten je da bi se SKOJ organizaciono sredio i da bi se izabrali sekretari aktiva u onim četama koje su nastale formiranjem brigade. Kada je reorganizovana brigada u Rujiškoj, reorganizovanje i SKOJ. Formirani su aktivni, izabrani sekretari i formirani baialreonski komiteti SKOJ-a, koje su sačinjavali sekretari aktiva i sekretari komiteta.

Kroz slavno i sistematsko osposobljavanje aktiva SKOJ-a posebna pažnja je posvećivana osposobljavanju bataljonskih komiteta kako bi postali ne samo skojevski već i rukovodstva omladine u bataljonu. U tome su se ispoljavale i izvjesne slabosti kao što su: slaba koordinacija sa sekretarima četnih partijskih ćelija (naročito u onim četama gdje sekretari aktiva nisu bili članovi KP), nedovoljna pomoć Partije SKOJ-u, zatim postavljanje sekretara aktiva na dužnost vodnika, ili vodnih delegata. Tu je išlo dosta teško i zbog loga što su članovi bataljonskih komiteta često mijenjani. Neki su ginuli, a neki premješteni na nove dužnosti. Poslije pomoći koju su sekretarima aktiva i zamjenicima komesara pružili Grahek i partijsko-politički rukovodioci brigade i zaduživanja mladih Komunističara za tad u SKOJ-u, ove slabosti su uspješnije prevazilježene.

Kriterijumi za prijem u SKOJ bili su stalna briga SKOJ-a i Partije. Može se reći da su oni, naročito u početku, bili prestrogi. Zato je dolazilo i do sektaštva, koje je jedno vrijeme bilo ozbiljan problem, naročito pri popunjavanju brigade.

O tome ko ispunjava uslove za prijem u SKOJ vodilo se strogo računa. Prvi uslov je bio odanost NOB-u i revoluciji. Ona se dokazivala držanjem u borbi. Hrabrost i primjerno ponašanje u najtežim situacijama bili su osnovni prijema u SKOJ. Osim toga, svaki član SKOJ-a morao je ličnim primjerom i van borbe dokazivati svoju odanost. On je bio dužan da politički djeluje u četni, među omladinom, da uči i pomaže drugima kako u borbi i van nje. Osim hrabrosti, cijenila se i skromnost, drugarstvo, disciplinovanost i poštenje. Sklad riječi i djela bio je osnovno mjerilo vrijednosti. Izlaganje sopstvenog života da se zaštiti život drugih - to su bile osobine koje su krasile skojevce.

U drugoj polovini 1942. godine konstatovano je da mnogo veći broj omladinaca ispunjava uslove za prijem, nego što je broj članova SKOJ-a. Tom sektaškom odnosu doprinijela je i činjenica da je, sve do pred kraj 1942. godine, u nekim četama, partijska ćelija postavljala preostre kriterijume za prijem u SKOJ i određivala ko će biti primljen. O tome svjedoči i izvještaj Zvunka Graheka Oblasnom komitetu SKOJ-a za Bosansku krajinu od 9. XII 1942. u kome se između ostalog, kaže: »Tako, radi izvjesnih mana (slabo održavanje reda), omladinac nije niogao da bude skojevac premdaje imao veliku želju da to postane. S tim u vezi skojevci nisu bili pilani, niti prethodno obavještavani o ulasku omladinaca u SKOJ, iako su oni radili i živjeli sa njima.« Na ove greške je ukazao i CK SKOJ-a u Pismu od jula 1943. godine u kome, pored ostalog, piše: »Borba za nacionalno oslobođenje vudi se pod rukovodstvom KP ijedan broj omladinaca koji se savim iskreno zalažu za stvar narodnog oslobođenja i spremni su da do kraja idu sa KP, a koji još ne znaju šta je to socijalizam, komunizam, treba, i imaju pravo, da se smatraju skojevcima, treba da se u skojevskoj organizaciji vaspitavaju u duhu marksizma-lenjinizma.« Sektaškom odnosu pri prijemu u SKOJ doprinosilo je dijelom i sektašcnje pri prijemu skojevaca u Partiju. Prevazilaženje tih pojava bilo je veoma značajno utoliko više što se skojevski organizacija (kako kaže politički komesar brigade Mlado Marin), po svojoj organizaciji, svijesti, aktivnosti, pa i uticaju na podizanje borbenog morala u brigadi nije razlikovala od partijske organizacije.

Pravo na prijem u SKOJ imao je čelni aktiv kao osnovna organizaciona jedinica SKOJ-a. Prijem je vršen na redovnim sastancima. O svakom omladincu se temeljno raspravljalo, ali bez njegovog prisustva. »To je donijelo pluda i aktivni su se povećali, jer skojevci imaju odličan kriterij za ulazak omladinaca u SKOJ. »Tako je, na primjer, u 2. četni 3. bataljona«, (piše Grahek u pomenutom izvještaju) »Aktiv primio odjedanput 12 omladinaca u SKOJ. Ovo je imalo pozitivnog odraza na aktivnost organizacije i njeno učvršćenje. U svim akcijama i borbama osjećalo se da u ovoj brigadi živi SKOJ. Da to nije samo vaspitna već u prvom redu borbeno organizacija, to dokazuju gubici u svim akcijama, to dokazuju skojevci dobrovoljci bombaši, to napokon dokazuju i uspjesi ove brigade.«

Masovnijim prijemom u SKOJ težilo se da broj skojevaca odgovara broju omladinaca koji su ne samo po svojim opredjeljenjima, već i po borbenosti i držanju ispunjavali uslove da se svrstaju u organizaciju komunističke omladine, iz koje se, od početka 1943. direktno, bez kandidatskog staža, primalo u KP. I tada se pjevalo »Oj, Partijo, sve je tvoje djelo, a SKOJ ti je nepresušno vrelo«.

Međutim, broj skojevaca u toku cijelog rala bio je približno isti u brigadi, iz jednostavnog razloga što su skojevci ginuli, a jedan broj ih je priman u KPJ. Tako je 21. maja 1942. bilo 307, 17. decembra 1942. (prema izvještaju Politodjela brigade) 317, 15. septembra 1943. (prema izvještaju Brigadnog komiteta) 242,28. septembra 1943. (prema izvještaju Brigadnog komiteta) 219, 23. juna 1944. (prema izvještaju partijskog rukovodioca brigade R. Nedeljkovića PK Srbije) 242, a 1. januara 1945. (prema izvještaju sekretara Divizijskog komiteta Pete divizije M. Turića) 384 člana SKOJ-a.

Formiranjem brigade povezivanje rada četnih aktiva u okviru jednog bataljona postavilo se kao uslov dalje izgradnje SKOJ-a u brigadi. Da bi se to postiglo, odlučeno je da se sekretar bataljonskog komiteta oslobodi dužnosti sekretara aktiva (na osnovu Instrukcije CK SKOJ-a od januara 1943. godine) i da formacijski ne bude vezan začetu, već za prištapsku jedinicu bataljona. To mu je omogućavalo da se podjednako bavi svim aktivima u bataljonu. Oni su istovremeno bili i članovi bataljonskog biroa Partije zaduženi za rad SKOJ-a. Na sastanku Brigadnog komiteta SKOJ-a 14. septembra 1943. utvrđeno je da je ova Instrukcija, tnađa sporo, sprovedena u svim bataljonima.

U cilju što efikasnijeg izgrađivanja partijske i skojevske organizacije CK KPJ 25. avgusta 1942. imenovao je Politodjel brigade. Boško Baškot je tom odlukom, postavljen za člana Politodjela, zadužen za rad sa SKOJ-em. Međutim, prije nego stoje počeo bilo sta da radi na loj funkciji ranjen je i otišao je iz brigade. Na njegovo mjesto je postavljen Zvonko Grahek. Grahek je na toj dužnosti ostao do sredine septembra 1943. godine. Mjesto njega je došao Sulejman Mehmedpašić Sule, koji je ostao na toj dužnosti do kraja 1943. godine, kada su Odlukom CK KPJ ukinuti polilodjeli brigada. Mada je ova funkcija bila instruktorska, posto nisu postojali brigadni komiteti SKOJ-a, i mimo volje Politodjela, odgovorni za rad sa SKOJ-em u Politodjelu su se pretvorili u rukovodioce ŠKOJ-a brigade, pa je ispalo da je partijski instruktorski organ CK KPJ (Politodjel) direktno rukovodio SKOJ-em u Brigadi. O tome je pred kraj 1942. Lola Ribar pisao Politbirom CK KPJ pismo u kome je iznio negativne posljedice takve prakse i predložio da se u brigadama formiraju brigadni komiteti SKOJ-a.

Na savjetovanju predstavnika SKOJ-a iz vojske, održanom 30. decembra 1942. godine u Bihaću, kome je u ime Prve krajiške brigade prisustvovao Zvonko Grahek, zaključeno je da se formiraju brigadni komiteti SKOJ-a od sekretara bataljonskih komiteta, a jedan od sekretara bataljonskog komiteta da bude ujedno i sekretar brigadnog komiteta. Sprovođenje ovog zadatka usporeno je izbijaanjem četvrte, a zatim pete ofanzive.

U Prvoj krajiškoj je, prema sjećanju Zvonka Graheka i još nekih drugova, Brigadni komitet formiran u proljeće 1943. za vrijeme boravka brigade u centralnoj Bosni. Za prvog sekretara je postavljen Stevo Radić, koji je bio ujedno sekretar Bataljonskog Komiteta Drugog bataljona. Zna se da su članovi bili (avgust-septembar 1943): u Prvom bataljonu - Ljuban Vojnović, zatim Dušan (Nikole) Radić, u Drugom bataljonu - Stevo Radić, a kad je on oslobođen ove dužnosti i preuzeo samo dužnost sekretara Brigadnog komiteta (avgusta 1943), zamijenio ga je Dušan (Dane) Radić, u Trećem bataljonu - Dušan Srdić, u Četvrtom bataljonu) - Đuro Milinković, zatim Veljko Vejnović, a formiranjem Pelog bataljona - slovenačkog, Danica Bovčan-Žagar. Sekretari Brigadnog komiteta SKOJ-a u toku rata bili su: Stevo Radić, Milenko Kovačević i Dušan (Nikole) Radić. Prema nekim podacima članovi Brigadnog komiteta bili su: Dragan Srbić,

Dragan Novaković, Milorad Talić, Slobodan Spegar, Mural Kusturica. Mile Anđelić, Jovo Dedic. Radenko Adžić, i Bogdan Malbaša.

Nakon nekoliko mjeseci pokazalo se nužnim da se funkcija sekretara bataljonskih i Brigadnog komiteta treba odvojiti. Zbog toga je CK SKOJ-a u ljeto 1943. zauzeo stav da Brigadni komitet sačinjavaju sekretari bataljonskih komiteta i sekretar Brigadnog komiteta, koji nije vezan ni za jedan bataljon. već za jednu od prištapskih jedinica. Mihajlo Svabić, član CK SKOJ-a (zadužen za rad SKOJ-a u vojsci) pismom (od 1. oktobra 1943) upoznaje s tim Brigadni komitet Prve krajiške brigade. S obzirom da u brigadi nije postojao brigadni komitet (biro) Partije, sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a je bio vezan za partijskog rukovodioca brigade (zamjenika politkomesara brigade) koji mu je pružao pomoć u radu i davao uputstva koja su se odnosila na rad SKOJ-a.

Da li će čela, kao osnovna jedinica brigade, uvek biti spremna da izvršava zadatke valjano, zavisilo je uglavnom od rada i djelovanja aktiva SKOJ-a u njoj. Zbog toga je, kroz cijeli rat. u centru pažnje partijske i skojevske organizacije u brigadi i njihovih rukovodstava, bilo osposobljavanje aktiva kako bi postali što aktivnija tijela koja rukovode omladinom u četi.

Prema Instrukciji CK SKOJ-a (od 14. januara 1943.) izvršena je podjela rada u aktivima SKOJ-a. Tako su postala četiri osnovna sektora rada: politički, kulturno-prosvjetni, vojni, i rad na terenu. Bilo je aktiva u kojima su uvedeni još sektori: higijena, dopisništvo i ekonomski. Aktiv je raspravljao i donosio odluke i o svim drugim aktuelnim pitanjima iz života i rada omladine u četi. Velika pažnja je posvećivana sastancima aktiva, njihovoj pripremi i redovnom održavanju, jer su oni bili svojevrсна škola. Postojale su tri vrste sastanaka: redovni radni, vaspitno-teorijski i vanredni. Redovni sastanci su, po pravilu, održavani jedanput nedjeljno sa unaprijed utvrđenim dnevnim redom. Nijedan dnevni red ovih sastanaka nije bio bez. tačke: kritika i samokritika.

Osim toga na njima su proradivane i pismene direktive skojevskih rukovodstava, raspravljalo se o sprovođenju planova političke i vojne nastave koje je radio štab brigade. Na njima su vršene i pripreme i utvrđivani konkretni zadaci u vanrednim uslovima kao što su. ofanzive, pripreme za veće akcije, pripreme za prelazak na drugi teren, odnos prema narodu, takmičenje itd. Na ovim sastancima iznošena je i politička situacija, kod nas i u svijetu, i stanje na frontovima.

Organizacija SKOJ-a je brižno njegovala drugarske odnose, posebno između boraca i starješina. Brinulo se o oružju i ratnoj opremi, novoprmljenim borcima. Posebna pažnja skojevaca bila je usmjerena prema narodu i stanovništvu novooslobođenih gradova i sela i njihovoj imovini. SKOJ je strogo osuđivao samovoljno uzimanje prehrambenih artikala, čega je bilo tu i tamo. pogotovo u borbi za Bihać. Takve pojave su bile štetne i sa političke i sa moralne strane. Zato su se skojevci angažovali da to iskorijene. U tome su imali uspjeha.

SKOJ je izuzetnu pažnju posvećivao drugarskim odnosima boraca i komandnog kadra, koji je u Prvoj krajiškoj bio na zav idnoj visini. Vojni i politički rukovodioci stekli su ugled ličnim primjerom, a uvažavali su i svaku inicijativu i mišljenje boraca. Karakterističan je slučaj kada je 14-togodišnji kurir Drago Talić, sjedeći sa komandantom Vojom Todorovićem, uz cigaretu, kivan na neprijateljske avione, više za sebe rekao: »Eh. da ih je nekako zapalili.« Razmišljajući o Talićevoj, uzgred izrečenoj misli, kod Voje je sazrela ideja o paljenju neprijateljskih aviona na Rajlovcu. U toj. jednoj od najljepših akcija u NOB, Prva krajiška je zapalila na Rajlovcu 34 neprijateljska aviona. »Misao druga Talica - piše Vojo Todorović u knjizi »Krajiške brigade« - bila je prva iskra koja je zapalila neprijateljske avione na Rajlovcu«. ili, primjer kada je Cvijo Mazalica, komandant Drugog bataljona, ranjen u Srbiji i bio u nesvijesti nekoliko dana. Za sve to vrijeme, kaže Nada Vujatović, tada zamjenik referenta sanitela brigade, borci su

ga obilazili i pitali: »Kako naš Cvijo, hoće li preživjeti?« Kurir Četvrtog bataljona Ranko Glamočanin piše u ratnom listu Mitraljeske čete o teškoj situaciji u kojoj se našla brigada kod sela Šljivovice u Srbiji. »Nije to ništa novo za nas. Pred nama je naš komandant Rauš Stevo. Kad vidimo njega na čelu kolone sa njegovom »sekcijom« u torbi, vele borci, dobro će da bude.«

VASPITNO-POLITIČKI RAD

S obzirom da je od prvorazrednog značaja bilo da članstvo shvati šta je SKOJ i kakvu ulogu ima u NOB. da SKOJ sa Partijom snosi glavnu odgovornost za vođenje rata i revolucije, s posebnom pažnjom i temeljito su obrađivane teme: »Rezolucija Pete zemaljske konferencije SKOJ-a«, »Savez komunističke omladine u surovoj školi rata«, »Nova uloga mlade generacije i zadaće SKOJ-a« od Lole Ribara. »Najosnovnije stvari koje treba da zna svaki skojevac (za novoprimljene), »Rezolucije Prvog i Drugog kongresa USAOJ-a« i govori druga Tita koje je držao na ovim kongresima. »Omladina Jugoslavije u NOB-i«, »Stvaranje NOV i njeni politički zadaci«, »0 sovjetskoj omladini«. »Fašizam, rat i omladina«, »Lenjinski komsomol«, »Govor Lole Ribara na Prvom kongresu USAOJ-a, »Stvorimo jedinstvenu antifašističku organizaciju« i tema »Omladina i sutrašnjica naše domovine«.

U izvještaju partijskog rukovodioca Drugog bataljona Gojka Kusonjića (16. 9. 1942.) kaže se da je sa SKOJ-em obrađena brošura »2()-godišnjica Crvene armije«, »Proglas omladine cijeloga sveta«, »Kako partizani omladinci ispravljaju svoje greške«, »Ko su sve saveznici okupatora«.

CK SKOJ-a je —u svom pismu od 24. decembra 1943. upućenom svim pokrajinskim komitetima SKOJ-a - istakao da »najširim omladinskim masama mora biti jasna svaka, i najmanja pojedinost... Neprestano treba popularisati odluke, privremenu vladu Nacionalni komitet i AVNOJ«. Poslije toga odluke AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a bile su u centru političke aktivnosti aktiva SKOJ-a i omladine, pogotovo u pripremama za Drugi kongres omladine Jugoslavije i Prvi kongres BiH na kojima je omladina dala bezrezervnu podršku tim odlukama. SKOJ je sistematski objašnjavao izdajničku ulogu izbjegličke vlade i kralja i. s tim u vezi, izdajničku ulogu četnika, zatim istorijski značaj sporazuma Tito-Subašić i ulogu omladine u stvaranju Demokratske Federativne Jugoslavije

Shvaćen je i prihvaćen revolucionarni smisao svih tih zbivanja, ne samo u članstvu SKOJ-a. Međutim, kod razrade i objašnjavanja sporazuma Tito-Subašić bilo je kod pojedinaca određenih nerazumijevanja, dobronamjernih prigovora i izvjesnih zabrinutosti za tekovine revolucije. Neki su dobacivali: »Previše smo im popustili (izbjegličkoj vladi) i to sad kad smo u zemlji najjača politička i vojna snaga. Oni spasavaju svoju kožu! Kako to sad poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a čije su odluke borci sa oduševljenjem prihvatili?« Pri objašnjavanju ovih odluka morale su se uvažavati specifičnosti kraja gdje se brigada nalazi. Bilo je dosta slučajeva da su zavedeni iz neprijateljskih redova dolazili u brigadu. Drug Tito je 30. avgusta 1944. kao predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Vrhovni komandant NOV i POJ uputio pripadnicima kolaboracionističkin oružanih formacija poziv da se predaju jedinicama NOV, a 21. novembra 1944. je donio odluku o amnestiji na toj liniji.

1 pored opredjeljenja za novo društvo većina omladinaca pri prijemu u SKOJ nije znala šta su to socijalizam i komunizam, ali to nije bila prepreka za ulazak u SKOJ, jer su skojevci u skojevskoj organizaciji vaspitavani u duhu marksizma-lenjinizma. Zato se teorijsko-vaspitanom radu poklanjala izuzetna pažnja. Na vaspitnim sastancima skojevskih aktiva razrađivane su teme: »Razvitak društva«, »Istorija SKB (b)«, »Nacionalno pitanje«, »Seljačko pitanje«. »3 L« (Le-

njin, Luksemburg, Libkneht). itti. Ovdje je bilo prave muke. Ogromna većina članstva je bila sa sela, sa četiri razreda osnovne škole, ili samouki, a neki su opis-
menjeni tek u brigadi.

I pored velike volje da se nauči, bilo je teško da se shvati šta su to proizvod-
ne snage, proizvodni odnosi, klasne suprotnosti, itti. S druge strane, i sami smo
morali da učimo kako treba učiti. Ali, uprkos tome, prosto je vladala žeđ za zna-
njem. O tome svjedoči i činjenica da i pored velikih napora »tehničke brigade«
(u kojoj je radio omladinac Slobodan Spegar) da umnoži što više materijala, os-
kudica se osjećala sve do oslobođenja Beograda. »Među tim krajiškim seljacima«
- piše Košta Nađ - »često nepisanim rasli su prekaljeni komesari i koman-
diri, skojevci i partijski rukovodioci, istinski narodni heroji. Proces njihovog
sazrevanja se odvijao nevjerojatno brzo.«

Nisu rijetki primjeri skojevaca koji su se do kraja naprezali da shvate, i shva-
tili su, to novo, taj novi pogled na svijet i sve što se u njemu i oko nas zbivalo.
Takav, intenzivni, vaspitno-teorijski rad, koji je i u najkraćim predasima vrio,
presudno je uticao da su se mladi i djevojke borili i ginuli, ali ne kao fanatici
već sa jasnim ciljevima borbe i vjerom u pobjedu revolucije. Zato su izdržali sve
teškoće koje je brigada prošla od Paunovca, Jahorine, Konjuh-planine, Central-
ne Bosne, sve usiljene marševe, (kao onaj na Rajlovac), nepodnošljive zime,
gladi, tifus, forsiranje Lima, danonoćne bitke po prelasku u Srbiju do albanske
granice, Kopaonika, borbu za Beograd i brisane prostore sremskih i slavonskih
ravnica.

KULTURNO PROSVJETNI RAD

Na osnov u stavova CK KPJ i SKOJ-a, od jeseni 1941. te direktivnog članka
»Omogućimo kulturni život našoj omladini«, objavljenog u prvom broju »Om-
ladinske borbe«, 17. novembra 1941. (u kome CK SKOJ-a ukazuje na način or-
ganizovanja, oblike i sadržaje kulturno-prosvjetnog rada omladine), Statuta pro-
feterskih brigada od februara 1942. (u kome se govori o stvaranju i radu kultur-
no-prosvjetnih odbora u partizanskim jedinicama) i instrukcija CK SKOJ-a, od
marta 1942. i januara 1943. godine, u brigadi, u svim aktivima SKOJ-a, u skojev-
skim rukovodstvima, u partijskim ćelijama i partijskim biroima bataljona posto-
jao je stalni sektor ove djelatnosti.

U članku »Omladinske borbe« posebno se govori o tome da bi kulturno-
prosvjetni rad u partizanskim četama trebalo podići »na nov stepen, oživjeti ga
i na taj način kulturni nivo partizanske omladine podizati.« Osim toga treba da
se organizuju četne novine, drže predavanja, male priredbe, da se uče rodolju-
bive antifašističke pjesme »sa kojima ćete ići u borbu, prolaziti kroz sela i mar-
širati našim slobodnim gradovima.« »Zadite u selo i okupljajte seosku omladi-
nu«, piše »Omladinska borba«, »neka selo vidi da v i nosile nov i život, život zna-
nja, kulture, pjesme i radosti, život svjetlosti, nasuprot živ otu mraka u kome još
živi naše selo«.

U svim četama i bataljonima u brigadi su postojali kulturno-prosvjetni od-
bori od tri do sedam članova. Za političke komesare svih jedinica ovaj sektor je
bio sastavni dio njihove aktivnosti i dužnosti i oni su, po pravilu, bili na čelu tili
odbora. U četni odbor je obavezno ulaziu i sekretar aktiv a, ili član SKO I-a, od-
govoran u aktivu za kulturno-prosvjetni rad, a u bataljonski odbor, sekretar ba-
taljonskog komiteta SKOJ-a. Ukoliko u članov i KP ili SKOJ-a bili talentovaniji,
đaci ili učitelji, oni su, i pored ove formalne podjele, bili glav ni nosioci kulturno-
prosvjetne aktivnosti. Sjećam se da nam je u Četvrtom bataljunu zamjenik po-
litičkog komesara bataljona Vlado Petrović. učitelj, bio glav ni nosilac ovog po-
sla. Zahvaljujući njemu, u ovom bataljonu je kulturno-prosvjetni rad bio veoma

razvijen. Na ovom radu su se naročito isticali Nata Hadžić-Todorović, koja je bila privremeno raspoređena u brigadu za rad na kulturno-prosvjetnom polju, zatim Iroš Krainović, Drago Kurbalija, Štaka i Dara Rodić i Vuka Tubin, Dara Radulović i još neki.

Od kulturno-prosvjetnog rada uveliko je zavisilo i teorijsko uzdizanje članova KP i SKOJ-a. Trebalo se boriti protiv neprijatelja i riječima, a ne samo puškom u ruci. O tome partijski rukovodilac brigade Raja Nedeljković, u julu 1944. pise PK KP Srbije: »Da bi se drugovi zainteresovali za nauku marksizma-lenjinizma primenili smo metod prethodnog savladavanja opšte znanja, kojeg oni nemaju, preko popularnih predavanja iz geografije i istorije. počev od postanka zemlje i čovoka, pa nadalje, povezujući sve to sa razvitkom zemlje i društva. Ovo je dalo rezultate i drugovi koji dojuče nisu inogli da kažu ni jednu recenicu, mogu sada da govore po 10-15 minuta.«.

Nepismenost je bila najteže nasleđe jednog broja boraca. Opismeniti ove borce značilo je uklonili najpogodnije lio za pojavu konzervativizma, religioznosti pa i sovinizma. U instrukciji CK SKOJ-a od januara 1943. stoji: »Nepismenost treba likvidirati. Ne bi smjeo da se nade ni jedan omladinac, poslije mjesec dana života u brigadi, koji ne zna da čita i piše.« Zbog svega toga, rad na opismenjavanju bio je krozeio rat osnovna kulturno-prosvjetna djelatnost i jedna od najglavnijih preokupacija, ne samo u radu partijske i SKOJ-evske organizacije već i svih pripadnika brigade. Evo jednog očitog primjera. Na četnoj konferenciji Druge čete Trećeg bataljona, Miodrag Simić, na sremskom frontu kaže: »Kad sam pre 20-lak dana došao, nisam znao pisati. Došavši u partizane, jedno od prvih pitanja, koje su mi drugovi postavili, glasilo je: »Jesi li pismen, družo?« Na moj odgovor da nisam, rekoše mi: »Naučićemo te, družo!« I zaista, za 3 dana drugovi me naučiše pisati. I sad mogu da kažem da nisam šlep kod očiju.«

Broj nepismenih na dan formiranja brigade nije poznat. No znalo se da ih ima. Opismenjavanje je odmah počelo putem anallabetskih tečajeva, ili pojedinačnim zaduživanjem pismenih za rad sa nepismenima. U izvještaju Politodjela od 2. novembra 1942. kaže se: »Anallabetski kurs održava se po svim četama i dao je dobre rezultate.« A Zvonko Grahek piše Oblasnom komitetu SKOJ-a (9. 12.1942.) za Bosansku krajinu da skojevci ulažu velike napore da se nepismenost iskorijeni. »Danas je već rijetkost da se nade koji nepismen drug«, ističe on. U septembru 1943. održali smo dva sastanka Brigadnog komiteta SKOJ-a (prvi 14. 9, a drugi 27. 9. 1943.). Na njima je osim drugih pitanja bilo riječi o radu sa nepismenima. U izvještaju (od 15.9. 1943.) kaže se: »Sto se tiče nepismenosti dosta je likvidirana . a u drugom izvještaju: »Nepismenost je likvidirana kod skojevaca, dok ima veliki broj novih boraca (mobilisanih u posljednje vrijeme) nepismenih«.

Potpuno iskorjenjenje nepismenosti nije bilo moguće, jer je svakom potpunom dolazio određen broj nepismenih, među njima i skojevaca. Sa nepismenim skojevcima radilo se sistematskije i upornije. Tako aktiv SKOJ-a Prateće čete Trećeg bataljona (čiji je sekretar bila Dara Radulović) na sastanku (26. 6. 1944.) zaključuje: »6 nepismenih ... Cole 5 slova da nauči od idućeg sastanka. Marković 10. i da donesu na sljedeći sastanak napisano po pedeset puta. Petrović da vježba sastavljanje slova.«

U ratnoj štampi brigade o opismenjavanju je često pisano. Takt) u listu Četvrtog bataljona piše: »Dok dođe nepismeni borac, odmah mu se pristupa sa mnogo pažnje. On od prvog dana počinje da uči da piše.« Bolničarka Jela Babić za 15 dana je uspjela da nauči pisati Budimira Vantića. A kada je došao borac Živojin Jovanović. Jela je »uspjela tla ga prvi dan nauči da piše 2 slova.« U listu istog bataljona na sremskom frontu piše: »U rovu jedni čitaju, drugi pišu članke, a nepismeni drugovi sa najvećim interesovanjem uče da bi i oni, danas - sutra, znali da opišu borbu protiv okupatora, da znaju da napišu s kim se bore i zašto

se bore ... A naia/e se u rovu pred samim neprijateljem, u rovu koji je do pola pun vode, a od pola pun dima.«

U najkraćim predasima poslije borbi i dugih marševa, sa parčetom olovke, jer je rijetko ko imao cijelu, pisali su slova i bili su srećni što svojom rukom mogu napisati pismo majci, sestri ili djevojci. U listu »Naša borba« br. 10 (Četvrtog bataljona) omladinac Gojko Janković piše: »Drugovi, vama je poznalo da sam i ja bio nepismen, pa mi je mnogo teško bilo kad treba da popišem stražu, ili svoju desetinu. Ovo vam piši- drug koji je bio nepismen, a sada pišem članak.« Ili primjer Stojana Anđelkovića koji svaki dan pored jedne osmatračnice »već nekoliko jutara satima i satima piše. »Sla radiš? pitaju ga Pišeš li kući pismo?« »Ne, odgovara Anđelkov ić, »još ne znam slova dobro da vezujem.« Nakon nekoliko dana u hrpi rukopisa za bataljonski list nalazimo članak sa potpisom »Stojan Anđelković 1. čela I bataljona«. A Mojsije Sperlić koji je došao nepismen, »naučio je brzo da piše i (9.12. 1944.) prepisao je 10 odluka II zasjedanja AVNOJ-a« piše u listu Četvrtog bataljona.

ULOGA PJESME U PODIZANJU BORBENOG MORALA BILA JE VELIKA

Tu nije bilo zaduženja. Mladost je pjevala. Na Prvom kongresu omladine Jugoslavije, u Bihacu, drug Tito je rekao: »Vi ste u našu vojsku unijeli pjesmu, duh veselosti, prezir prema smrti i svim teškoćama.« Moglo se ovo ili ono da zaboravi, ali na pjesmu nikad nismo zaboravljali. Ona je svojim sadržajem dizala borbeni duh. U najtežim situacijama mi smo pjevali, istina ponekad da ne bismo plakali. Pjesmom smo izražavali mržnju prema neprijatelju, ljubav prema Partiji i Titu-želju da istrajemo. Dešavalo se, nejednom, da u teškoj situaciji zapjevamo, a seljanke, pogotovo starije, čude se: »Vidi kakvo je vrijeme, sutra mogu da igrinu. a oni pjevaju.« Kroz pjesmu je tekla politika Partije, ciljevi naše NOB i revolucije. Kroz pjesmu se njegovao nacionalni i regionalni melos. Niko nije mogao da zapjeva »Kozaračku u »Kozaračkom kolu«, kao Kozarčani, a »Krajiški bečarac« kao Grmečlije i Petrovčani ili »Sa Ovcara i Kablara« kao Srbijanci, koji su bili u Prvoj krajiškoj.

Pjevalo se ono što se osjećalo i mislilo: »Listaj goro, cvjetaj, cvijeće, omladina u boj kreće, robovati nikom neće«; »Crven je istok i zapad« pa do one »Nemoj. mala, da te ljube djeca dok je mene puškomitraljesca«. Ili Kad brigada za Krajinu krene, širi ruke, majko, eto mene, evo tebi sina iz daleka, izgrađena novoga čovjeka«, pa do onih u kojima su raskrinkavani izdajnici. Pjesmom su se izražavala i aktuelna zbivanja. Poslije Kozarske ofanzive pjevalo se »Na Kozari grob do groba, traži majka sina svoga« i »Oj. Krajino, triput si gorila, al' se nisi nikom pokorila«. I ovdje možemo reći »Pjesma nas je održala - pjesmi hvala!

Formiranje horova u bataljonima nije bilo teško. U horovima je bilo od 15 do 20 mladića i djevojaka. Svi su znali »Hej, Sloveni«, što se, obavezno, prvo pjevalo na svim priredbama. Zatim poznate revolucionarne pjesme »Mitrovčanku«. »Bilečanku«, »Po šumama i gorama«, »Padaj silo i nepravdo« i recitacije: Goranovu »Jamu«, Skenderovu »Stojanku majku Knežopoljku«, Zmajevu »Svelle grobove«, Čopićeve »Seljačku torbu« i druge. U svim bataljonima pripremani su skečevi koji su igrani na priredbama. Najčešće od Branka Čopića, »Torokuš«, »Rade Vurdelja«, »Seljak i njegovo june«, »Cestar Mujo«. itd.

U izvještaju Politodjela brigade od 2. novembra 1942. kaže se daje u brigadi postojala Kulturna ekipa, koja je u avgustu 1942. raspuštena. Njen kadar je raspoređen u bataljone, čime je znatno pojačan kulturno-zabavni život u njima. Od tada, pa do kraja rata, bataljonske ekipe samostalno su davale priredbe, namijenjene vojsci i narodu, a imale su osim kulturno-prosvjetnog i političko-mobilizacioni karakter. Zato su one u početku i nazivane kulturno-političkim. Za pri-

red be održane u Crkvenom (26. 6. 1942. i 2. 8. 1942.) kaže se u izvještaju štaba brigade ud 5.8. 1942: »Našamlada kulturnaekipa priredilaje kulturno-političku pi iredbu u cilju povezivanja pozadine ovog kraja i naše vojske.« Priredbe su bile jedna ud najznačajnijih furmi uspostav ljanja kuntakata i saradnje vojske i naroda. fronta i pozadine. Zato su svuda kud je brigada prolazila davane priredbe za vojsku i narod, pogotovo na novooslobođenim teritorijama. Priredbe su bile vezane i za određene godišnjice, kao što su: godišnjica ustanka, brigade, oktobarske revolucije, Crvene armije, Prvog maja i si. Na ovim, kao i svim ostalim, priredbama neko od rukovodećih kadrova iz vojske ili pozadine držao je govur. Na priredbama u Crkvenom govorili su Košta Nađ i Slavko Rodić.

U izvještaju Politodjela od 17. 12. 1942. kaže se: »Naši bataljonski borovi počeli su da istupaju, a priređuju se i manje priredbe sa recitacijama i skečevima.« Pri lom se ističe da je jedan bataljon dao priredbu u Otoci za stanovništvo loga kraja, a Drugi bataljon uzeo učešća na priredbi u Bihacu. Zatim su organizovani zborovi i priredbe u Oloci. Cazinu i Bužimu. U pomenuiom izvještaju se napominje da se poslije o\ ih zborova vise ljudi javilo u partiziane i da se stanovništvo prema borcima odnosi kao prema svojim oslobodiocima. Slično je bilo i na drugim terenima (avgusta-sepiembra 1943.) kod Travnika i Visokog, zatim u Istočnoj Bosni i Srbiji. Zahvaljujući tome, a u prvom redu uspješnim akcijama brigade, u nju se iz okolice Travnika prijavilo oko 150 boraca, u Istočnoj Bosni veća grupa omladine, a u jastrebačkom kraju (Srbija)javilo se preko 450 omladinaca. Slično je bilo i kod Arandelovca, po oslobođenju Beograda i na sremskom frontu.

Jedna od uspješnijih priredbi održana je kod Prijepolja povodom godišnjice formiranja brigade. Kad su to prilike dozvoljavale, ekipa Pete divizije ili bataljonske ekipe davale su priredbe za naše ranjenike. Poslije skoro svih priredbi nastajalo je narodno veselje uz poznato »Kozaračko kolo«. A na priredbama pred kraj 1944. i početkom 1945. učili smo i prve plesne korake.

RATNA STAMPA

CK SKOJ-a u svom direktivnom članku u »Omladinskoj borbi« 1941. nalaže da počne izdavanje džepnih novina i listova u NOV i POJ, i ističe da ova štampa treba da bude ogledalo života, borbe i kulturnih aktivnosti partizanskih jedinica.

U izvještaju Politodjela brigade od 20. septembra 1943. između ostalog piše da džepne novine imaju svi bataljoni. U brigadi je izlazio i omladinski list »Polet«. Kad je počeo da izlazi, ne zna se, ali u partijskom izvještaju ud 23. 6. 1944. kaže se daje »pripremljen materijal za izdavanje brigadnog lista.« U bataljonima su izlazili listovi: U Prvom bataljonu »Naprijed«, u Drugom »Mladi Krajišnik« i »Omladinski list«, u Trećem »Mladi borac« i u Četvrtom bataljonu »Naša borba". Skoro da nije bilo čete kuja nije imala svoje džepne novine. Tako je Druga četa Prvog bataljona imala džepne novine »Ka pobjedi«, Druga četa Trećeg bataljuna »Put ka slobodi«. Mitraljeska četa Trećeg bataljona »Naš bacač«, Prva četa Četvrtog bataljuna »Burba du pobjede«, Mitraljeska četa Četvrtog bataljona »Krajišnik«. I' sastavu Prvog bataljona postojale su dvije čete od crvenoarmejača (Ūzbeki) i Bugara. Četa u kojoj su bili Bugari izdavala je list »Pobjedu« na četiri jezika: srpskom, ruskom, bugarskom i poljskom.

I ratnoj štampi brigade izlazili su politički članci kao što su: »Omladina i mladost pozadine«, »Pred veliki omladinski praznik« (u kome se govori o svet-skoj omladinskoj nedjelji). Zatim članci o razvijanju duha takmičenja na svim sektorima u brigadi - od higijene i opismenjavanja, obuke na automatskom oružju, kopanju rovova pa do članka »Omladina je kroz. borbu izvojevala svoja prava«. Bilo je napisa u kojima se konkretno govori o podvizima, ličnoj hrabros-

li, odanosti i požrtvovanju pojedinaca; o kuririma, d borbi protiv zaraznih bolesti, pa sve do članka »Muzika u našoj vojsci«. I' ovim listovima objavljujane su i pjesme boraca najčešće posvećene palim drugovima kao što su: »Pjesma o paloni drugu Radonjiću (političkom komesaru Druge čete), »Hrabra naša bolničarka Umek Vera«, »Pjesma palom drugu Mili Kecmanu-Diki«, »Palom Dragišić Mili«, pjesma »Ide Crvena ai mija« i mnoge druge kao što su pjesme o kuvarima i kuririma. Mnogi napisi su didaktičnog karaktera kao što je »Zarazne bolesti naš najveći neprijatelj« i zatim o tome kako najefikasnije uništavati vaške i na taj način boriti se protiv tilusa. A u jednom listu pod naslovom »Tumač« piše o jezičkim poukama: »Ne kaže se bumba, nego bomba, ne kaže se važizam, nego lašizam.«

Pored četnih, bataljonskih i brigadnog lista u brigadu je stizao, i vrlo rado čitan, list Pete divizije Put slobodi«, u kome su redovno objavljivani i Članci o najboljim borcima. Broj 3. ovog lista posvećenje trogodišnjici ustanka u Krajini i 15 primjeraka poslano je u Krajinu. »U njemu ima - piše M. Morača u »Ratnom dnevniku« - lijepih članaka, naročito o borbama u Srbiji i takmičenju jedinica pred proslavu. Vjerujem da će ovaj list biti najbolji dar koji smo mogli Krajini poslati iz naše Divizije.« Kako i ne bi bio najljepši dar Krajini kad u njemu stoji daje divizija za godinu dana od odlaska iz Krajine izbacila iz stroja 5363 neprijateljska vojnika i oficira i zaplijenila: 31 »šarac«, 64 puskomitaljeza. 29 teških mitraljeza, 24 minobacača, dvije PT puške, 1540 pušaka, sedam radio-stanica, 305 konja, uništila četiri topa. četiri tenka. 36 aviona, 53 kamiona, dva blindirana voza, 14 lokomotiva, 124 vagona, itd. Za ove uspjehe dalo je svoje mlade živote 376 boraca i rukovodilaca, a ranjena su 844 druga i drugarica. Svi ovi listov i. od četnih do divizijskog, čuvaju se u Vojnoistorijskom institutu i predstavljaju dragocjenu istorijsku dokumentaciju o tom vremenu i borcima Prve krajiške.

Osini toga dragocjene su i nezamjenljive ratne fotografije. Zahvaljujući požrtvovanosti jednog dijela rukovodećeg kadra, zatim omladincu Slobodanu Špegaru u omladinki Dobrili Đurović-Slefanović, uvijekovječen je ne mali broj onih koji padoše za slobodu, a i onih koji prezivješe rat. Sačuvan je znatan broj divnih snimaka na kojima se vide grupe boraca i rukovodilaca brigade na položaju, političkom času, na maršu i odmoru.

ODNOS PREMA NARODU I POLITIČKI RAD NA TERENU

Odnos prema narodu i politički rad na terenu bili su stalna briga svili pripadnika brigade. Sekretari bataljonskih komiteta i sekretar Brigadnog komiteta, osim ostalog (prema direktivi CK SKOJ-a) bili su zaduženi za v ezu i rad sa omladinom na terenu. Partijsko-politički rukovodioci išli su na konferencije i pomagali u formiranju NOO, a skojevski rukovodioci (u saradnji sa rukovodiocima SKOJ-a na terenu) pomagali su u formiranju organizacije USAOJ-a, a ponegdje i aktiva SKOJ-a. Zadaci su zavisili od stepena stanja NOP na terenu na kojem je brigada, duže ili kraće, boravila.

Na terenu Bosanske krajine osnovno je bilo povezivanje i zajednički skupovi, zborovi i priredbe. Doček brigade često je bio veličanstvena smotra jedinstva naroda i vojske. Tako je bilo i na prvom dočeku koji je brigadi priređen u Rujiškoj, u Cićića gaju, početkom jula 1942. godine. Na zboru je govorio Boško BašKOT, partijski instruktor u brigadi. On je pozdravio narod i jedinice u ime KP. govorio o neuništivoj Kozari, o četnicima, njihovoj izdaji i ubistvu Mladena Stojanovića, o ulozi Prve krajiške, prvog čeda naše Krajine. U ime omladine i SKOJ-a govorio je član Sreskog komiteta SKOJ-a za Bosanski Novi. Veljko Vejnović. Zboru je prisustvovala omladina opština: Rujiška, Čadavica, Rašće i Radomirovac. Poslije zбора omladina Rujiške i Čadavice dala je kulturno-zabavni pro-

gram, a poslije toga nastalo je narodno veselje u/ »Kozaračko kolo«. Na drugom /horu, održanom u Prekaji, govorili su Košta Nad i Ralko Martinović. Treći, najveći zbor, bio je u Rujiškoj (poslije povratka sa Jajca). Pred 1200 omladinaca, ljudi i žena govorili su sekretar OK KP za Podgrmeč Selket Maglajlic (Mirko) i Mladen Marin, politički komesar brigado. Na zboru je omladina, posebno pioniri sreza Bos. Novi (podgrmečki dio), doziv jela najveće priznanje kada je komandant brigade Milinko Kušić poklonio pušku (kratku maliherku) Pionirskoj četi Veliko Rujiške, kao znak priznanja za dotadašnji rad pionirskoj i omladinskoj organizaciji. Pušku je primio tadašnji komandir Pionirsko čete Gojko Karan.

Suvišno je isticati daje ovako prisan odnos vojske i naroda podsticao borbenu raspoloženje mladica i djevojaka i razvijao spremnost i rješenost za dalje napore, odricanja i žrtvo. Pravilan odnos vojske prema narodu i prihvatanje partizanskih jedinica kao svojoj vojske, jer su sinovi tog naroda bili i u Prvoj krajiškoj - stvarali su nerasrušivo jedinstvo fronta i pozadine i predstavljali do tada nevidenu i nesalomljivu snagu. To pokazuju i neki primjeri.

Društveno-politički radnik Kozare Bora Batoz-Mijić piše u petoj knjizi »Kozaro« o tome kako je u jesen 1943. došla u Ključ i srela se sa predsjednikom ZAVNOBIH-a Vojislavom Kecmanovićem Dedom. U razgovoru o radu pionira iznijela je da su pioniri Kozare nabrali toliko jagoda za ranjenike da ih nisu mogli pojesti, pa se komesar bolnice dosjetio i od ostatka jagoda ispekao rakiju, koja je poslužila /a ispiranje rana. »Nakon toga« piše Bora Baloz »Dodo jo dobacio: Eto onaj tamo, Vojo Todorović, sa Kozarčanima i Grmečlijama na Rajlovcu, tako reći na pragu Sarajeva, pali avione, a vi na Kozari naberete toliko jagoda da možete od njih peći rakiju. Vama, zaista, niko ne može ništa.«

Skojevska organizacija brigado posebno se pripremala za prolazak u Srbiju. Svaki omladinac, pogotovo skojevac, morao je da zna značaj tog pokreta. U tim krajevima odnos prema narodu predstavljao je osnovno pitanje. Svi su morali biti agitatori NOB.

O odlasku u Srbiju proleterskih srpskih jedinica pisao je i Ivo Lola Ribar PK SKOJ-a za Srbiju 7. I 1943. On govori o mladim Srbijancima koji zajedno sa Krajišnicima, Dalmatincima, Crnogorcima i drugima ruše tzv. »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. S obzirom da su sa mladim Srbijancima u Srbiji išli i mladi Krajišnici da ruše tzv. »Nedićevu Srbiju«, i razbiju tzv. »Dražine korpuse« za to se pripremala i omladina Srbije.

Pred dolazak Krajišnika u Srbiju »Mladi borac«, list Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Srbije (juli-avgust 1944.) piše da dolaze proletersko jedinice, »sa njima idu i ljuti Krajišnici koji zajedno sa braćom Srbijancima, Crnogorcima, Dalmatincima i drugima u divovskoj borbi svojom krvlju započatiše jedinstvo svih naroda Jugoslavije. Ide i I krajiška brigada, osvetnica sa Ključa. Prijedora. Bihaća, Jajca. Rajlovca, zajedno sa IV i X krajiškom brigadom. Došli su oni da pomognu svojoj braći Srbijancima da se oslobode od strašnog terora koga islorija nije zapamtila. Kroz. covi svojih mitraljeza i topova pokazaće oni okupatorima i njihovim slugama Nodiću i Draži kolika je ljubav i bratstvo Crne Gore i Bosne prema Srbiji. Preko ovih junaka pozdravlja Srbiju ponosna Krajina i slobodna Čina Gora... Neizmerna ljubav boraca sa Grmeča, Majevice, Kozaro i Durmitora prema Srbiji srušila je sve prepreke... Blizu je dan kada će se u Beogradu zavijoriti naše zastave, koje su počelo da lepršaju na oslobođenim gradovima Srbije.«

PK KPJ za Srbiju 25. marta 1944. godine (medjelju dana poslije prelaska Druge i Pete divizije) upućuje svim članovima KP, kandidatima i skojevcima pismo u kome se govori o momenatnoj situaciji kod nas i u svetu, o našim snagama koje se bore u Srbiji. Dalje se govori o tome da je obaveza svakog člana KP i skojevca da prednjače u izvršavanju zadataka »od kojih zavisi čitav dalji tok NOB u Srbiji,

a u ve/i s tim i u Jugoslaviji i na Balkanu. Postupak naših boraca prema narodu u svim prilikama mora biti dostojan velikih ciljeva koje ima NOB. a naročito prema narodu onih krajeva u kojima se malo, ili nimalo radilo politički u toku NO borbe.«

O neophodnosti saradnje pisao je 25. jula 1944. i PK SKOJ-a za Srbiju brigadnim komitetima SKOJ-a. «Sv uda gde nailazite treba da se povezujete sa omladinskim organizacijama gde one postoje, radi saradnje u mnogim akcijama, koje morate da organizujete (zajednički mitinzi, priredbe, mobilizacija, pomoć omladine vojsci, pranje veša, kuriri, hrana iid). Na oslobođenoj teritoriji vaši zadaci su mnogo veći. Počevod pojedinačnih razgovora, manjih i većih konferencija. pa do stvaranja ujedinjenih saveza vi treba da vodite o svemu brigu.»

Sa sadržajem ovog direktivnog pisma PK SKOJ-a kao i PK Partije upoznat je Brigadni komitet SKOJ-a, a zatim i bataljonski komiteti i aktivni. I od toga se polazilo u daljem djelovanju na ovom terenu.

Politički i vojnički pripremljena Prva krajiška je 14/15. marta 1944. godine forsirala Lim i stvorila uslove za prelazak ostalih brigada Pete krajiške i Druge proleterske divizije. Kakav je to bio podvig, koliko je to diglo slavu mladih Krajišnika vidi se iz toga što je Tito lično pohvalio Petu diviziju. A u ratnom dnevniku čuvenog heroja Srbije Luneta Milovanovića (tada zamjenika komandanta Druge proleterske brigade) piše: »Radostan sam - što crno preko Lima, ali u meni tinja neka mala »zavist«, bolje reci žalost, jer su nas Krajišnici osramotili, zasenili su slavu Druge proleterske brigade i prvi prešli Lim.«

Kako su dočekani Krajišnici u Srbiji vidi se iz susreta sa jedinicama na teritoriji Srbije. Tako Slavko Ristić, borac Prve šumadijske kaže: »Na ovom putu, punom strašnih prepreka, Prva šumadijska se na Bijelim brdima sastala sa Krajišnicima. Oni su bili borci, obučeni u uniforme njemačke, talijanske, ustaške, domobranske i ko zna sa kojih neprijateljskih izdajničkih formacija skinute. Naoružani, prava vojska, mi ili gledamo sa divljenjem. Mi obučeni u seosku nošnju, sa opancima, starim cokulama, skoro bosci, pocpani, slabo naoružani (ja sam bio dobro naoružan), ljubljenje, radost, pevalo se, veselilo zbog susreta.« Milutin Morača piše: »Naša četa koja je išla za vezu sa XXI srpskom divizijom, južno od Kursumlije dobro je dočekana od Srbijanaca. U jedinicama je nastalo veselje, radost zbog našeg dolaska u Srbiju i kod njih. Naši borci ostavili su dobar utisak na mlade Topličane«. I Dušan Karan, koji je po zadatku, kao obavještajni oficir brigade, vodio ovu čelu čiji je komandir bio Vaso Sadžak, sjeća se i danas tog divnog susreta: »Dočekali su nas« - kaže Karan - »kao svoje, veselju, zbilja, nije bilo kraja. A i mi smo bili sretni, jer takav prijem jasno govori da u tom narodu živi Užice iz 1941, da je čuo za nas i da nas priliv ala kao što su naš krajiški narod i omladina prihvatili njihove sinove i bracu kada su došli u Bosansku krajinu.«

Po prelasku u Srbiju i/ Pete divizije upućena su 84 rukovodioca u mlade srpske jedinice i 11 omladinaca za kurire. Iz Prve krajiške, 24-godišnji politički komesar brigade, Mlado Marin, otišao je za komesara Dvadeset prve srpske divizije, Dušan Karan za obavještajnog oficira te divizije, a Mirko Zec za komandanta jedne srpske brigade. »Ovim Krajišnici - piše Milutin Morača u »Ratnom dnevniku« — vraćaju dug drugovima iz Srbije za njihovu pomoć kada su 1942. godine, kao politički radnici, pošli iz proleterskih brigada u mlade krajiške brigade.« Poslije završetka borbi za Arandelovac jedan stariji čovjek, 50-tih godina, doveo je sina gimnazijalca sa školskom torbom u ruci, čestitao komandantu brigade Stevi Rausu na uspjehu i predao sina rekavši: »Sine, budi borac kao što su ovi divni junaci Bosanske krajine«. A Milorad Bošković, u selu Lugu kraj Bajine Bašte, sahranio je poginule omladince Mladena Batesa i Ilu Mitrovića tridesetak santimetara od groba svoje majke.

VOJNO OSPOSOBIJAVANJE

S obzirom da je u jedinicama NOV i POJ bio znatan broj omladinaca koji nisu završili vojsku, a još veći broj onih koji su željeli i bili spremni da se bore s puškom u ruci. Vrhovni štab je, odmah poslije savjetovanja u Stolicama, izradio Plan nastave koji je osiguravao da se na najbrži način omladinci obuču osnovnim vojnim znanjima.

Pitanje vojnog osposobljavanja je bio stalan zadatak, jer se brigada morala neprekidno popunjavati omladinom, a većina omladinaca nisu bili odslužili vojsku. Ovo je pogotovo bilo aktuelno poslije zauzimanja Bihaća, u loku i neposredno poslije Četvrte ofanzive kada je uscio Crkveno samo sa petrovačkog sreza sa članovima Sreskog komiteta SKOJ-a Dušanom Kecmanom, Nikolom Jeličićem i Đurom MiJovanovićem došlo u brigadu 68 omladinki i 52 omladinca. Njihov dolazak i priliv drugih omogućio je formiranje Četvrtog bataljona (koji su zvali omladinskim). Vojno osposobljavanje se pojavljivalo u svoj svojoj oštrini i prilikom popune brigade kod Trav nika u av gustu i septembru 1943, a i na srem-skom frontu. Mirko Turic, sekretar Divizijskog komiteta Pete krajiške divizije, ti izvještaju od 1. januara 1945. godine piše CK KPJ: »Opšte stanje u našim jedinicama u pogledu njihove ubojnosti nije zadovoljavajuće i to iz osnovnog razloga što je u Div iziju došlo vojnički neobučeno ljudstvo (80 odsto mladića koji nisu služili vojsku niti rukovali oružjem)... Iako su moral i uopšteelan kod tih ljudi na vrlo visokom nivou i u poslednjim borbama se pokazalo da tako neobučeno ljudstvo ne koristi svoje odlično naoružanje ... Osim toga neukost u rukovanju i nedostatak vojničkih vještina prouzrokovati su nam velike žrtve.«

Staje to značilo za dalji razvoj NOV i POJ vidi se i iz izvještaja Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 31. decembra 1942. upućenog CK KPJ u kome se govori o gubicima u Prvoj, Drugoj, Četvrtoj i Šestoj brigadi. U akcijama od Bi haća do Sanskog Mosta (za 40 Jana) u Prvoj krajiškoj je izbačeno iz stroja 448 boraca, od toga 93 poginula. Izbačeno je iz stroja (poginulo i ranjeno) 90 skojevaca. U izvještaju komandanta brigade Voje Todorovića i političkog komesara Mlade Marina od 28. novembra 1942. o akcijama za Bosanski Novi stoji: »Samo prve dve noći izbačeno je iz stroja više od 130 drugova, većinom kandidata, skojevaca i članova Partije, što je dovelo do kolebanja u izvršenju zadatka.«

Oblasni komitet ukazuje i na uzroke ovolikih gubitaka i među prvima ističe: »Može se reći nikakva vojnička obuka. Veliki broj gubitaka je nastao i usled loga sto se u najžešću vatra i u prve redove bacaju mladi i neiskusni borci koji nisu prošli ni vojnu vježbu, niti su bili u vojsci.« Takođe se ističe da mnogi borci smatraju kukavičlukom sklanjati se od aviona, neprijateljskih haubica i bacača, i pravljenje rovova. »Lopatica je za našeg borca teret i znak kukavičluka i zato je on neće da ima«, piše Oblasni komitet i predlaže: »Ozbiljno bi trebalo skrenuti pažnju našim višim rukovodiocima tla mlade i neiskusne drugove poštede i da ih za izvesno vreme ne bacaju u najveću vatra.« Zauzeti stav iziskivao je intenzivnije obučavanje mladih. »Treba reći« - kaže komandant Četvrtog (omladinskog) bataljona, Savan Kesic, »da je štab brigade poslije toga vodio računa o tome pa su mladi uvođeni u borbu postepeno.«

SKOJ se ovim pitanjem nije šire bavio sve do Instrukcije CK SKOJ-a (od 14. januara 1943.) u kojoj je ukazao na značaj vojne izgradnje omladinaca, *te postavio da se u svim aktivima i komitetima SKOJ-a uvede i'ojni sektor.*

Na vojnom osposobljavanju i podizanju borbenog morala veliku ulogu su odigrali sastanci aktiva SKOJ-a koji su održavani prije i poslije svake akcije. Tu su se konkretno iznosili uspjesi, a u prvom redu slabosti. Pohvaljivani su oni koji su se isticali, a kritikovani oni koji su činili greške.

Ovi sastanci sudi/ani ponekad i u hodu, koloni i u najvećim teškoćama. Kritika je bila drugarska, ali nepoštudna. S obzirom da nije bila lična, ulivalaje volju za život, podsticala na samopregor, odricanja i hrabrost. Sve je ovo skupa predstavljalo jednu vrstu pokretne škole i vojnog usavršavanja i čeličenja cjelokupne brigade.

TAKMIČENJE

Radi postizanja što boljih rezultata u raznim aktivnostima uvedeno je takmičenje i u vojsci i u pozadini. Takmičarski duh vladao je u brigadi od njenog postojanja. Takmičenja su organizovana povodom značajnih unutrašnjih i međunarodnih događaja kao što su: zasjedanje AVNOJ-a, ZAVNOBIH-a, proslave Prvog maja, godišnjice oktobarske revolucije, Crvene armije, Prvog i Drugog kongresa omladine Jugoslavije, Prvog kongresa omladine Bosne i Hercegovine, Svetske omladinske nedjelje. Osim loga, u brigadi je održano jednomjesečno takmičenje u čast trogodišnjice ustanka naroda Bosanske krajine, pod parolom »Osvetimo pogibiju vode omladine Jugoslavije Lole Ribara«. U brigadi je organizovano i takmičenje povodom dvogodišnjice njenog formiranja.

Kod svih takmičenja prvo pitanje bilo je ko će izbaciti iz stroja više neprijateljskih vojnika, zaplijeniti ratnog materijala, uništiti neprijateljskih vozila, zatim ko će naučiti više nepismenih, ko će održati više priredbi za vojsku i narod, ko će više boraca naučiti da rukuju automatskim oružjem i čije će oružje biti najčistije.

Prvo značajno omladinsko takmičenje trajalo je od sredine novembra do 28. decembra 1942. u čast Prvog kongresa omladine Jugoslavije koji je tada održan u Bihacu. Kongresu je prisustvovala delegacija Prve krajiške sa Zvonkom Grahekom na čelu. Treba reći da su SKOJ i omladina brigade dali veliki doprinos stvaranju uslova održavanje ovog, prvog, najvećeg skupa omladine Jugoslavije. Brigada je od formiranja do Prvog kongresa omladine ubila 2801 neprijateljskog vojnika i oficira, ranila 3.218, zarobila 1964 i zaplijenila ogromnu količinu oružja i ratne opreme. Treba posebno naglasiti da je u isto vrijeme dalo svoje živote 450 mladih. Za nešto više od mjesec dana pred Kongres poginulo je i ranjeno 90 članova SKOJ-a. Nepismenost je skoro iskorištena. Održano je mnogo kulturno-političkih priredbi. Veliki broj skojevaca naučio je da rukuje automatskim oružjem

Najznačajnije i najšire takmičenje, u cijeloj NOB. bilo je takmičenje u čast Drugog kongresa omladine Jugoslavije, koje je počelo objavljivanjem Proglasa Zemaljskog odbora USAOJ-a, a trajalo je od 15. novembra 1943. do 2. maja 1944, kada je u Drvaru počeo Drugi kongres omladine Jugoslavije.

Dok je takmičenje za Prvi kongres omladine Jugoslavije bilo čisto omladinsko takmičenje, za Drugi kongres USAOJ-a i kongres omladine Bosne i Hercegovine i jubileje bilo je opšte, i težilo se da bude organizovano u duhu zaključaka Savjetovanja rukovodilaca SKOJ-a iz jedinica NOV i POJ održanog 30. decembra 1942. u Bihacu, kome je prisustvovao i Zvonko Grahek. Ovim zaključcima, koji su prorađivani na svim aktivima SKOJ-a. takmičenje je uvedeno kao stalni oblik aktivnosti organizacije SKOJ-a u NOV i POJ. Nije bilo dovoljno reći da se omladina takmiči, već je trebalo pronaći konkretne forme "da se određeno zna" - piše u zaključcima - »ko se s kim takmiči, u čemu. koje vrijeme takmičenje traje i koje pokazao najbolje rezultate, odnosno ko je pobijedio« ... To je podsticalo interesovanje za takmičenje i njegove rezultate. Bio je stav da takmičenje za omladinske kongrese, u čast Omladinske svjetske nedjelje, godišnjice Komсомola itd. ne bi smjelo da bude briga samo omladine (eć i svih komunista, svih komandi, štabova i svih pripadnika brigade.

U toku takmičenja za Drugi kongres (od 15. 11. 1943. do 7. 5. 1944.) brigadu je zbog postignutih uspjeha dva puta pohvalio Vrhovni komandant drug Tito, i to: u okviru Pete divizije za uspjeha u šestoj ofanzivi i za uspješno forsiranje rijeke Lima (14/15. marta 1944.). Iako delegacija omladine Prve krajiške nije bila pristuna na Drugom kongresu u Drvaru, bili su prisutni ti veliki rezultati. Dok je drug Tito na Kongresu (često prekidan burnim aplauzima) odavao priznanje omladini za njen neprocjenjivi doprinos u borbi za oslobođenje zemlje i stvaranje nove Jugoslavije (u čemu je omladina Prve krajiške zauzimala jedno od najvidnijih mjesta), u Titovim pohvalama i priznanjima vidio sam ne samo rezultate omladine Devete koja me delegirala na Kongres već i Prve krajiške iz koje sam raspoređen u Devetu brigadu.

Slijedeće značajno takmičenje u brigadi bilo je u čast Prvog kongresa omladine Bosne i Hercegovine, koji je održan od 6. do 8. maja 1945. u Sarajevu. PK SKOJ-a za BiH je početkom oktobra uputio Pismo političkim komesarima Pete i Jedanaeste divizije, koje su se tada nalazile u Srbiji, li Pismu se, pored ostalog, kaže da svaka brigada treba da pošalje od pet do sedam omladinaca, delegata.

Omladina vaše divizije - piše PK - sada se nalazi daleko od svog rodnog kraja, ona u Srbiji pronosi slavu bosanskohercegovačkog oružja. O njoj se ovue, kod kuća, govori sa najvećom ljubavi... Zbog toga bi neobično bilo važno da i omladinci iz vaših brigada prisustvuju našem Kongresu...«

Tadašnji politički komesar Pete divizije Ilija Materić kaže da se sjeća tog Pisma. »Bio sam isto toliko svjestan kao i oni drugovi koji su pisali Pismo, svjestan značaja prisustva omladine Pete divizije, a u njenom sastavu i Prve krajiške, Kongresu omladine Bosne i Hercegovine. Učinili smo sve da njihovi delegati odu na Kongres«, iako su se nalazili u Srbiji. Iako udaljeni, bili smo za to«, ističe Slojan Bjelajac, tada član PK SKOJ-a BiH, »jer smo smatrali da bi bez delegacija Pete i Jedanaeste krajiške divizije, a posebno Prve krajiške, koja je. pored ostalog, zapalila neprijateljske avione pred samim Sarajevom, Kongres bio krnj«.

Tadašnji partijski rukovodilac brigade Mirko Turić i sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a Dušan (Nikole) Radić održali su sastanak Brigadnog komiteta SKOJ-a na kome je razrađen plan takmičenja. Na bataljonskim konferencijama izabrani su delegati za Kongres: Dušan (Nikole) Radić, Dragan Novaković, Murai Kusturica, Radenko Adžić i još jedan drug, čije ime nije poznato. Delegati su na Kongres krenuli pred kraj aprila 1945. godine, za Sarajevo, sa položaja kod Zdenaca u Slavoniji. Kakav je takmičarski duh vladao u brigadi, u raznim vidovima, neka pokaže samo ovih nekoliko primjera uzetih iz brigadne ratne štampe:

- Na sremskom frontu trebalo je naviknuti i savladati tehniku kopanja rovova. Drugovi su se takmičili ko će bolje i brže iskopati rov. Tako su 23 druga iz Treće čete Drugog bataljona iskopali za jedan dan rovovsku liniju u dužini od 130 metara, dubine 1.20 i 0,60 širine. Dragiša Đorđević, borac Druge čete Drugog bataljona, naučio je da piše i čita 24 slova za 4 dana. U tome mu je pomogao, odričući se odmora, omladinac Pelar Novaković.

- U Drugoj četi Prvog bataljona Mojsije Operlić je za 15 dana naučio da čita i piše.

- Kuvari Prve čete Drugog bataljona skuvali su doručak za pola sata.

- Brigadna radionica za 10 dana takmičenja popravila je: 23 puškomitraljeza. 13 strojnica, jedan top. 24 puške, jedan PA mitraljez, 20 doboša za strojnice, i jednu nišansku spravu za minobacač.

- U Drugom bataljonu je u toku 19 časova osposobljeno 15 boraca za mitraljesce i dvojica za minobacačlije.

- Miodrag Jovanović iz Četvrtog bataljona rastavio je i sastavio svoj »šarac« za 45 sekundi.

- U Četvrtom bataljonu obučen dnevno popravi preko 20 pari cipela, berberin za minut i nešto više obrije borca.

Razvijanje hrabrosti kod mladih, kako lične tako i kolektivne, bilo je glavni zadatak SKOJ-a u brigadi. Hrabrost pojedinaca, grupa, četa, bataljona pa i brigade u cjelini bio je osnovni faktor, kako vojnih tako i političkih uspjeha brigade.

Teško je, i gotovo nepravredno, izdvajati neke primjere bezgranične odanosti, drugarstva, hrabrosti, požrtvovanja i dostojanstva pojedinaca. Njih je mnogo. O tome bi se mogle napisati knjige. Ipak, pomenimo neke, uglavnom one koji se pominju u pronađenim dokumentima, u prvom redu u ratnoj štampi brigade.

- Mikan Marjanović, omladinac, koji je u 22 godini, 7. novembra 1942. godine, proglašen za Narodnog heroja Jugoslavije. Stab Prve krajiške brigade 19. avgusta 1942. (poslije bitke za Kupres) u izvještaju Vrhovnom štabu piše: U ovim akcijama istakao se komandir Prve čete Prve krajiške brigade Mikan Marjanović, koji u napadu na gradove upada bez pucnja u sam grad.« »Put slobodi« br. 4 od decembra 1944. godine na naslovnoj strani donosi: »Ovaj broj posvećujemo najvećim junacima naše Divizije, živim narodnim herojima Mikanu Marjanoviću i Bošku Karaliću, sinovima slavne Kozare.«

- U ovom broju lista, na 16. strani, objavljen je članak pod naslovom: »Kuriri - naši junaci«. U njemu se govori o njihovom junaštvu i snalažljivosti, a to su: Gojko Siljegović, Cedo Kecman, Mladen Vukliš, Drago Talić, Ljuban Zastavniković Suco, Mladen Bates, Ljubomir Crnomarković i Đurad Pandža. Pomenimo i kurire koji su isticali u drugim ratnim dokumentima, a mnogi su postali rukovodioci: Boško Borojević, Mile Anđelić, Simo Pećanac, Mirko Đilas, Nenad Zgonjanin. Savo Sobot, Veljko Kostadinović. Drago Talić, zatim Slavko Milešević, Milorad Košpić. Ranko Glamočanin, Drago Novaković. Draško Popović, Momo Anđić, Milorad Talić. i drugi.

- Dušan Bosnie za koga u izvještaju štaba Trećeg bataljona od 4. februara 1942. o bici kod Eminovaca piše: »Naročito se istakao Bosnić Dušan, koji je sam iz svog mitraljeza ubio i ranio preko 100 Nijemaca.«

- Omladinci Mladen Bates i Ile Mitrović (sa 15 godina stupili u partizane), u bici (aprila 1944.) kod Bioske teško su ranjeni i smješteni u kuću Milorada Boškovića u selu Lugu kraj Bajinc Bašte. »Noću sam mleo kukuruz da ispečem proju. Bi mi ih žao što nisu mogli da jedu. Ali, zavid ila me njihova hrabrost. Na samrtnim mukama pjevali su partizanske pjesme. Kasno poslije podne utihnula je njihova pjesma. Mladen i Ile umrli su u razmaku od jednog sala.«

Omladinska organizacija brigade imala je čime izaći na Prvi kongres Bil 1. Njen predstavnik Dragan Novaković je govorio o tome na Kongresu i izabran je u zemaljski odbor ujedinjenog saveza antifašističke omladine BiH.

Pomenimo neke pale omladince koji su kao dječaci stupili u partizane: Mile Kecman Dika, Mića Knežević, Mile Anđelić, Milan Babić, Dušan Bajić, Joso Ftanić, braća Idrizbegović Harum i Zijad, Mladen Bates, Dušan Mazalica, Dragan Vojinović, Smiljenko Brkljać, Milan Keserović, Savo Sobot, Košta Stanković.

Od 75 djevojaka, koliko ih je poginulu, pomenimo ove: Desanka (Mile) Balaban, 18-godišnja omladinka od Bosanskog Petrovca, prisustvovala je, kao delegat žena iz Prve krajiške brigade, Prvoj zemaljskoj konferenciji AFŽ Jugoslavije u Petrovcu, početkom decembra 1942, pozdravila Konferenciju u ime svojih drugarica iz brigade, a nakon mjesec dana poginula na Paunovcu (za vreme četvrte ofanzive); Serila Zjakić poginula u akciji na Rajlovcu; Pava Bulić; Rada Solaja; Slavka Bogdanović; Ljubica Subotić; Jela Roković; Jeka Manojlović (poginula kao puškomitraljezac); Mileva Obradović; Dušanka Baškot.

O palim djevojkama koje pomenismo i o onima koje nismo pomenuli, a uzdale su svoju mladost u temelje naše nove Jugoslavije, kao i o onima koje preživješe rat, mogle bi se napisati knjige. Međutim, istaknimo ono što je drug Tito u jednom članku napisao: »Žene su unosile humanost u našu borbu i ona se prenosila i na naše borce. Tako je u toku rata čuvanje i spasavanje ranjenika pred-

stav ljalo moralnu obavezu svakog našeg borca. A nju su baš žene unijele među nas. Taj humani element odigrao je ogromnu ulogu u jačanju borbenog morala.»

U spisku poginulih nalaze se i dječaci koji su sa 12 i 13 godina stupili u partizane: Vidosav Pavlović, Slavko Stanišić. Lazar Kačavenda, Manojlo Sarenae, Tomo Mikić, Miloš Majstorović, Miladin Mijić i Ljubomir Crnomarković.

U našu brigadu sa 12 i 13 godina stupili su i preživjeli rat: Milorad Gončin (književnik), Savo Lajic, Nikola Samardžić, Pavle Stanivuković, Draško Popović (član Predsjedništva CK SK BiH). Jovo Adžić, Tomislav Bubić. Raifa Savić (Rajka), Rajko Baškot, Slavko Milešević, Gospova Jagodić-Đaković. Zdravko Milanović i drugi.

Od 25 narodnih heroja Prve krajiške 12 ih je od 18 do 25 godina života stupilo u partizane: Veljo Stojnić, Stevo Rauš, Mikan Marjanović. Mirko Kesić Kešo, Drago Dukić, Cvijo Mazalica, Borko Arsenić, Branko Surla. Mile Tubić, Boško Karalić, Milan Ilić i Pavle Džever.

Za slobodu ove zemlje, za novu Jugoslaviju, iz Prve krajiške dalo je svoje živote 2127 boraca i rukovodilaca. Od 1616 poginulih omladinaca i omladinki bilo je 75 djevojaka i 33 dječaka i djevojčice od 12 do 16 godina.

Naša mladost nije prošla uzalud. Na svom borbenom nutu od 21.000 kilometara Prva krajiška je vodila 393 velike borbe u kojima je urila, ili ranila 14.874, a zarobila 7.321 neprijateljskog vojnika, podoficira i oficira.

Da nismo takvi bili, i da se nismo tako borili, ne bismo ni pobijedili!

Veljko Vejnović

KAKO SMO SE SNABDIJEVALI HRANOM I ORUŽJEM

Prva krajiška brigada, formirana je 21. maja 1942. godine u selu Lamovitoj, prva je krajiška jedinica koja po svom brojnom slanju i organizacijskom sastavu uključuje u sebe i neke jedinice rodova vojske i to je čini združenom jedinicom. Da bi svoje zadatke mogla da izvrši uspjehom, brigada je morala da u svom formacijskom sastavu ima i dobro organizovane intendantske organe i sanitetsku službu za materijalno snabdjevanje i sanitetsku zbrinjavanje.

Naredbom o formiranju brigade postavljeni su intendantski organi kako u brigadnoj intendanturi iako i u svim bataljonima i brigadnoj bolnici - intendanti bataljona i bolnice, dok su u ćelama, samostalnim vodovima i pri štabovima predviđeni ekonomi četa, vodova i štabova.

Prvi intendant brigade bio je Mirko Graonić, njegov zamjenik Luka Stojaković, intendant Prvog bataljona Mile Pantoš, ekonom Prve čete Mirko Lazarević, Druge čete Vico Bašić, Treće čete Bogdan Vidović.

Intendant Drugog bataljona bio je Dragan Darnjanović, ekonom Prve čete Dragan Stojaković, a Treće čete Oste Marie.

Intendant Trećeg bataljona bio je Dušan Vujanović, ekonom Prve čete Mile Bašić, Druge čete Milan Đenadija, Treće čete Kamenko Vujanović.

Intendant Četvrtog bataljona bio je Žarko Vranjčević, ekonom Prve čete Mihajlo Vukašinić, Druge čete Jovan Petrus, Treće čete Živko Dojčinović. U Četi pratećih oruđa ekonom je bio Ilija Stakić.

Ova prva postava intendantskog kadra bila je sve do jula 1942. godine, odnosno do reorganizacije brigade koja je izvršena u Velikoj Ruiškoj. Tada je došlo do izvjesnih izmjena, razmještaja i postavljenja. Te izmjene, u to vrijeme, bile su neophodne, jer ljudi su odabirani prema njihovim sposobnostima i sklonostima za određene dužnosti koje, s obzirom na zadatke brigade u postojećim uslovima snabdjevanja, nisu bile nimalo lake. Trebalo je materijalno snabdijevati brigadu, a istovremeno, u dodiru sa stanovništvom, povezivati front i pozadinu, što je u to vrijeme postavljano kao osnovni politički zadatak pred sve rukovodioce i borce.

Poslije reorganizacije, za intendanta brigade postavljen je Ilija Stakić, a za njegove pomoćnike Vico Bašić i Dušan Jevtić. Polovinom 1943. godine Stakić je otišao za intendanta divizije, a na njegovo mjesto postavljen je Vico Bašić. Intendanturu brigade najzad je primio Dušan Jevtić i na toj dužnosti ostao do kraja rata.

Materijalna sredstva prenošena su uglavnom tovarnim konjima, a ponekad i konjskim zapregama. To je zavisilo od situacije i geografske konfiguracije zemljišta. Formacija intendature nije bila statična, već se mijenjala kako je situacija nalagala. Prema potrebi, dodjeljivani su borci za opsluživanje (konjovoei, borci koji su imali neki zanat) u radionice.

Brigadna bolnica bila je redovno uz intendanturu i činila jedio pozadinskog ešelona u svim vidovima borbe. Ove pozadinske jedinice često su zahtijevale za svoje obezbjeđenje četu ili bataljon, jer su se u bolnici nalazili ranjeni i bolesni drugovi, čiju smo sigurnost u svim situacijama postavljali na prvo mjesto.

Kada se bolnica premještala s jednog mjesta na drugo, a nije bilo dovoljno konja i ljudstva za prenos bolesnika i ranjenika, pomoć smo tražili od mjesnog stanovništva. U većini slučajeva pomoć se dobijala iz redova omladine i žena koje su bile na terenu.

Zadaci materijalno-tehničkog snabdjevanja i sanitetskog zbrinjavanja često su bili veoma teški, jer brigada je ratovala u specifičnim uslovima, mijenjajući teren i pravac kretanja, kako je situacija zahtijevala, a najviše i/ pokreta. Intendantski organi morali su se prilagodavati borbenim zadacima brigade, što nije bilo nimalo lako. Rezerve materijalnih sredstava nisu postojale, sem što se moglo nositi u komori četa, bataljona i intendanturi brigade.

Glavni izvori snabdjevanja bila su sredstva koja su od naroda prikupljana i dobijana na principu dobrovoljnosti. Način snabdjevanja zavisio je uglavnom od terena na kome se brigada nalazila. Ako je to bila oslobođena teritorija sa organima vlasti - narodnooslobodilačkim odborima i pozadinskim vojnim komandama područja, snabdjevanje je redovno obavljano preko tih organa. Međutim, u toku raia brigada nikad nije dugo boravila na jednoj oslobođenoj teritoriji. Bilo je to, uglavnom, radi kraćeg odmora, popune novim ljudstvom i priprema za nove zadatke.

Pošto je uglavnom dejstvovala samostalno sve dok nije ušla u sastav Pete divizije, 1943. godine, brigada nije mogla da se u snabdjevanju oslanja na intendantske organe i ustanove više komande ili teritorijalne pozadinske ustanove. Prema tome, princip snabdjevanja nije mogao biti od više jedinice nižoj, čak ni unutar same brigade, u odnosu na bataljone i čete. Bataljoni su često, na nastupnom ili odstupnom maršu, bili odvojeni, odvojeno su se kretali, a lo je zahtijevalo da ne samo bataljon već i četa i samostalni vod ima svoju komoru, svoje organe za snabdjevanje.

Komore ovih jedinica bile su bolje i redovnije popunjavane nego brigadna intendantura. Kao nosioci dejstva te jedinice su prve dolazile do ratnog plijena i obezbjeđivale su ne samo svoje ljudstvo već i cjelokupni sastav brigade, i to svim materijalnim potrebama. Snabdjevanje je, znači, obavljano odozdo nagore, bilo je decentralizovano i samo na taj način boreći su, u onim uslovima, mogli da imaju neophodnu ishranu. Nisu bili rijetki slučajevi da jedinice vode cijeli dan borbu i da im njihovi intendantski organi pripreme i na sam položaj donesu topli obrok. Mnoge jedinice su imale kazančice koji su im prilikom oslobođenja Prijedora, Ključa i Mrkonjić-Grada dodijeljeni kao ratni plijen.

Ljudi su bili izloženi velikim naporima (česte borbe i pokreti, nespavanje, slaba odjeća) i samo uz dobna i obilnu hranu mogli su da ih izdrže.

Do oružja, municije i sanitetskog materijala brigada je dolazila gotovo isključivo putem ratnog plijena. U municiji i pješadijskom naoružanju nismo oskudijevali. Naoružavali smo i novoformirane jedinice.

Naš način ratovanja prisiljavao je neprijatelja da uz svaku jedinicu koja se kreće van garnizona ima veliku komoru i da raspolaže velikim rezervama materijalnih sredstava. Mi smo uvijek težili da ta neprijateljska materijalna sredstva zaplijenimo i tako se snabdijemo hranom, oružjem, municijom i sanitetskim materijalom.

Snabdjevanje je bilo mnogo teže kada se brigada nalazila na teritoriji koju je držao neprijatelj, bez obzira na raspoloženje naroda prema narodnooslobodilačkoj borbi, jer stanovništvo je strahovalo od javnog pružanja pomoći našoj vojsci. Narod se plašio odmazde, koja je uvijek bila vrlo surova. Brigada je svoja dejstva prenosila i usmjeravala tamo gdje je bilo potrebnije i ovo je povećavalo

bojanzan da će neprijatelj, poslije našeg odlaska, nesmetano doći i nesmetano se svetiti narodu.

Komunistička partija je, kako na oslobođenoj lako i na neoslobođenoj teritoriji, gdje god je to bilo moguće, organi/ovala legalne ili ilegalne organe narodne vlasti (NOO) i parlisko-političke radnike koji su radili za NOB. Tamo gdje su postojali do hrane smo lakše dolazili.

Nikakva materijalna dobra nismo samovoljno uzimali od stanovništva. O tome se strogo vodilo računa, jer loje bilo ne samo pitanje snabdjevanja nego i političko pitanje, i o tome su vodile brigu ne samo intendanti već i svi rukovodioci jedinica, a posebno partijsko-politički radnici - politički komesari. Praksa je bila da ljudima prvo objasnimo cilj svoje borbe i ubijedimo ih u potrebu pružanja pomoći, pa zatim preko samih mještana prikupimo potrebna materijalna sredstva. U tome smo se mi razlikovali od svih drugih vojski (četnika, ustaša, italijanskih i njemačkih okupatora i dr.). Zbog toga je svaki naš povratak na napuštene teritorije bio, u većini slučajeva, srdačno primljen. Dešavalo se da jedinica u borbi svjesno trpi glad da bi pokazala da je prava narodna vojska, da ne pljačka, i lako je sticafa povjerenje naroda.

Naše jedinice uvijek su vodile računa o narodu i njegovom raspoloženju. Kad bismo oslobodili neko mjesto i došli do većeg ratnog plijena, uzimali smo samo ono što se moglo ponijeti u komori, a ostalo smo dijelili stanovništvu koje je uvijek bilo voljno da nam, kad zatreba i kad je to moguće, trostruko vrati.

Kad bi se brigada, silom prilika, našla u pasivnom, planinskom kraju, rijetko naseljenom, sa stanovništvom koje nije imalo hrane ni za sebe. bilo je veoma teško rješavati probleme snabdjevanja. Ukoliko bi se i našlo nešto Inane, prvenstveno smo oprskrblivali bolnicu. Na takvim terenima ovseno brašno je bilo naša osnovna životna namirnica. Gdje se nije moglo naći i prikupiti žita i brašna, uzimalo se suvo voće, (akt) ga je bilo, za ishranu boraca (suve kruške, jabuke i šljive). Od suvih krušaka pravljenije brašno za hljeb. Intendanti su morali da se snađu u svakoj situaciji.

U krajnjoj nuždi, kada je borcima, a posebno ranjenim i bolesnim drugovima u bolnici, prijetila velika opasnost od gladi, išli smo u »ekonomske akcije«. U proljeće 1943. godine, dok smo se nalazili u selu Korićanima kod Travnika, vodili smo svakodnevne borbe protiv neprijatelja, zime i tifusa, a glad nas je primorala da preduzmemo »ekonomske akcije« radi nabavke hrane.

Štab brigade određivao je jedinicu, način izvođenja i mjesto u kome ce biti izvršena »ekonomska akcija«, jer to je, u stvari, bila rekvizicija - oduzimanje materijalnih sredstava prinudnim načinom. Na udaru su najčešće bila mjesta koja je okupator štitio da bi određena materijalna dobra mogao da koristi za svoje ratne svrhe. Vodili smo računa da i u ovakvom v idu snabdjevanja pravimo što manje grešaka i uzimali smo redov no od onih koji su više imali ili su bili neprijateljski raspoloženi prema nama. To je bio i jedan od načina na koje smo pridobijali siromašne slojeve stanovništva za ciljeve svoje borbe.

Naši intendantski organi davali su pismene potvrde za uzeta dobra. Mnogi građani sačuvali su te potvrde do završetka tata i podnosili ih kao dokaze da su pomagali narodnooslobodilačku borbu, iako pojedinci nisu davali svoja dobra dobrovoljno.

Bez obzira na koji je način hr ana nabavljana, bilo da je od stanovništva prikupljana ili u borbama zaplijenjena, pripremanaje najčešće bez soli. Stanovništvo je nije imalo, a kad bi se došlo do ratnog plijena, svega je bilo više nego soli. Samo kad bismo oslobodili neko veće mjesto, dešavalo nam se da dođemo do većih količina soli i naši intendantski organi odmah su je uzimali, a i svaki borac je nastojao da je, u nekoj posudit i ili zavežljaju, ponese uza se. kao što je municiju nosio.

Jelo nam je Cesto bilo ne samo nepečeno ili nedokuvano nego i neslano. Nestašica soli, uz mnoge druge nevolje, stalnu nas je pratila.

Sto se tiče hrane, najteže nam je bilo ljeti, u vrijeme kad bi staro žito bilo potrošeno prije nego što je novo prispjelo. Tada uopšte nije bilo moguće dobiti hranu, čak ni kada je stanovništvo bilo voljno da nam pomogne. Takva nevolja snašla nas je u ljeto 1943. godine, kada je brigada boravila na teritoriji Kreševo - Fojnica - Visoko. Ništa od hrane nismo imali, ali pšenica je dozrijevala i intendantski organi organizovali su žetvu. U toku jednog dana žito je požnjeveno, ovršeno i samljeveno, tako da smo za večeru imali tople pogače. Samo iako mogli smo da nahranimo borce i, što je još važnije bilo. ranjenike i bolesnike u brigadnoj bolnici.

Hrana koja je prikupljena i nabavljena redovno je bila u sirovom stanju, žito u zrnu i živa stoka. Žito smo mljeli u vodenicama - potočarama, koje je neprijatelj zbog toga rušio. Cesto ih je trebalo opraviti i osposobiti za meljavu, a to su mogli samo stručni majstori. Brigada je imala svoje krojače, obučare, puškarre, mesare, tesare, pa i majstore koji su opravljali potočare. Tako su se postepeno razvijale brigadne zanatske radionice u kojima se neprestano nešto radilo.

Pored brigadnih postojali su i bataljonski majstori raznih zanata. Tako je svaki bataljon obavezno imao majstora za izradu opanaka-oputnjaka koji su, u nedostatku štavljene, izrađivani od prijesne svinjske i govede kože. To je bila slaba obuća, pogotovu zimi, ali s oputnjacima na nogama mi nismo bili bosii. a neprijatelju smo mogli da pridonio nečujno. Računajući da mu ništa ne možemo, neprijatelj je često, iz sveg glasa, dovikivao s brda na brdo: "Dođi, Jovane, da ti dam cipele!" Dešavalo se da se neprijatelj tog istog dana nađe u našim rukama i da nam zaista preda svoje cipele.

Snabdjevanje mesom bilo je redovno u živoj stoci. Meso je u dobroj mjeri zamjenjivalo hljeb, naročito u krajevima u kojima su žitarice slabo uspijevale, pa su bataljonske komore nastojale da uvijek imaju dovoljno stoko za klanje. Ishrana te stoke zadavala nam je dosta teškoća, a sama stoka povećavala je našu ionako veliku i dugu komoru i često bila cilj neprijateljskih napada iz vazduha. Kad bismo na dugim marševima uvidjeli da stoku više ne možemo hraniti, morali smo da je koljemo i meso sušimo u seoskim kućama. Takav slučaj bio je u selu Crkvenom, pred sam odlazak brigade u centralnu Bosnu, početkom februara 1943. godine.

Poseban problem bila je voda - kako je obezbjediti i dopremiti na položaje borcima. Hranu, bilo kuvanu ili suhu, borac je mogao da nosi sobom, a s vodom je bilo dosta teškoća, naročito u bezvodnim krajevima i u ljetnom periodu. Dok je brigada bila na Manjači, u ljeto 1942. godine, voda je dopremana u buticima i seoskim drvenim vučijama, na samarima tovarnih konja. Borci su nosili vodu u čaturama, na opasaću, kat) fišcklije za municiju.

Bezvodno područje Manjače ima na nekim mjestima kraška udubljenja, vrtačo, u kojima se u toku zime skuplja voda od istopljenog snijega. Voda koja se u tim vrtačama zadrži i ljeti služi mještanima za razne potrebe, a vrtača u selu Lokvarima, koje je valjda i dobilo ime po toj lokvi, jedini je rezervoar i vode za piće na lom terenu. Tu vodu, očigledno zagađenu, borei su pili, samo što su je prethodno cijedili kroz svoje maramice i rublje.

Između Čadavice i Sitnico postoji izvor zdrave vode za piće. U vrijeme kada je naša brigada boravila na ovom terenu, 1942. godine, ovu vodu nije bilo lako koristiti, jer neprijatelj je bio zaposjao okolna brda lako daje v atrom svog oružja omotao prilaz česmi. Naši intendantski organi bili su prisiljeni da je kradu od neprijatelja na laj način što su konjima umotavali kopito krpama, a zatim, u toku noći. tiho su se privlačili do česme, u velikoj tajnosti sipali vodu u posude i odnosili je za potrebe boraca.

Q/I

Zadaci intendantskih službi bili su utoliko teži što je brigada zasnivala svoja dejstva na manevru i pokretu, postizući time iznenađenje, veoma bitan faktor za ishod borbe. Intendanturi nije bilo lako da se brzo prilagodi raznim borbenim situacijama, pogotovo ako se ima u vidu da naši tovarni konji nisu mogli da nose velike terete. Bilo je potrebno dosta konja, a to je povećavalo kolonu komorekaravana, čime se stvarao uočljiv cilj za neprijateljsku avijaciju. Zato je komora često bila izložena napadima iz vazduha.

Da bi pratila brigadu na njenom borbenom putu, intendantura je morala da savladuje razne prirodne prepreke, a to je često iziskivalo ogromne napore i snažljivost. Namaje bilo mnogo teže da prebacimo preko Vrbasa intendantske dijelove nego borbene jedinice. Za prebacivanje materijalnih sredstava koristili smo se splavovima, a konji su plivajući prešli Vrbas.

Uopšte uzevši, intendantski organi bili su uvijek, u raznim vidovima borbe, pred teškim zadacima. Trebalo je da budu sposobni za velike manevre, a morali su da raspolažu i rezervama hrane i ostalog materijala, tako da su im bile neophodne i velike komore. Samo uravnotežene te dvije suprotnosti mogle su da udovolje zahtjevima borbe.

Radi obuke intendantskog kadra organizovan je u aprilu 1944. godine, za vrijeme boravke Pete divizije na prostoru Sandžaka i Crne Gore, kurs intendantskih organa. Na ovom kursu, održanom u Beranama, današnjem Ivangradu, pri štabu Pete divizije, bilo je šest intendanala bataljona iz brigadne intendanture: Mitar Medarević, Vasa Tešić, Vlado Ranić, Mirko Lazarević, Duro Milanović i Rade Banović. Izučavana je tematika snabdjevanja u savremenijim uslovima, jer u to vrijeme mi smo primali pomoć od saveznika vazдушnim putem, ne samo padobranima već i preko aerodroma. Sem toga, prelazili smo na organizaciju snabdjevanja od viših jedinica ka nižim i centri snabdjevanja, naročito municijom i oružjem koje smo dobijali od saveznika, postajale su divizijske intendanture. Da bi sve jedinice imale za novo naoružanje i odgovarajuću municiju, bila je neophodna centralizacija materijalnog snabdjevanja.

U to vrijeme formirane su krupnije vojne jedinice i prešlo se na frontalni način vođenja borbe. Slobodne teritorije su dobile sve elemente za snabdjevanje jedinica na frontu, u borbi za oslobođenje Beograda, a zatim sremskog fronta. Brigadna intendantura pretvorena je u složeniju organizaciju, uključila je u sebe sve pozadinske dijelove za materijalno-tehničko snabdjevanje i sanitetsko zbrinjavanje i dobila je naziv Komanda pozadine brigade. To je bio i viši oblik organizacije pozadinskih organa, sa većim mogućnostima za izvršenje obimnijih zadataka u materijalnom snabdjevanju i zadovoljavanju većih potreba borbenih jedinica. Uporedo s ovim zadacima pozadina je dobila i prenosna motorizovana sredstva, što joj je omogućilo potpuno i savremeno snabdjevanje jedinica.

Oslobađanjem velikih teritorija i formiranjem narodne vlasti snabdjevanje dobija obilježje savremenog snabdjevanja jedinica. Svaka jedinica ima svoju zonu dejstva, a time i pozadina dobija svoju pozadinsku zonu. Snabdjevanje se vrši odozgo nadole i lako će ostati do kraja rata.

Intendantska služba obavljala je svoje zadatke pod veoma teškim okolnostima. Za vrijeme napada iz vazduha uvijek je bilo lakše sklonili borbenu jedinicu nego komoru, pogotovo kad je s njom i bolnica. Intendantura i bolnica često su bile glavni cilj napada neprijateljske avijacije.

Po oslobođenju Kaknja intendantura i bolnica naše brigade bile su smještene u selu Zagradu, na jednoj zaravni okruženoj visokim brdima. Brigada je u toku noći između 27. i 28. juna 1943. godine zauzela Kakanj, rudnik oštetila, a zatim izvukla jedinice na okolna brda. Iste noći intendantski organi su prenijeli veliki plijen iz Kaknja u Zagrade.

U rano jutro neprijatelj je izviđanjem iz aviona otkrio dijelove naše intendanture, a zatim počeo da ih bombarduje. Sve do zalaska sunca nalijctale su gru-

pe od šest do sedam aviona i čitave tovarne bombe izručivale na našu intendan-
turu, a putom je mitraljeskom vatrom uništavano ono što nisu bombe uništile.

Na malom prostoru, gdje se nalazila i bolnica, nastala je užasna gužva. Ra-
njenici su tražili pomoć, konji se propinjali i bježali na sve strane, kazani zvec-
kali, a kuće se raspadale kao da su nožem bile sasječene. Naši kuvari, bolničari
i radioničari nastojali su da spasu sve što se spasiti može.

Eksplozije bombi stizale su jedna drugu, tako da se pojedinačno nisu ras-
poznavale. Odjednom, neko je uzviknuo: »Bojni otrov il!« Nastala je puinelnja u
kujuj niku nije znao šta da radi. kako da se spašava, sve dok nismo čuli drugi glas:
»Brašno! Brašno!« U stvari, mi smo se našli u brašnu kuje se kao oblak prašine
podiglo sa pogođenog skladišta ratnog plijena kuji smo izvukli iz Kaknja.

Pred samu noć. kad smo mislili Ja je bombardovanje završeno, čuli smo
kako avioni ponovo dolaze. Ranjenici i bolesnici ostali su u svojim zaklonima,
gdje se ko zatekao, a nas petoro, pošto smo bili napustili zaklone i pošli da v i-
dimo šta dalje treba raditi, stali smo pod jedno veliko drvo. Dva druga i jedna
drugarica bili su prislonjeni uz gornju stranu stabla, a Radovan Grkovic, član pol-
lit-odjela brigade i ja zauzeli smo donju siranu. Neprijatelj je uočio gdje smo se
mi sklonili i zasuo nas je bombama. Ona dva druga i drugarica prosio su nestali,
kao da su isparili, ostavljajući iza sebe samo poneki dio odjeće na granama dr-
veta. Nas dvojica, zahvaljujući tome što smo bili na drugoj strani stabla, samo
smo lakše ranjeni.

Kad je pala noć, trebalo je prebrojati žive i sahraniti mrtve. Bolničari su pre-
vijali ranjenike i prikupljali rastureni sanitetski materijal, kuvari su skupljali
kazane, konjovoci hvatali odbjege konje.

Kad je jedinica bila spremna za pokret, intendant je raportirao da je bojeva
gotovost intendanture dobra i borci su odmah počeli da pjevaju. Tako je prošao
jedan dan u intendanturi, a sličnih je bilo bezbroj.

Ujutarnjim časovima, 15. decembra 1943. godine, krećući se preko Rogatič-
kog polja na čelu kolone Pete krajiške divizije, Prva krajiška brigada sukobila se
prsa u prsa sa dijelovima Prve brdske njemačke divizije. Razvila se veoma žes-
toka susrelna borba sa znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama podrža-
nim avijacijom i jakom artiljerijskom vatrom. Povlačeći se na nove, povoljnije
položaje, naše jedinice nabačene su na planinu Devetak i dovedene u veoma
tešku situaciju.

U toku tih ogorčenih borbi njemački avioni lako su se okomili i na naše ko-
more i bolnicu daje bilo malo izgleda da će se neko i nešto spasiti. Međutim,
zahvaljujući hrabrosti, iskustvima, smirenosti i snalažljivosti četnih ekonoma,
intendanata bataljona i intendanta brigade Dušana Jeftića, komora je ne samo
spašena i sačuvana već je u tome ratnom košmaru upravljeno i odlično jelo.
U prvi sumrak, u jednoj šumi na liniji Sjeversko - Radojević - Pločnik borcima
je podijeljena hrana kakva je mogla da bude skuvana samo u kuhinji toliko
udaljenoj od ratnog poprišta da joj nikakva opasnost ne prijeti.

Za naše intendante, naročito za kuvare, nisu bili teški samo pokreti jedinica
već i svaki zastanak i udmor. Oni su tada mutali da pripreme hranu i da je pud-
ijejele borcima. Za njih nikad pravog odmora nije bilo i u njihovim očima uv ijek
su se ogledale noći bez spavanja.

Bilo je kuvara koji su u toku borbe, u presudnim trenucima, napuštali svoje
kazane i kretali na juriš, u pomoć svojim drugovima, iako to od njih niko nije
tražio. Jovo Graovae, intendant Trećeg bataljona, poginuo je u burbi za Bihać,
1942. godine, kao puškomitraljezac.

Našim intendantima, ekonomima i kuvarima, koji su nas i hranili i zajedno
s nama u vatru jurišali, dugujemo veliku zahvalnost.

*Dušan Karan
Dušan Jevtić*

OBAVJEŠTAJNO-IZVIĐAČKA SLUŽBA

U naređenju o stvaranju partizanskih odreda, koje je izdao još 26. septembra 1941. godine, u Stolicama, drug Tito je naglasio da moramo budno paziti da neprijatelj ne ubaci u naše redove svoje provokatore i špijune, a prvo uputstvo za organizaciju obavještajne službe Tito je dao 6. maja 1942. godine. U tome uputstvu, između ostalog stoji:

Sa proširenjem naših borbenih snaga pitanje obavještajne službe postalo je još akutnije i zahtijeva što hitnije i što pravilnije rješenje. Stoga je nužno učiniti sljedeće: - u štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljačkih odreda treba obezbjediti najpouzdanijeg druga, obavezno člana KPJ. kao odgovornog za organizaciju i funkcionisanje obavještajne službe u njegovim jedinicama i na terenu njegovog rada.«

Na osnovu ovog uputstva i uputstva koje je Vrhovni komandant izdao 27. novembra 1942. godine o organizaciji obavještajne službe na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji postavljeni su zadaci obavještajnoj službi za prikupljanje podataka o neprijatelju. Ukazano je na potrebu saradnje teritorijalne i vojno-obavještajne službe u jedinicama, a dati su zadaci i partijskim organizacijama za pružanje pomoći obavještajnoj službi.

Već u ovoj lazi obavještajna služba pokrivala je cijelu teritoriju naše zemlje obavještajnim centrima i organizacijama u koje su bili uključeni simpatizeri narodnooslobodilačke borbe, sve komande i štabovi NOV i POJ. organizacije KPJ i SKOJ-a, a osnovni zadatak im je bio da prate neprijatelja, da otkrivaju njegove namjere i pokrete njegovih snaga. Obavještajna služba bila je istovremeno, do formiranja službe bezbjednosti u jedinicama, i bezbjedonosna služba, a nosila je takav karakter zbog načina popune naših jedinica i drugih razloga bezbjednosti.

U periodu 1942-1943. godine naše jedinice popunjavane su novim borcima uglavnom sa teritorija oslobođenih od neprijatelja. Nije bio mali broj ni onih boraca koji su dolazili iz gradova sa okupiranih teritorija, koji su bježali od okupatora, a bili simpatizeri NOB-e. Sem toga, primali smo neke ratne zarobljenike (iz domobranskih i drugih jedinica, izuzimajući fašističke formacije) koji su dobrovoljno pristajali da ostanu s nama i da se bore protiv svih naših neprijatelja. Ovakav način popune naših jedinica u velikoj mjeri je omogućavao neprijatelju da ubacuje svoje agente u naše redove. To je tražilo i našu veću budnost radi zaštite jedinica.

Neprijatelj je svakako lakše ubacivao svoje agente u jedinice koje su često mijenjale teren, kao što je bila i Prva krajiška udarna brigada koja je neprekidno u svojim borbenim dejstvima bila u pokretu, mijenjala teren, a time i sredinu, i lako se popunjavala različitim ljudstvom.

Zahvaljujući tome što smo imali veliku podršku naroda, naročito pozadinskih organa, narodnooslobodilačkih odbora, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, vojnih organa, komandi područja, članova Partije, ŠKOJ-a i simpatizera

NOB-e, nama je bilo moguće da dobijemo i prikupljamo podatke o neprijatelju i njegovim namjerama.

Ovako široka obavještajna mreža, iako bez tehničkih sredstava, bila je sposobna da se suprotstavi neprijateljskoj tehničkoj moći i njegovim metodama, iskustvu i velikom aparatu obavještajne službe. Njegov metod je uglavnom počivao na sili i iznudi u prikupljanju podataka i, oslanjajući se na protivnike NOB-e, stvarao agenture, koristeći sva savremena tehnička sredstva za prikupljanje podataka o našim namjerama i situaciji u našim redovima.

Ukoliko je neprijateljska obavještajna služba raspolagala većim brojem podataka o nama, utoliko se naša obavještajna služba nalazila pred težim zadacima.

Uz dobro komandovanje, oslanjajući se na ogromnu podršku naroda, svojih saradnika i obavještajnih organa, Prva krajiška brigada uspješno se nosila rie samo s vojnom silom neprijatelja nego i s njegovom obavještajnom službom.

Nijemci su imali i specijalne jedinice, koje smo mi zvali »trupovi«, za nasilno izviđanje i ubacivanje u naš borbeni raspored radi uništavanja, prije svega, naših štabova. Takav napad neprijatelj je izvršio 10. juna 1943. godine na podi učju planine Vitovlje. »Trup« je bio iz sastava njemačke »Tigar« divizije locirane na prostoru Bugojno - Donji Vakuf - Travnik - Gornji Vakuf. Jačina mu je bila 60 dobro naoružanih vojnika sa šest puškomitraljeza, radio-stanicom, komorom od šest konja natovarenih municijom i hranom. Ovakva jedinica je bila sposobna da se samostalno i duže bori, ako to situacija zahtijeva.

Neprijatelj je prethodnog dana izvršio izviđanje, prikupio podatke o rasporedu naših snaga i, svakako, došao do uvjerenja da će moći da iznenada upaune u naš borbeni raspored. Cilj mu je očigledno bio da napadne štab naše brigade, a zatim i brigadnu bolnicu.

Naša obavještajno-izviđačka služba otkrila je namjere neprijatelja i Trećem bataljonu izdalo je naređenje da u loku noći između 9. i 10. juna zatvori vjerovatni pravac neprijateljskog napada.

Drugi vod Prve čete Trećeg bataljona, sa hrabrim vodnikom voda Jovicom Curčićem na čelu, zaposjeo je u mraku, kao borbeno obezbjeđenje naših jedinica, položaj iznad sela Paleža. U tami, a uz to još i dobro maskiran, vod je proveo cijelu noć u osmatranju. Izjutra, između osam i devet časova, neprijatelj je izbio u Palež i odmah požurio u pozadinu naših snaga, gdje je mogao da napadne naš štab i bolnicu.

Znajući da bi svako oklijevanje moglo da mu se osveti, vod je odmah prešao u napad i razvila se borba prsa u prsa. Neprijateljske snage su razbijene na dva dijela prije nego što su uspjele da se srede i pruže otpor. Jedan dio je odmah potpuno uništen bilo je osamnaest poginulih i deset zarobljenih sa komandrom jedinice načelu. Zaplijenjena je radio stanica i komora sa šest konja natovarenih municijom i hranom. Drugi dio neprijateljskih snaga, koristeći gustu šumu, dao se u bjekstvo. Neprijatelj je poražen iako je bio tri puta jači u ljudstvu i naoružanju. Osim loga, borba je vođena danju, a to je neprijatelju v iše išlo naruku nego nama.

Naši gubici bili su mali: jedan poginuo, i to Dušan Grbić iz sela Suvaje kod Bos. Petrovca, a ranjenih nismo imali. To govori da naši borci nisu bili samo hrabri, već i dobro obučeni da se snalaze u svim bojevim situacijama.

Pojava neprijateljskih trupova dosta je doprinijela formiranju naših i/viđaćkih jedinica. Prvo je pri štabu brigade formirana izviđačka grupa jačine jednog voda, koja je doenije prerasla u izviđačku četvu. Komandir izviđačke grupe, a zatim izviđačke čete bio je Pelar Juvišić.

Zadatak izviđačke čete nije bio samo izviđanje već i napadi na manje neprijateljske dijelove, ubacivanje u neprijateljsku pozadinu, hvatanje pripadnika neprijateljskih formacija.

Period potpunog formiranja izviđačke službe u našim jedinicama, koja prikuplja podatke o neprijatelju i stavlja ili štabovima na raspolaganje radi uspješnijeg komandovanja, bio je no\ kvalitet u organizaciji obavještajno-izviđačke službe. Potpuna organizacija te službe u Prvoj krajiškoj brigadi zaokružena je postavljanjem obavještajnih oficira u štabovima svih bataljona. Prvi obavještajni oficiri bili su: u Prvom bataljonu Božo Mutić, u Drugom Dane Srđić, u Trećem Miloš Zec, u Četvrtom Milan Bešir. Ovom popunom štabovi bataljona dobili su svoje obavještajne organe radi uspješnijeg prikupljanja podataka o neprijatelju ne samo u korist bataljona već i brigade kat) cjeline.

Brigadna obavještajna služba uključivala se u centre na oslobođenoj ili neoslobođenoj teritoriji, a tamo gdje nisu postojali ona ih je organizovala. Po vezivala se sa partijskim organizacijama u gradovima na okupiranoj teritoriji i organizovala prelazak mladih ljudi na oslobođenu teritoriju. Uspostavljala je vezu sa pripadnicima domobranskih jedinica, simpatizerima narodnooslobodilačke borbe, koji su bili voljni da se bore na strani NOV i organizovala njihovo prebacivanje na oslobođenu teritoriju, bilo pojedinačno ili u većem broju (cijele jedinice). Uspjeh je bio utoliko veći ukoliko se brigada duže zadržavala na jednoj teritoriji.

Polovinom jula 1943. godine brigada je prešla rijeku Bosnu između Visokog i Podlugova u rejonu sela Vratnica i zaposjela prostoriju Visoko - Kreševo Kobilja glava- Fojnica. Pored Visočko-fojničkog odreda, na ovom terenu imali smo izvjestan broj političko-pozadinskih radnika s kojima smo odmah uspostavili vezu. Tako isto veza je uspostavljena i sa domobranskim oficirima u Sarajevu, Visokom i Podlugovima i s partijskim organizacijama u tim garnizonima.

U to vrijeme štab brigade došao je na ideju da uništi neprijateljske avione na aerodromu u Rajlovcu. Za tu akciju bili su nam potrebni što potpuniji podaci o neprijateljskim snagama i njihovom rasporedu.

Za prikupljanje podataka o neprijatelju na tome terenu najpodesniji i najkorisniji bio je Cazim Ugljen. Bio je član KPJ, a kao direktor rudnika Breze uživao je povjerenje ustaške i okupatorske vlasti i mogao je nesmetano da se kreće i odlazi u Sarajevo i Visoko. Pomoću njega stupili smo u vezu sa partijskim organizacijama u Sarajevu, Visokom i drugim mjestima u dolini rijeke Bosne.

Svi podaci dostavljani su nam preko Ibrahima Zččevica iz sela Vratnica. U njegovoj kući je bio naš obavještajni centar koji je neprekidno radio sve dok Ibrahim nije uhapšen i strijeljan.

Preko ovog centra mi smo uhvatili vezu s našim simpatizerima, oficirima koji su služili u domobranskim jedinicama. Među njima je bio u natporučnik Esrei Vražalić koji je preko veze u Visokom prešao u brigadu, a u isto vrijeme došli smo u vezu i sa komandantom voda koji je di zao obczbjedenje željezničke pruge Podlugovi - Breza. Taj mladi domobranski oficir, rodom iz Zagreba. čijeg se imena, na žalost, ne sjećam, omogućio nam je da nesmetano pređemo si Drugom četom Trećeg bataljona most na rijeci Bosni kod Podlugova. Te noci, između 10 ili 11. avgusta 1943, dok su ostale snage brigade napadale aerodrom u Rajlovi u, ova četa je uništila više lokomotiva i vagona na željezničkoj stanici u Podlugovima, zaplijenila jedan transportni voz i uništila skladište ratne opreme i drugog materijala. U toj borbi nismo imali gubitaka, a akcija je potpuno uspješna zahvaljujući komandiru obezbjeđenja. Pruga je bila iskidana na više mjesta, a samim tim je svaka neprijateljska intervencija u pravcu Sarajeva bila isključena.

Podaci o Rajlovcu nisu se u svemu slagali. ali zahvaljujući snalazljivosti starijeg kadra, hrabrosti boraca i munjevitoj dejstvu. što je bila odlika brigade, napad na Rajlovac je uspio i uništena su 34 neprijateljska aviona.

Podaci nisu uvijek mogli blagovremeno stizati do štabova jedinica, jer u većini slučajeva najbrže sredstvo za dostavljanje bio je kurir koji je samo ponekad

imao konja na raspolaganju. Tehnička sredstva za obavještanje zamjenjivali su mnogi naši pozadinski radnici - partijci, skojevci i simpatizeri naše borbe.

Poslije uništenja aviona u Rajlovcu brigada je napala uporište neprijatelja u Turbetu. Prije toga napada naši obavještajni organi su preko simpatizera NOB u Turbetu uhvatili vezu sa domobranskim natporučnikom u ovom garnizonu Jurajom Šmigmatorom. Na sastanku održanom u ciglani u Turbetu dogovoreno je da nam Juraj prede sa čitavim vodom svojih domobrana. Tako bi bio maskiran njegov dobrovoljni prelazak nama, a sami domobrani bili bi dovedeni u situaciju da nam se bezuslovno predaju.

Pred samo bjekstvo Šmigmator je zatražio od svojih pretpostavljenih da sa svojim vodom izvrši nasilno izviđanje naših položaja radi otkrivanja rasporeda i jačine naših snaga. Njegove starješine rado su prihvatile ovaj predlog i Šmigmator je sa vodom od 18 vojnika došao da uhvati vezu sa dijelovima naše brigade. Duboko smo ga pustili u naš borbeni raspored, a onda sa svih strana otvorili vatru iz pješadijskog oružja, kao da vodimo istinsku borbu. Oni su nam se odmah predali.

Ova fiktivna borba bila je potrebna radi maskiranja dobrovoljnog prelaza Juraja Šmigmatora na našu stranu, jer u to vrijeme njegova porodica živjela je u Sunji i on se bojao odmazde ustaških vlasti.

Juraj Šmigmator, Šmigec, kako smo ga zvali, dugo je ostao u Prvoj krajiškoj i bio njezin obavještajni oficir.

Ovo su samo neka sjećanja na organizaciju i rad obavještajno-izviđačke službe u toku jednog perioda u Prvoj krajiškoj brigadi. Podaci do kojih je ova služba dolazila bili su od ogromne koristi za naše štabove i rukovođenje našim jedinicama.

Dušan Karan